

**T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

MURAT HACIFETTAHOĞLU

**BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ
SİYASAL REJİMİ ve ANAYASAL DÜZENİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. MEHMET ALİ ZENGİN

TEMMUZ 2015

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Zeki Salih Zengin

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. M. Fatih Uşan

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Doç. Dr. Mehmet Ali Zengin

Danışman

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Mehmet Ali Zengin (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kılınç (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ünsal Dönmez (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı:

Murat Hacı Fettahoğlu

İmza

ÖZET

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ SİYASAL REJİMİ ve ANAYASAL DÜZENİ

HACIFETTAHOĞLU, Murat

Yüksek Lisans, Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Ali ZENGİN

Temmuz 2015, 149 Sayfa

Birinci Dünya Harbi sonrası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuyla sonuçlanacak çok önemli anayasal ve siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem içerisinde yaşanan gelişmelerin merkezinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bulunmaktadır. Birinci Meclis sadece milli mücadelenin yürütüldüğü bir komuta merkezi değil, siyasal rejimi temelinden değiştiren, anayasal düzenlemeleri hayata geçiren bir yasama organı olarak da tarihi bir role sahiptir. Osmanlı Devleti'nin sona ererek Türkiye Devleti'nin kurulduğu bu dönem içerisinde Birinci Meclis, kuvvetler birliği sistemini benimsemiş ve kendisini tek meşru iktidar olarak tanıtmıştır. Mütareke döneminin kendine has koşulları içinde, Osmanlı anayasal tecrübesinden ve parlamento geçmişinden gelen birikim, meşrutî monarşiden cumhuriyete geçişin alt yapısını oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminin siyasal rejimini belirleyen temel ilkeler yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Anayasal meselelerin müzakereleri esnasında Meclis'te çok çeşitli fikirler dile getirilmiş, özgür bir tartışma ortamında en temel siyasal ve anayasal konular uzun tartışmalara konu olmuştur. Bu

minvalde Meclis'te yer alan Birinci ve İkinci guruba mensup vekillerin siyasi görüş farklılıkları da söz konusu tartışmalarda açığa çıkmaktadır. Siyasal rejim değişikliğinin yeni bir devletin kuruluşuyla sonuçlanacak gelişiminde; temel anayasal ve siyasal ilkeler olarak milli hâkimiyet, kuvvetler birliği, meclis üstünlüğü ve halkçılık benimsenmiştir. Bu ilkeler hukuki düzenlemelerin çerçevesini çizmiştir. 1921 Anayasasında meclis hükümeti sistemi benimsenmekle beraber, uygulamada yasama ve yürütme arasında yetki mücadelesi yaşanmıştır. Meclis'in yargı yetkisini kullandığı bir organ olarak İstiklal Mahkemeleri dönem içerisinde tartışmalara sebep olmuş, mahkemelerin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması meclis gündemini işgal etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Anayasal Düzeni, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi Siyasal Rejimi, Meclis Hükümeti, Kuvvetler Birliği, Milli Hâkimiyet İlkesi

ABSTRACT

CONSTITUTIONAL ORDER AND POLITICAL REGIME DURING THE FIRST TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

HACIFETTAHOĞLU, Murat

LL.M., Department of Public Law

Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet Ali ZENGİN

July 2015, 149 Pages

The aftermath of World War I was a period of significant constitutional and political developments, which would result in the establishment of the Republic of Turkey. At the center of these developments stood the First Turkish Grand National Assembly. First Assembly has a historical role not simply as a headquarters from where the national struggle was commanded but also as a legislative institution, which completely transformed the political regime and introduced constitutional regulations. During this transformation from Ottoman Empire to Turkish State, First Assembly embraced the principle of unity of powers and recognized itself as the only legitimate authority. In the sui generis conditions of the armistice period, Ottoman experience with constitutionalism and the accumulated experience of the parliamentary tradition provided a foundation for the transition from constitutional monarchy to republic. Basic principles that characterized the Republican regime also emerged in this period. During the constitutional debates, ideas of immense variety were put forward and most foundational constitutional problems were debated at length in a free environment. The difference of opinion between the First and Second groups in the Assembly also emerged in these discussions. During the regime

transformation and foundation of the new state, national sovereignty, unity of powers, superiority of the assembly and populism were embraced as the main constitutional and political principles. These principles established a frame for legal developments. Although a system of parliamentary government was adopted in the Constitution of 1921, there was a struggle for authority between legislative and executive functions. In this context, Independence Tribunals, an organ through which the Assembly exercised its judicial power, were subject to controversies during the period and restriction of its authority and duties occupied the Assembly's agenda.

Keywords: First Turkish Grand National Assembly, Political Regime in the First Turkish Grand National Assembly, Assembly Government, Unity of Powers, Principle of National Sovereignty

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ SİYASAL REJİMİ ve ANAYASAL DÜZENİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1. OSMANLI DÖNEMİ ANAYASAL VE PARLAMENTER GELİŞMELERİ	4
1.1. Osmanlı Dönemi Anayasal Gelişmeleri	4
1.1.1. Değişimin Başlangıcı ve Yönü	5
1.1.2. Sened-i İttifak: Padişah Otoritesinin Tartışmaya Açılması	6
1.1.3. Tanzimat Dönemi:	7
1.1.4. Birinci Meşrutiyet	11
1.1.5. İkinci Meşrutiyet	14
1.2. Osmanlı Parlamento Tecrübesi	16
1.2.1. Meşveret'ten Temsile Dayalı Meclise Osmanlı'da Parlamento Düşüncesi ...	16
1.2.2. Parlamenter Tecrübenin Kaynakları: Danışma Meclisleri ve Vilâyet Meclisleri	20
1.2.3. I. Meşrutiyet Dönemi Meclisleri	22

1.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi Meclisleri	24
1.3. Son Değerlendirme: Anayasacılık ve Parlamenter Tecrübenin Karnesi	31
2. TBMM’NİN OLUŞUMUNUN TARİHİ ARKA PLANI	33
2.1. Mondros Mütarekesi Dönemi	33
2.2. Kongreler Dönemi	38
2.3. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Osmanlı Meşrutiyetinin Sonu	43
2.4. Meclis’in Ankara’ya Taşınması	47

İKİNCİ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ SİYASAL REJİMİ

1. MECLİSİN TEŞEKKÜLÜ VE MEŞRUIYET ZEMİNİ	49
1.1. Meclisin Teşekkülü	49
1.2. Meclisin Siyasi ve Hukuki Meşruiyeti	50
2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REJİMİ	53
2.1. Meclis Üstünlüğü	53
2.2. Kuvvetler Birliği	57
2.3. Meclis Hükümeti (Konvansiyonel Rejim)	62
2.4. Mecliste Guruplar	65
2.5. Muhalefetin Değerlendirilmesi	67
3. SİYASAL REJİMİN TEMEL İLKELERİ	70
3.1. Milli Hâkimiyet İlkesi	70
3.2. Halkçılık İlkesi	76
4. MEŞRUTİYET’TEN CUMHURİYET’E SİYASAL REJİMİN DÖNÜŞÜMÜ	80
5. 1923 SEÇİMLERİ ve SONRASINDAKİ SİYASİ ve HUKUKİ GELİŞMELER	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ ANAYASAL DÜZENİ

1. SİYASAL REJİMİN ANAYASAL DÜZENE ETKİLERİ	92
2. I. TBMM DÖNEMİ ANAYASAL GELİŞMELERİ ve 1921 ANAYASASI	97
2.1. Meclis'in Açılışından 1921 Anayasası'nın Kabulüne Kadar Geçen Sürede Anayasal Gelişmeler	97
2.2. 1921 Anayasası'nın Hazırlanışı.....	102
2.3. Anayasa'nın Kabulü	103
2.4. Kanun-i Esasi'nin Geçerliliği- Çift Anayasalılık Meselesi	107
2.5. Anayasanın Değiştirilmesi.....	109
3. 1921 ANAYASASININ ÖNGÖRDÜĞÜ KUVVETLER BİRLİĞİ BAĞLAMINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİLERİ.....	110
3.1. Parlamentonun İşleyişi ve Yasama Fonksiyonu.....	110
3.2. Yürütmenin Oluşumu ve Yetkileri	115
3.3. Hükümet Sisteminin İşleyişi ve Özelliklerinin Değerlendirilmesi.....	118
4. YASAMANIN YARGI YETKİSİ: İSTİKLAL MAHKEMELERİ	121
4.1. Mahkemelerin Kuruluş Süreci.....	121
4.2. Mahkemelerin Yapısı	123
4.3. İkinci İstiklal Mahkemeleri Dönemi	125
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135

KISALTMALAR

AÜSBF	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜHF	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AYM	:Anayasa Mahkemesi
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
ter.	:Tercüme
ed.	:Editör
GCZ	:Gizli Celse Zabıtları
İTC	:İttihat ve Terakki Cemiyeti
İÜSBF	:İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
m.	:Madde
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MM ZC	:Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa Sırası
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:Ve Devamı

GİRİŞ

Milli mücadele hareketinin fiiliyattan çıkarak hukuki bir form kazanması Birinci TBMM'nin faaliyete başlamasıyla gerçekleşmiştir. İktidar merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması olağanüstü halin geçici bir uygulaması olarak kalmamış, Ankara'da faaliyete başlayan Meclis, devlet şeklini ve siyasal rejimi köklü şekilde değiştiren anayasal düzenlemeler yaparak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin hukuki ve siyasi altyapısını hazırlamıştır. Hatta denilebilir ki, İkinci Meclisin cumhuriyeti hükümet şekli olarak kabul etmesi prosedürel bir yasama faaliyeti niteliğindedir. Ayrıca Cumhuriyet'in egemen siyasi kültürünün teşekkül safhasını oluşturması açısından da Birinci Meclis'te yaşanan tartışmalar büyük öneme sahiptir. Biz bu çalışmamızda Birinci Meclis döneminde belirginleşen ve Cumhuriyet'e intikal eden anayasal ilkelerin ve siyasal rejimin mahiyetini tespit etmeye çalışacağız. Bu dönemin anayasal düzeni ve siyasal rejimi tasvir edilirken, bu oluşumları ortaya çıkaran dinamikler ve gelişmelerin yönü üzerinde de durulacaktır.

Birinci Meclis döneminde anayasal düzen ve siyasal rejim alanında yaşanan gelişmelerin anlaşılması üçlü bir tarihi bakışı gerekli kılar. Evvela olayın veya olguların ortaya çıktığı konjonktür, daha sonra uzun vadeli geçmişe bakışla gelişmelerin tarihi arka planı ve en son tekil olay incelenecektir. Birinci bölümde, bu çerçevede ilk önce Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Meclis'in Ankara'ya taşınmasına kadarki dönem, Milli Mücadele'nin başlangıcı, bu mücadelenin esaslarının oluşumu ve İstanbul Hükümeti/Yönetimi dışında ikinci bir iktidar merciinin ortaya çıkışı bağlamında ele alınacaktır. Tarihi olayların sevkiyle fiili bir surette ortaya çıkan bir hareketin iktidarlaşması sadece ulusal gelişmelerle değil yeri geldikçe küresel gelişmelerle de bağlantılı şekilde açıklanacaktır.

Birinci bölümün ikinci kısmında Osmanlı modernleşme dönemi, anayasal gelişmeler ve parlamento tecrübesi sınırlarıyla ele alınacaktır. 1921 Teşkilat-ı Esasi'nin Osmanlı Anayasal gelişmelerinin tabii bir devamı mı yoksa bu gelişmelerden bağımsız radikal bir sıçrama mı olduğu ancak bu gelişmelerin incelenmesiyle açığa çıkabilecektir. Birinci Meclis'in üzerine inşa edildiği parlamento tecrübesi olması açısından Osmanlı Parlamento tecrübesi, hem seçim ve temsil boyutuyla hem de parlamentoların yapısı ve işleyişleri boyutuyla incelenecektir. Bu kısımda teorik ve pratik gelişmeler beraber ele alınırken,

gelişmeleri etkileyen ve yönlendiren iç ve dış olaylara da yeri geldikçe temas edilecektir. Birinci bölümün son kısmında ise Osmanlı anayasal gelişmeleri ve parlamento birikimi genel bir değerlendirmeye tabi tutularak bu gelişmelerin ortaya çıkardığı değişim ve bu değişimin mahiyeti tahlil edilecektir.

İkinci bölümde pozitif hukuk düzenlemeleriyle meriyet kazanan siyasi rejim ve sisteme dair konular, meclis çalışmaları merkeze alınarak teorik açıdan incelenecektir. Bu bölümde ele alınan konular, Osmanlı geçmişi ve Cumhuriyet dönemine etkileri göz önünde bulundurularak işlenecektir. Dönemin hâkim siyasi iktidarı olması bizatihi Meclisin ele alınmasını zorunlu kılmış, Meclisin siyasi ve sosyal meşruiyeti, mahiyeti ve inşa ettiği siyasi rejim incelenmiştir. Ayrıca dönemin siyasi kültürünün anlaşılması adına meclis içerisindeki muhalefet de incelenecektir. Devlet şekli ve siyasi rejim bahsinde meclis çalışmalarında gündemi meşgul eden ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin siyasi ve hukuki çerçevesini teşkil eden ilkeler müstakil başlıklar altında ele alınacaktır. Hukuki olmakla beraber normatif değer taşıyan bu ilkeler dönem içerisinde taşıdıkları anlam ve pratik değerleri de tespit edilmek suretiyle açıklanacaktır. Siyasi rejimin niteliği hususunda birincil derecede belirleyici konumda bulunan hâkimiyet anlayışının değerlendirilmesi yine bu bölümde yapılacaktır. Meşruti monarşiden cumhuriyete evrilen siyasi rejimin bu dönüşüm esnasında geçirdiği merhaleler, Cumhuriyet dönemi siyasi kültürüne ve devlet-toplum ilişkilerine yansımaları göz önünde bulundurularak açıklanacaktır. Daha sonra 1923 seçimleri sonrası, yani Birinci Meclis dönemi sona erdikten sonra yaşanan gelişmelere kısaca temas edilecektir.

Üçüncü bölümde ise daha çok pozitif hukuk düzenlemeleri çerçevesinde Birinci Meclis döneminin anayasal düzeni ele alınacaktır. Konunun sınırları açısından yasama, yürütme ve bunların ilişkileri ile sınırlı bir değerlendirme yapılacaktır. Zira esas olan siyasi rejimin rasyonalize edilmiş hâli olarak anayasal düzenin tasvir edilmesidir. İlk kısımda evvela Meclisin açılışından Anayasanın kabulüne kadarki dönemde anayasal nitelikli gelişmeler açıklanacaktır. Daha sonra anayasa müzakereleri ve anayasanın kabulü anlatılacak ve anayasanın karakteri tespit edilmeye çalışılacaktır. Anayasada yapılan değişiklikler hakkında kısaca bilgi verilecektir. İkinci bölümde yasama ve yürütmenin çalışma usulü tek tek incelenecek daha sonra yasama ve yürütme ilişkileri değerlendirilecektir. Hükümet şeklinin belirleneceği bu kısmın ardından dönemin kendine has uygulamalarından İstiklal Mahkemelerinin ortaya çıkışları, kanuni düzenlemeleri, yetki ve görevleri açıklanacaktır.

Yargı bahsi çalışmamızın kapsamına girmemesine rağmen İstiklal Mahkemeleri, yetkilerini doğrudan meclisten alan ve yargılamaları meclis adına yapan bir yargı organı olması dolayısıyla incelenecektir. İkinci bölümde esas olarak pozitif hukukla sınırlı bir okuma yapılacak, Meclis görüşmelerine ve diğer olaylara konuyu açıklayıcı olduğu derecede yer verilecektir.

Sonuç bölümünde ise Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında bir geçiş dönemi olarak ifade edilebilecek olan Birinci Meclis döneminin eski ve yeni düzen arasında kurduğu bağlantı, devamlılıklar ve kırılmalar açısından değerlendirilecek, milli mücadele döneminin özel şartlarının şekillendirdiği Birinci Meclis'in anayasal ve siyasal mirasının Cumhuriyet dönemine etkileri değerlendirilecektir.

Bu bağlamda çalışmada cevap aranan sorular özetle şunlardır: Osmanlı dönemi anayasal gelişmeleri ve parlamento tecrübesi I. TBMM dönemini hangi alanlarda ve ne derecede etkilemiştir? I. TBMM dönemi siyasal rejiminin dayandığı temel ilkeler nelerdir ve bu ilkeler dönem içerisinde hangi anlamda kullanılmıştır? Meşrutî monarşiden cumhuriyete geçişte hangi dinamikler etkili olmuştur? I. TBMM döneminin anayasal düzeni yasama-yürütme ilişkileri açısından nasıl bir sistem kurmuştur ve uygulamada anayasal düzenden sapmalar yaşanmış mıdır? I. TBMM döneminde yaşanan anayasal ve siyasal gerilimler nelerdir ve bunlar hukuki açıdan nasıl değerlendirilmelidir? I. TBMM dönemi anayasal düzeni ve siyasal rejiminin Cumhuriyet dönemine etkileri nelerdir?

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ SİYASAL REJİMİ ve ANAYASAL DÜZENİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

1. OSMANLI DÖNEMİ ANAYASAL VE PARLAMENTER GELİŞMELERİ

Osmanlı Devleti 19. yy'ın başından itibaren batılı kanun ve kurumların benimsenmesi yoluna gitmiş, batılılaşma hareketinin önemli bir ayağını oluşturan hukuki reformlar klasik Osmanlı siyasi ve idari düzeninin esaslı şekilde değişmesine sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde yaşanan anayasal gelişmeler, iktidarın sınırlanması, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, hukuk devleti anlayışının pekişerek kanuni çerçeveye kavuşması gibi konularda etkili olmuştur. Anayasal düzenlemelerle siyasi rejimin bir parçası haline gelen parlamento ise demokratik meşruiyete sahip, halk iradesine dayalı yapısıyla köklü bir dönüşümün ifadesi olmuş; çalışma imkânı bulduğu dönemlerde parlamenter alışkanlıkların, parlamento hukukunun ve demokratik siyasi kültürün oluşumunda tarihi bir rol oynamıştır. Bu sebeple Osmanlı son dönemi parlamento tecrübesi anayasal gelişmelerden ayrı bir başlık altında, seçim mevzuatı, meclislerin yapısı ve faaliyetleri, meclislerin padişah ve yürütme karşısında takındıkları tavır ve siyasi hayattaki yerleri konuları üzerinde durularak işlenecektir. Anayasal gelişmeler ise uygulamadan ziyade hukuki belgelerden hareketle ele alınacaktır.

1.1. Osmanlı Dönemi Anayasal Gelişmeleri

Osmanlı dönemi anayasal gelişmeleri, klasik dönemde ortaya çıkan gelişmeler dışarıda bırakılarak, modern manada kodifikasyon ve anayasacılık hareketleri ve bunların gelişimi sınırlarıyla anlatılacaktır. Anayasal gelişmeler ele alınırken bu gelişmeleri ortaya çıkaran olay ve düşünceler beraber değerlendirilecek, hukuki düzenlemelerin mahiyet ve muhtevaları tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Değişimin Başlangıcı ve Yönü

Duraklama dönemi sonlarından 18. yy. sonlarına kadar geçen süre zarfında Osmanlı siyaset düşüncesi “kanun-ı kadim” kavramı etrafında şekillenmiştir.¹ İdari, iktisadi, sosyal ve askeri problemlerin, kadim tatbikatın terk edilmesi ve geleneksel kurumların bozulmasından kaynaklandığı teşhisini koyan ilmiye ve kalemiye buna uygun olarak çareyi eski düzenden sapmaların tashihinde aramıştır. Devletin siyasi ve idari düzenine dair üretilen ıslah programlarının maksadı yeni müesseseler ve düzenlemeler ihdas etmek değil, mevcut düzeni asli hüviyetine ve mecrasına kavuşturmadır.² Bu dönemin değişim mekanizması Osmanlı siyaset düşüncesinin kendi dinamiklerinden hareket eder ve meşruiyet zeminini kanun-ı kadimde bulur.

19. yy.dan sonra revaç bulan kavram “nizamı cedit”tir. Bundan sonra eski düzenin ihyası düşüncesi yerini yeni kurum ve düzenlemelerin hayata geçirilmesine bırakmıştır. Osmanlı Devleti’nin yeni ülküsü Meclis-i Mebusan’ın açılış nutkunda ‘alem-i medeniyetin terakkiyat-ı hazırası’ bugünkü dille çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak, onun icaplarına uygun hareket etmek olarak belirtilmiştir.³ Değişimin değiştiği bu dönemde arayışlar ve yönelişler Avrupa’yı işaret etmektedir. Osmanlı, kudretli zamanlarında kendisine denk görmediği bir uygarlığın teknik ilerlemesi karşısında kendi içerisinden gerekli karşılığı üretememiş ve talebelik konumuna gerilemiştir. Ancak, talebelik teknik saha ile sınırlı kalmamış, en temel alanlarda da kendisini göstermiştir. Devlet-toplum, din-devlet ilişkileri, hukuk anlayışı sadece ahkâmın değişmesiyle sınırlı kalmamış, fikhın aleyhine sosyal bilimlerin tercih edilmesiyle mesele dünya görüşünün, maneviyat düzeninin değişmesine kadar varmıştır.⁴

Osmanlı Devleti’nin kamu hukuku alanında yaşadığı dönüşüm 19. yy.ın ruhundan kopuk değildir. Ancak değişimi tek bir dinamiğe indirgemek meselenin anlaşılmasına mani olur. Siyasi açıdan zayıflayan devletin, Batılı devletler tarafından zaman zaman baskıya varan

¹ ŞEKER, Fatih, Osmanlı Entelektüel Geleneği, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s. 138-139.

² KABAKCI, Enes, ADADAĞ, Özgür, “İshtan Devrime: Tanzimattan Cumhuriyet’e Osmanlı-Türk Siyasi Düşüncesinde Değişim Algısı”, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, sayı 26, 2009/1, s. 9.

³ OKTAY, Cemil, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Siyasi Söyleminin Üslup Özellikleri”, 75 Yılında Cumhuriyet ve Hukuk Sempozyumu 22-23 Ekim 1998, Diyarbakır, 2000, s. 21.

⁴ ŞENTÜRK, Recep, Türk Düşüncesinin Sosyolojisi, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13. Klasik fıkıh anlayışının “mesailin tagayyürü usulün tagayyürünü gerektirmez” temel kaidesi bu dönemde hükmünü yitirmiş, değişen meseleler karşısında fikhın çözüm mekanizmaları sükut etmiştir.

yönlendirmelere maruz kalması,⁵ Osmanlı bürokratik/aydın elitlerinin rolü ile devletin idari mekanizmasında ‘denge’ nin kaybolması⁶ beraber değerlendirilmesi gereken dinamiklerdir.

1.1.2. Sened-i İttifak: Padişah Otoritesinin Tartışmaya Açılması

Osmanlı'nın ilk anayasal nitelikli belgesi sayılan Sened-i İttifak merkezi otoriteye karşı mahalli güçlerin elde ettikleri bir kazanım olarak görülmektedir. Merkezi otoritenin zayıflaması, ayan denilen yerel güç sahiplerinin siyasi ve sosyal taleplerini arttırmıştır. Padişah II. Mahmut, merkezi bürokrasinin yenilik karşıtı güçleriyle mücadele ederken ayanların desteğini arkasına almak istemiştir. III. Selim'in tahttan indirilerek öldürülmesinin ardından sadrazamlığa, kendisi de ayandan olan Alemdar Mustafa Paşa atanmıştır. Ayan sınıfı, bölgelerinde nüfuzu bulunan valiler, toprak sahipleri ve tüccarlardan oluşuyordu⁷. Sened-i İttifak ayanlarla beraber padişahın da imzaladığı, hukuki olarak misak niteliği taşıyan⁸ bir sosyal mukaveledir.⁹ Ancak daha önemli olan “padişahın otoritesini tartışmaya açan senede”¹⁰ padişah tarafından ihtiyaç duyulmasıdır.¹¹

Manga Carta ile karşılaştırılan¹² ve benzerliği üzerinde durulan Sened-i İttifak'la ayanın padişaha bağlılığı somutlaşmıştır. Bunun yanında devlet sistemi açısından önemli yenilikler vardır. Ayanlara karşı müsadere ve siyaseten katl yerine bir çeşit muhakeme

⁵ Aydın, Avrupalı devletlerin Osmanlı hukuk ve idari düzenine müdahalelerini üç ana sebebe bağlamaktadır; birincisi gayrimüslim azınlıklar vesilesiyle bu devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkanı bulurlarken, tabii müttefikleri olan gayrimüslimlerin hukuki, iktisadi, siyasi ve sosyal durumlarını güçlendirme, ikincisi sanayileşen Batı için Osmanlı'nın uygun bir pazar durumuna gelmesinden ötürü gümrük duvarlarının kalkması ve ticari muamelelerin Batı kanunlarına ve yargılama usulüne göre düzenlenmesinin sağlanması, üçüncü sebep ise Batılı devletlerin ve özellikle Fransa'nın yabancı devletlere kanun ihraç ederek ilmi ve kültürel yayılcılık ve prestij kazanma siyaseti gütmesidir. AYDIN, M. Akif, Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 321-322.

⁶ Denge sistemi, tımar ve millet sisteminin birlikte oluşturduğu bir yapıdır. Bu iki yapının 19. yy da artık işlevini yerine getirememesi dış amillerle yakından ilgilidir. Ekonomik düzeni, daha 16. yy da başlayan ve ivmesi artarak devam eden coğrafi keşifler ile ticaretin denizasırlı ülkelere kayması bozarken milliyetçilik akımı da millet sistemini çözücü bir etki oluşturmuştur. KABAKCI, ADADAĞ, 2009, s. 4.

⁷ Daha geniş bilgi için bkz: MERT, Özcan, “Âyan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 4, 1991 İstanbul, s. 195-198.

⁸ ALDIKAÇTI, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 36.

⁹ ALDIKAÇTI, 1982, s. 38.

¹⁰ AKYILDIZ, Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 83.

¹¹ Savcı, sultanın ayana güvenlik ve himaye bahsettiği, karşılığında da ayanın sultana sadakat taahhüt ettiği bu belgenin, sultanın mutlakiyetini devam ettirebilmek için bir desteğe ihtiyaç duymasından doğduğunu ifade etmektedir. SAVCI, Bahri, “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler”, AÜSBF Dergisi, C. 16, sayı 1, 1961, s. 65.

¹² AKŞİN, Sina, Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 1994, sayı 27, s. 115-123.

biçimi gibi duran ve suçun sabit olduğunu ortaya koyan, “cümle indinde gereği gibi taayyün” esasının getirilmesi, vergilerin tespitinde merkezin ayanlarla beraber hareket etmesi, sadrazamın haksız eylemlerine ayanın karşı koyabilmesi, ayanların hiyerarşik olarak üst zümresi olan hanedanın birbirini denetleyeceği ve ittifak halinde hareket etmelerinin düzenlenmesi devlet iktidarının paylaşımında ve yönetim biçiminde önemli değişimlerdir. Sened-i İttifak padişahın iktidarını sınırlama yolunda atılan ilk adım olması, cezada keyfiliği sınırlaması, vergi bahsinde mahalli güçlere söz hakkı tanınmasıyla önemli bir belgedir.¹³

Sened-i İttifak tatbik imkânı bulabilmiş bir metin değildir. Bunda özellikle reform taraftarı padişahın ayanların devlet iktidarına ortak olmasından duyduğu rahatsızlık yatmaktadır. II. Mahmut, reform hareketlerini bundan sonra devletin merkezileşmesi istikametinde devam ettirmiştir. Vergilerin merkeze bağlı memurlarca tahsiline gidilmesi, tımar sisteminin ve sipahiliğin kaldırılması mahalli iktidar odaklarının güçlerini kırıyordu.¹⁴ Tanzimat’a giden yolda da önemli adımlar atılmıştır; adli ve idari yargı işlerinin birbirinden ayrılması, kanunların hazırlanmasında görevli “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” yargı müessesesinin kurulması ve devlet işlerinin fonksiyonlarının ayrılarak farklı organlara verilmesi önemli reformlardır.¹⁵

1.1.3. Tanzimat Dönemi:

Sened-i İttifak ile başlayan hukuki ve idari reform merhalesinin bir sonraki aşaması Tanzimat dönemidir. Daha ziyade Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile anılan dönem esasen bu belgeden daha geniş bir mana ve muhtevaya sahiptir. Tanzimat kavramı Gülhane Hatt-ı Hümayunu düzenlemelerini de kapsayan idari, mali, siyasi ve ekonomik uygulamalar

¹³ Sened-i İttifak’ın tam ve eksiksiz metni için bkz. AKYILDIZ, 2006, s. 91-100.

¹⁴ TANÖR, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2005, s. 65.

¹⁵ II. Mahmut dönemini kapsamlı şekilde ele alan Berkes, bu dönemin mutlakiyetçi meşrutiyete yönelim dönemi olduğunu, padişah dışındaki yöneticilerin keyfi idaresinin önüne geçildiğini ve şeriat ile adalet kavramlarının ayrılmaya başladığını belirtiyor. Millet sisteminden vazgeçilerek vatandaşlık esaslı, hukuk önünde eşitlik düşüncesi bu dönemde doğmaya başlamıştır. BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 150-155.

toplamdır.¹⁶ Bundan öte Tanzimat hareketi düşünüşte, dilde ve yaşama tarzında batılılaşma lehine gelişen yeniliklerin ifadesidir.¹⁷

Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca çatışan gelenekçiler/yenilikçiler taraftarlarından yenilikçilerin lideri ve Tanzimat dönemine rengini vermiş olan Mustafa Reşit Paşa¹⁸ tarafından hazırlanan ve 3 Kasım 1839'da okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu¹⁹ bir irade-i seniye'dir.²⁰ Padişah tek taraflı iradesi ile kendi yetkilerini sınırlamakta ve fermanında ifade edilen esaslara uyacağını taahhüt etmektedir. Bu fermanın, padişahın mutlak ve sınırsız yetkilerini belirli bir statüye taşıması ve kayıt altına alması itibariyle bir şartname olduğu söylenmektedir.²¹

Fermanın muhtevasına bakıldığı zaman ferdi hakların güvence altına alınmasına dair düzenlemelerin baskın olduğu gözükmektedir.²² Bu açıdan "temel haklar fermanı" olarak da nitelendirilen metinde en temel anayasal haklardan olan can, ırz, mal güvenliğinin teminatına yer verilmiştir.²³ Bunun yanında vergilerin belirli bir düzene konarak keyfiliğin önleneyeceği ve aynı şekilde askerlik işlerinde de yapılacak düzenleme ile sürenin belirleneceği ve asker alımlarında nüfusun dikkate alınacağı belirtiliyor. Böylece askerlik ve vergi işlerinde vatandaşlara güçlerinin üzerinde bir yük yüklenmemesi amaç ediniliyor. Ölüm cezasının muhakeme sonucunda ve hüküm verildikten sonra uygulanması, müsadere usulünün kaldırılması Fermanla beraber gelen yeniliklerdir. Bunun yanında can, mal, mülk, namus ve ırz güvenliğinin Müslim, gayrimüslim bütün ahali için geçerli olduğu ifade edilmektedir.

Fermanında devletin kötü gidişine mani olmak için yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğu söylenmektedir. Buna uygun olarak Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin üye sayısının arttırılacağı, vekiller ve bürokratların da toplantılara katılarak can, mal emniyeti ve vergi

¹⁶ TANÖR, 2005, s. 75.

¹⁷ BAŞGİL, Ali Fuat, Esasiye Hukuku Dersleri, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936, s. 86-87.

¹⁸ ERYILMAZ, Bilal, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 125.

¹⁹ Tam metin için bkz; TANİLLİ, 1976, s. 8-11.

²⁰ ABADAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", AÜHF Dergisi, sayı 1, C. 14, 1968, s. 6.

²¹ BAŞGİL, 1936, s. 89.

²² Bu hakların düzenlenmesini, liberal hareketler neticesinde ortaya çıkan insan hakları doktrini ve doğal hukuk anlayışının Osmanlı devletini de etkilemesinin bir sonucu olarak görenler vardır. SAVCI, 1961, s. 66 ve ABADAN, 1968, s. 13.

²³ MUMCU, Ahmet, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", Adalet Kitabı, ed. Halil İnalçık ve diğerleri, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 211.

tayini ile ilgili kanunları hazırlayacağı hüküm altına alınmıştır. Ferman, Askeri meselelerin de ilgili kurulca karara bağlanmasını emretmektedir. Bu şekilde alınan kararlar padişahın onayıyla kanun haline gelecektir. Ayrıca kanunların herkes için geçerli olduğu ve kanuna aykırı davranan kim olursa olsun cezalandırılacağı hükmüne de yer verilmiştir. Tanör, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile gelen yeni yönetim usullerinin; kanun önünde eşitlik, kanunun üstünlüğü, kanuni yönetim ve kanun yapımında kurullarla çalışma ve danışma olduğunu belirtmektedir.²⁴

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun hukuk devleti kavramının hayat bulması için gereken ana çerçeveyi çizen ve genel esasları düzenleyen tarihimizdeki ilk hukuki belge olduğu iddia edilmektedir.²⁵ Bu belge iki sebepten ötürü anayasa niteliğine sahip değildir. Bir kere fermanın bağlayıcılığı Allah'ı şahit tutarak verilen sözdür. Padişah da dâhil yemini bozanların uğrayacağı müeyyide Allah'ın lanetine uğramak şeklinde düzenlenmiştir. Burada hukuki bir teminatın bulunmaması anayasal niteliklerle örtüşmemektedir.²⁶ Ayrıca fermanında devletin temel kuruluşu ve devlet organlarının fonksiyonları ve birbirleriyle ilişkileri ile ilgili düzenlemeler de yer almamaktadır.²⁷

Tanzimat döneminde 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın ortaya çıkışında, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na göre Avrupa devletlerinin etkisi daha fazladır.²⁸ Kırım Savaşı sonrası Rusya'ya karşı Avrupalı devletlerin desteğini devam ettirmek ve Paris Konferansı sırasında Avrupa devletler ailesine kabul edilmek amaçları doğrultusunda, Âli Paşa tarafından Islahat Fermanı hazırlanmış ve ilan edilmiştir. Özellikle zimmî uyrukluların hukuki durumunun yeniden düzenlenmesiyle Avrupa devletlerinin talepleri karşılanmaya çalışılmıştır.

Islahat Fermanı,²⁹ Tanzimat Fermanı'nda sayılan hakların gayrimüslimler için de geçerli olduğunu tekrar vurgulamasıyla Tanzimat Fermanının tamamlayıcısı durumdadır. Ancak,

²⁴ TANÖR, 2005, s. 88.

²⁵ ALDIKAÇTI, 1982, s. 42, MUMCU, 2012, s. 211.

²⁶ ABADAN, 1968, s. 9.

²⁷ MUMCU, 2012, s. 211.

²⁸ Lewis'e göre; Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni Nizip savaşında ağır bir mağlubiyete uğratmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak ve Mehmet Ali Paşa kadar liberal ve modern olabileceğini göstermek amacıyla ilan edilmiştir. LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, ter. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993, s. 107.

²⁹ Tam metin için bkz; TANİLLİ, Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 11-17.

Islahat Fermanı Osmanlı hukuk sisteminde var olmayan yeni düzenlemeler de getirmiştir. Müslümanlar ile Müslüman olmayanların eşit haklara sahip olmaları yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Müslüman olmayanlara devlet hizmetlerinde görev alma, eyalet meclislerine girebilme, Meclis-i Valâ'da temsil edilme, askeri ve sivil okullara kabul edilme ve mahkemelerde şahitlik yapabilme hakları tanınmıştır. Ayrıca azınlık cemaatlerinin sahip olduğu haklar muhafaza edilerek, cemaatlere bunun üzerinde bir özerklik ve devlet yardımı verilmiştir. Yabancıların gayrimenkul edinmeleri serbest bırakılmış, ticaret ve ceza davalarının karma mahkemelerde görülebileceği hükmüne yer verilmiştir.

Islahat Fermanı, Paris Antlaşması'na dâhil edilmiştir. Bu şekilde Osmanlı'nın egemenlik haklarına zimmiler bahanesiyle uluslararası müdahaleler artmıştır. Fermanla beraber Hıristiyanlara verilen haklar ve ayrıcalıklar milliyetçilik düşüncesinin uyandırdığı ayrılıkçı hareketleri önleyemediği gibi, bu hareketlerin güç kazanmasına da sebep olmuştur.³⁰

Tanzimat dönemi boyunca siyasi, hukuki, idari, sosyal ve askeri alanda pek çok reform yapılarak ve batılı tarz eğitime önem verilerek devletin çöküşüne mani olunmaya çalışılmıştır. Dönemin genel karakteri, mevcut kurulu düzen ile yenilik talep ve hareketlerinin bir insicam oluşturamadan, yan yana devam etmesinden doğmuştur.³¹ Çatışma alanları, hukuku yarı sultani-dini, yarı beşeri hale getirmiştir.³² Bu şekilde dualistik bir hukuk sistemi meriyet kazanmış,³³ görev alanları ve yetkileri çatışan organlar ortaya çıkmıştır. Yenilik hareketleri sosyal ihtiyaçlara ve gerçeklere dayanmadığından arzu edilen neticeler alınamamıştır.³⁴ Bu dönemde sultan mutlak yetkilerini muhafaza etmeye çalışırken, bürokratik kadro devlet yönetiminde daha çok söz hakkına sahip olma ve yetki alanını genişletme mücadelesi vermiştir. Ekonomik olarak devletin durumunda da düzelme olmamış hatta durum daha da kötüye gitmiştir.

Tanzimatın, hukuk devletine gidişte ve anayasal meşrutiyet rejimine geçişte önemli katkıları olduğu ortadadır. Hukuki gelişmeler, laik hukukun ağırlık kazanması ve kurumsal

³⁰ BERKES, 1973, s. 192.

³¹ OKANDAN, Recai G., "Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 15, sayı 1, 1949, s. 15.

³² BAŞGİL, 1936, s. 86.

³³ MUMCU, 2012, s. 214.

³⁴ OKANDAN, 1949, s. 15.

alt yapıya kavuşması yönünde ilerlemiştir.³⁵ Padişahın mutlak yetkisinde bulunan yürütme ve sınırlı yetkisinin bulunduğu yasama³⁶ kudretinin ihtisas sahibi organlarca yürütülmesi ve devlet idaresinde hukuki mesuliyetleri belli kurumlarca görev paylaşımının sağlanması önemli kazanımlardır. Batı düşüncesiyle yakın teması bulunan bir aydın kadro bu dönemin atmosferinde yetişmiştir.³⁷

1.1.4. Birinci Meşrutiyet

Mithat Paşa'nın önderliğinde Sultan Abdulaziz'in tahttan indirilmesinin ardından meşrutiyete geçileceği sözünü veren II. Abdülhamit padişah olmuş ve 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Anayasa fikrinin gelişimi açısından Islahat Fermanı'ndan Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar geçen merhale büyük bir öneme sahiptir. Bu dönemin entelektüel meselelerinin başında anayasacılık ve meşrutî yönetime dair hususlar gelmekte ve bu hususlarda yoğun tartışmalar yaşanmaktadır.³⁸ Sultan Abdulaziz'in Tanzimat fikirlerinden saparak despotik bir yönetim sergilemesi anayasaya dair talepleri arttırırken, tercüme odasında ve laik okullarda yetişmiş, yurtdışı tecrübesi olan yeni aydın sınıf, özellikle Genç Osmanlılar anayasa meselesinin fikri ve ilmi gelişimini sağlamıştır.³⁹ Bir iç dinamik olarak üst bürokrat zümrenin devlet içerisinde Tanzimat döneminde artan ve Anayasa'yı cebren ilan ettirecek, padişahları tahttan indirecek seviyeye ulaşan gücü dikkat çekicidir.⁴⁰ Dış dinamik ise, Balkanlar'da yaşanan olaylardan ötürü Rusya'nın bölgeye müdahalesine karşı Avrupalı temsilcilerin katılımıyla 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan konferanstır. Bu toplantı hem Balkan meselesini, hem de Osmanlı'nın ıslahat sorunlarını ele almak üzere düzenlenmiştir.⁴¹

³⁵ ERDOĞAN, Mustafa, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset Ankara,, Liberte Yayınları, 2001, s. 10.

³⁶ Halife-Padişah tam manasıyla yasama yetkisine sahip değildir. Bu yetki mutlak olarak "Şari'i Mutlak" olan Allah'a aittir. Padişahın yasama yetkisi ise sınırlı ve ikincil niteliktedir. BAŞGİL, Ali Fuat, Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38-39.

³⁷ OKANDAN, 1949, s. 18-20.

³⁸ BAŞGİL, 1936, s.91-92.

³⁹ Genç Osmanlıların anayasacılık düşünceleri, İslami esaslara bağlı kalarak Batı'da gelişen kurum ve anlayışlarla bir senteze varma yönünde gelişmiş, batılı kavram ve kurumlar biat, icma, meşveret gibi İslami kavramlarla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. CEYLAN, Ayhan, "Tunuslu Islahatçılar ve Yeni Osmanlılar Hareketinde Anayasacılık", Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, sayı 1-2, 2010, s. 44.

⁴⁰ TANÖR, 2005, s.127.

⁴¹ TUNAYA, Tarık Zafer, "1876 Kanun-i Esasi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1985, s. 27. Padişah'ın meclisin açılışında okunan nutkunda da bu konferanstan bahsedilmektedir. Anayasanın yürürlüğe konmasıyla Osmanlı'nın gerekli hukuki ve siyasi reformları yapma hususunda ve vatandaşların hak ve hürriyetlerini güvence altına alma

Kanun-i Esasiye, 1831 Belçika Anayasası ve 1859 Prusya Anayasasından yararlanılarak⁴² Cemiyet-i Mahsusa tarafından hazırlanmış bir anayasadır. Kanun-i Esasi, Ferman Anayasa niteliğindedir. Anayasanın var olan maddelerinin uygulanmasının askıya alınamayacağını ve yürürlükten kaldırılamayacağını düzenleyen madde ile anayasa değişikliğini nitelikli çoğunluk (2/3) şartına bağlayan maddeler Kanun-i Esasi'yi katı bir anayasa yapmaktadır.⁴³

Anayasa'nın kurduğu sistemde ülke unsurunun bölünmez bir bütün olduğu söylenmektedir. Saltanat hakkı Osmanlı hanedanından en büyüğüne aittir ve Padişah halife olarak bütün Müslümanların hamisidir. Padişah olarak ise Osmanlı tebaasıyla sınırlı hükümdardır. Padişah gayr-i mesuldür. Buradan anlaşılan devletin monarşik yapısının yanında teokratik özelliğe sahip olduğudur. Buna uygun olarak kanunların İslam dinine uygun olması zorunluluğu, Şeyhülislamın bakanlar kurulu üyesi olduğu ve şer'î mahkemelerin varlığı anayasada düzenlenmiştir. Hükümdarlık hakkının anayasanın çizdiği sınırlar dairesinde kullanılması sistemi meşruti kılmaktadır.⁴⁴

Yürütme organı devlet başkanı konumuna sahip padişah ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Bakanlar kurulunun başında sadrazam ve şeyhulislam vardır. Sadrazam devletin dünya işlerinde yetkiliyken, şeyhülislam dini meselelerden mesuldür.⁴⁵ Bakanları, sadrazamı ve şeyhulislamı tek tek padişah atar. Bakanlar sadrazamın başkanlığında toplanırlar. Alınan kararlardan mühim olanları padişahın onayıyla icra edilir. Bunun yanında padişahın Meclis-i Mebusanı feshetme, tatil etme ve yeniden toplama, Ayan üyelerini atama, Divan-ı Ali üyelerini onaylama, Şuray-ı Devlet üyelerini tayin etme ve Divan-ı Muhasebat üyelerini onaylama yetkileri vardır. Ayrıca Bakanlar Kurulu Meclise karşı değil, padişaha karşı sorumludur. Tunaya; sorumsuz, ancak neredeyse sınırsız yetkili padişahın bulunduğu hükümet sistemine “padişahçı hükümet” adını vermektedir.⁴⁶ Bu

yolunda samimi iradesini ve niyetini ortaya koyduğunu belirten padişah Avrupa devletlerinden bunu takdir etmelerini talep etmektedir. Avrupa ile olan dostluğun devamı temennisinin yanında, milli istiklâlin vurgulanması, devletin dış müdahalelerden kurtulma yolunda çabaladığını da göstermektedir. Açılış nutku için bkz: Adalet Kitabı, Kadim Yayınları, ed. Halil İnalçık ve diğerleri, Ankara, 2012, s. 411-412.

⁴² BOZKURT, Gülnihâl, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 68-69. Yazar Kanun-i Esasi’nin daha çok Prusya anayasasına benzediğini söylemektedir. İki anayasa da hükümdarı devlet mekanizmasının merkezine koymakta ve monarşik sistemin devamını sağlayacak yetkiler vermektedir. Ayrıca hükümdarlık ilahi kaynaklı meşruiyetini devam ettirmektedir.

⁴³ TANÖR, 2005, s.147-148.

⁴⁴ BAŞGİL, 1936, s. 102.

⁴⁵ ABADAN, 1968, s. 24.

⁴⁶ TUNAYA, 1985, s.32.

yetkilerle, padişahın anayasa öncesi egemenliğinin bu defa yazılı bir anayasaya dayalı olarak devam ettiği söylenmektedir.⁴⁷ Ayrıca Bakanlar Kurulunun kanun teklif etme yetkisi de vardır. Bakanlar kurulunun teklifi Meclis tarafından iki kere üst üste reddedilirse, padişahın Bakanlar Kurulunu, ilgili bakanı azletme veya Meclisi yeniden seçime gitmek şartı ile feshetme yetkisi vardır.

Yasama organı çift meclisten oluşmaktadır. Meclis-i Mebusan seçilmişlerden, Ayan Meclisi ise padişahın atadığı üyelerden oluşur. Bir kişi aynı anda iki mecliste üyelik yapamaz. Meclisin kanun yapma yetkisi son derece sınırlandırılmış ve zor bir usule bağlanmıştır. Mebusan ve Ayan Meclisi üyeleri ancak kendi faaliyet alanları dairesinde kanun teklif edebilirler. Kanun teklifinin müzakere edilmesi padişahın onayına tabidir. Padişahın onay verdiği kanun teklifi Şuray-ı Devletçe ilgili birimlerden tavsiyeler alındıktan sonra layihası hazırlanarak Mebusan Meclisine gönderilir. Evvela Mebusan, daha sonra Ayan Meclisinde müzakere ve kabul edilen teklif padişaha sunulur. Padişah onaylarsa teklif kanunlaşır. Padişah kanun tekliflerinde mutlak veto yetkisine sahiptir.

Meclis-i Ayan kanun teklifini müzakere ederken, metnin anayasaya, padişahın hukukuna, umur-u dine aykırılığını inceler. Ayanın burada sahip olduğu üst denetim yetkisi, kanunların anayasaya uygunluğunun siyasi denetimi işlevini görmektedir.⁴⁸

Mebusan Meclisi'nin hükümeti siyasi denetim yetkisi yoktur. Güvenoyu veya gensoru gibi mekanizmalar bulunmamaktadır. Sadece bakanların mesul olduğu hususlardan Meclis-i Mebusan'ın faaliyet alanına girenler ile ilgili olarak bakanların Divan-ı Âli'ye gönderilmesi yetkisi vardır. Divan-ı Âli'ye sevk kararı padişahın onayına tabidir. Bu haliyle 1876 Anayasası'nın parlamenter bir sistem kurduğu söylenemez.⁴⁹ Parlamenter güvenceler, yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu anayasada yer alan ilkelerdir. Mebusların bütün Osmanlıların vekili olduğu hükmü, milletin bir siyasi varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir.⁵⁰

⁴⁷ ALDIKAÇTI, 1982, s. 56.

⁴⁸ ALDIKAÇTI, 1982, s. 60.

⁴⁹ ABADAN, 1968, s. 25.

⁵⁰ TANÖR, 2005, s. 137.

Kanun-i Esasi'de yer alan temel hak ve hürriyetlere dair düzenlemeler dönemin insan hakları anlayışına uygun bir görünüm arz eder.⁵¹ Anayasa'da düzenlenen haklar, Osmanlı vatandaşları tarafından Tanzimat Döneminde elde edilmiş, bu haklar bu defa anayasal güvenceye kavuşmuştur. Fakat Anayasa'da bu hakların mahiyet ve şümullerinin yeterince vuzuha kavuşturulmaması, kullanılmalarnın ölçü ve çerçevelerinin kanunlarla belirleneceği hükmü, bu hususun da padişahın egemenlik alanında bulunduğunu göstermektedir.⁵² Dernek kurma ve toplanma hakkı ise anayasada yer almamaktadır. Ayrıca padişaha sürgün hakkı tanıyan 113. madde anayasanın kurduğu hak ve hürriyetler rejimine aykırılık arz etmektedir.⁵³

Anayasa'nın ilanı ve Meclis'in açılmasından kısa bir zaman sonra Mithat Paşa 113. maddeye dayanılarak sürgüne gönderilmiştir. Padişah, patlak veren 93 Harbi'ni sebep göstererek, 14 Şubat 1878'de meşrutiyetin ikinci meclisini süresiz tatil etmesiyle Birinci Meşrutiyet dönemi sona ermiştir.⁵⁴

1.1.5. İkinci Meşrutiyet

Meclisin kapalı bulunduğu 30 sene zarfında Jön Türk Hareketi ve İTC tekrar meşruti yönetime dönülmesi için yoğun faaliyetlerde bulunmuş, Balkanlar'da ise durum Osmanlı adına daha kötü bir hal almıştır. Bu hengâmda İttihat ve Terakki mensupları Rumeli'de tekrar meşruti yönetime dönülmesi için ayaklanmışlardır. Padişah 23 Temmuz 1908'de meclisin toplanması ve seçimlerin yapılması iradesini açıklamış ve böylece II. Meşrutiyet başlamıştır.⁵⁵ 31 Mart Hadisesi sonrası II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve 1909 yılında Anayasa'da hükümet sistemini kökten değiştiren tadilatlar yapılmıştır.⁵⁶ Kanun-i Esasi Encümeni'nin hazırladığı değişiklik gerekçesinde geçen "Kanun-i Esasi verilmez alınır, mert odur ki hukukunu bilmeli, bizim hukukumuz bizimdir" şeklindeki ifadeler 1876

⁵¹ ERDOĞAN, 2001, s. 16.

⁵² ABADAN, 1968, s. 23.

⁵³ FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Anayasal Derinlik Türkiye'nin Anayasal Hafızası Türk Anayasa Tarihi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 872.

⁵⁴ BOZKURT, 2010, s. 78.

⁵⁵ BOZKURT, 2010, s. 79-81.

⁵⁶ KOÇAK, Mustafa, Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik: Eski Kavramlar-Yeni Kavramlar, Seçkin Yayınları, Ankara, 2006, s. 178.

döneminden farklı bir anlayışla anayasa meselesine yaklaşıldığını ve padişahın sistem içerisindeki yerinin değiştiğini göstermektedir.⁵⁷

Kanun-i Esasi’de yapılan değişikliklerle Padişaha anayasa hükümlerine bağlı kalacağına dair yemin mükellefiyeti getirilmiş, mebusan meclisine karşı hükümetin kolektif ve bakanların şahsi sorumluluğuna yer verilmiş, mebusların kanun teklifinde padişah izni kaldırılmış, padişahın meclisi fesih hakkı çok müşkül şartlara bağlanmış ve padişahın mutlak veto yetkisi taliki veto haline dönüştürülmüştür. Kabinenin oluşum şeklinde yapılan değişikliklerle padişahın sadrazamı ataması ve sadrazamın kabineyi kendi seçtiği bakanlardan oluşturması usulüne geçilmiştir. Ayrıca hükümet kararlarının padişahça onayı ile ilgili değişikliklerle “muhtacı istizan” şartı yerini “muhtacı tasdik” şartına bırakmıştır. Böylece, izin şartı biçimsel onaya dönüşmüş, yürütme içerisinde padişahın konumu sembolik başkanlığa getirilmiş ve yürütme gücünün gerçek sahibi hükümet olmuştur.⁵⁸ Meclis başkanının seçilmesinde padişahın sahip olduğu meclisten gelen alternatifler arasından atama yapma usulü terk edilerek, başkanın seçimi tamamen meclis iradesine bırakılmıştır. Yapılan değişikliklerle anayasal sistem tam bir parlamenter monarşi şeklini almıştır.⁵⁹ Koçak, 1909 değişikliklerinin milli hakimiyet ilkesinin gelişimi açısından büyük öneme sahip olduğu tespitini yapmakta ve oluşan sistemde egemenliğin padişah ve millet tarafından paylaşıldığını belirtmektedir.⁶⁰

Hak ve hürriyetlerde de yeni düzenlemeler yapılarak dernek kurma ve toplantı hakkı getirilmiş, sansür yasaklanmış ve padişahın sürgün hakkı kaldırılmıştır. Padişahın meclisi fesih hakkını sınırlayan şartlar 1914 ve 1916’da yapılan değişikliklerle kaldırılmış, parlamentoyu toplama, süresini uzatma ve dağıtma yetkisi padişahın elinde toplanmıştır. Bu değişiklikler ile İTC mutlak hâkimiyetini meclis karşısında pekiştirmiştir.⁶¹ Hakikaten II. Meşrutiyet döneminde meşrutiyetten beklenen netice ortaya çıkmamış, hâkimiyet padişahın dar bir zümre teşkil eden İttihat ve Terakki Fırkasının yöneticilerine geçmiştir.⁶²

⁵⁷ EROĞUL, Cem, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, 100. Yılında Jön Türk Devrimi ed. Sina Akşin ve diğer. , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 86.

⁵⁸ EROĞUL, 2010 s. 94.

⁵⁹ ERDOĞAN, 2001, s. 24.

⁶⁰ KOÇAK, 2006, s. 180.

⁶¹ BOZKURT, 2010, s.94.

⁶² OKANDAN, 1949, s. 29.

1.2. Osmanlı Parlamento Tecrübesi

Osmanlı dönemi parlamento tecrübesi, hukuki, siyasi ve içtimai boyutları ile ele alınması gereken bir konudur. Temsile dayalı bir kurum olarak I. Meşrutiyet döneminde açılan Meclis-i Mebusan, yasama faaliyetinin yanında yürütmenin denetlenmesi vazifesini de üzerine almış, çok uluslu imparatorluğun sahip olduğu çoğulcu yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Parlamenter alışkanlıkların kazanılmasında ve parlamentonun kendi iç işleyişinin kurumsallaşmasında bu tecrübe büyük öneme sahiptir. Milli hâkimiyet ilkesinin gelişimi açısından da meclis önemli bir rol üstlenmiştir. Birinci Meclis'in Osmanlı dönemi meclislerinin mirasçısı olduğu hesaba katılırsa Osmanlı parlamento tecrübelerinin konumuz açısından taşıdığı önem daha iyi takdir edilecektir. Konunun anlaşılması adına klasik dönemden başlayarak meclislerin gelişimi teorik ve pratik cepheleriyle ele alınmış, meclislerin diğer siyasi aktörlerle kurduğu ilişkiye ve siyasi hayattaki yerine de konu içerisinde yer verilmiştir.

1.2.1. Meşveret'ten Temsile Dayalı Meclise Osmanlı'da Parlamento Düşüncesi

Sünni İslam siyaset düşüncesinde devlet başkanının tayin usulü hususunda farklı yaklaşımlar vardır.⁶³ Hulafa-î Raşidin dönemi uygulamaları devlet başkanının seçiminde şuranın ve biatın esas alındığını göstermektedir.⁶⁴ Bu anlayış daha sonra ümmetin rızasına dayanan devlet başkanının seçiminde 'ehli hal vel akdin' beyatı⁶⁵ şeklinde sistemleşmiştir. Rızaya dayanan ihtiyari imamet için rıza ile başa geçen liderin kendisinden sonra başa geçecek kişiyi bırakması da meşru görülmüştür. Ancak bir kişi zor kullanarak başa geçerse de, zaruret gereği bu kişiye biat gerçekleşmiş olur ve bu duruma cebri imamet denir.⁶⁶

⁶³ Geniş bilgi için bkz. AYDIN, Mehmet Akif, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, sayı 10, 1990, s. 181-193.

⁶⁴ Ahmet El Katip, Çağdaş İslam Siyaset Sisteminde Anayasal Meşrutiyet, Mana Yayınları, İstanbul, 2013, s. 60-74. Yazar Hz. Ebubekir'in halife seçildiği Beni Saide Sakifesini halife'nin belirlendiği bir şura olarak incelemektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in "Hilafet ancak şura ile olur", "Emirlik şura ile olur" ve Hz. Ali'nin "...şura meclisi toplanıp da bir kişinin ismini imam olarak verirlerse işte bu Allah'ın razı olduğu iş olur" sözlerini nakletmektedir. Yazarın ulaştığı sonuç İslam'da devlet başkanının seçiminin şura ile olduğudur.

⁶⁵ Devlet başkanını seçme yetkisine sahip "Ehli hal vel akd" adı verilen heyet âlim, âdil, rey ve tedbir sahibi kimselerden oluşmaktadır. Seçim nisabı meselesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Aydın, bu görüşlerden seçme yeterliliğine sahip kimselerin çoğunluğunun rey ile devlet başkanının seçilmesinin günümüz anlayışıyla uyduğuna ve bu yolun gerçek anlamda bir seçimin özelliklerini taşıdığını kaydetmektedir. AYDIN, 1990, s. 183.

⁶⁶ Bedrettin İbn Cemaâa, Adl'e Boyun Eğmek, tercüme ve inceleme Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35-36.

Devlet başkanının meşruiyetini doğrudan İlahi bir kaynaktan almaması, İslam'da batıdaki anlamıyla teokratik bir devletin bulunmadığını göstermektedir.⁶⁷

Sünni İslam siyaset düşüncesinde devlet başkanının sahip olması gereken vasıfların tespiti ile devlet başkanının tayini usulü ve mahiyeti aklı iken bir devlet başkanının seçilmesi nassen vaciptir.⁶⁸ Meşru şekilde seçilmiş, hak ve adaletle hükmeden ve Müslümanlardan olan yöneticiye itaat de yönetilenler için dini bir vecibedir. Ancak bu itaat ölçüsüz, şartsız bir itaat değildir. Devlet başkanının, üzerinde mutlak bir otorite olarak bulunan şeriata, Allah'ın hukukuna bağlı bulunması ve uyması şartıyla kendisine itaat emrolunmaktadır. Allah'ın emir ve buyruklarına aykırı hareket eden hükümdara itaat edilmemesi gerektiği temel bir düstur olarak zikredilmektedir.⁶⁹ Zira İslam siyaset düşüncesi açısından nihai maksat, dünya ve ahiret saadetine ulaşmayı amaçlayan mükelleflerin, hikmet sahibi bir devlet başkanına itaatle neticeye ulaşmalarıdır.⁷⁰

Devlet başkanının üzerine düşen mükellefiyetler, adaletle hükmetmek, fitne ve fesada mahal vermemek, reayanın huzur, sükun ve refahını temin etmek, devlet işlerini liyakatli kimselere vermek, Allah yolunda cihat etmektir.⁷¹ Bu vazifelerin yerine getirilmesinde şûra ilkesi, İslam siyaset anlayışında hayati bir öneme sahiptir. Hem devlet işlerinin görülmesinde hem de sosyal hayatın her alanında geçerli bir ilke olan şûra⁷², Kur'an ve sünnete dayanmaktadır. Şûra ve aynı anlama gelen meşveret, bir meseleyi görüşmek ve tartışmak için yapılan toplantı, toplanıp istişare eden belirli özelliklere sahip kimselerden oluşan topluluk manasına gelmektedir. Devlet idaresinde; sosyal, ekonomik, siyasi, idari ve askeri konuların istişare ile karara bağlanması esastır. Ancak şûradan çıkan kararın devlet başkanı için bağlayıcı olup olmadığı hususu tartışmalıdır.⁷³

⁶⁷ AKIN, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33. Ayrıca bkz: NİYAZI, Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s.128-146.

⁶⁸ FAZLIOĞLU, İhsan, "Osmanlı Düşünce Geleneğinde Siyasi Metin Olarak Kelam Kitapları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 1, sayı 2, 2003, s. 383.

⁶⁹ LEWIS, Bernard, İslâm'ın Siyasal Söylemi, Türkçesi: Ünsal Oskay, İstanbul, 1997, s. 112.

⁷⁰ KAVAK, Özgür, "İslam Siyaset Düşüncesi Üzerine", içinde: Adl'e Boyun Eğmek, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 15.

⁷¹ ÇELİKER, Hüseyin, "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 26, 2008, s. 291-294.

⁷² ARDOĞAN, Recep, "Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, sayı 2, s. 183.

⁷³ NİYAZI, 2010, s. 173.

İslam siyaset geleneğinin temel umdelerinden olan şûra ilkesinin bir benzeri, İslam öncesi Türk devlet geleneğinde de mevcuttur. Toy adı verilen meclisler, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yüksek bir kurul, bir yönetim organıdır.⁷⁴ Bu kurul, yasama ve yürütme işlerini gördüğü gibi devlet başkanını tayin etme yetkisine de sahiptir. Toy ve töre, eski Türk devletlerinde devlet başkanının meşruiyetini dayandırdığı ve iktidarını sınırlayan iki kavramdır.⁷⁵ Osmanlı Devleti hem İslam devlet idaresinde ve hem de Türk devlet geleneğinde var olan bir kurum ve idari esas olarak danışma meclislerini⁷⁶ devam ettirmiştir. Divan-ı Hümayun adını taşıyan meclis, Fatih Sultan Mehmet'e kadar padişahın başkanlığında, bundan sonra sadrazamın başkanlığında toplanan, Kubbealtı vezirleri, kazaskerler, nişancılar gibi üst düzey yöneticilerin katıldığı, ülkenin iç ve dış önemli meselelerinin ve gündeme alınan konuların görüşüldüğü, periyodik toplantılar yapan devamlılığa sahip bir organdır. Divanda alınan kararlar padişahın onayıyla yürürlüğe girmektedir.⁷⁷

Şûra ve meşveret esaslarının yer aldığı Osmanlı siyaset düşüncesine, halkın yönetime katıldığı temsile dayalı bir idare tarzı ise yabancıdır. Aynı, Osmanlı döneminde demokrasiye ilk defa detaylı bir şekilde açıktan temas eden yazarın İbrahim Müteferrika olduğunu söylemektedir.⁷⁸ 1732 senesinde basılan Usul'ül- Hikem Fi Nizam'il- Ümem (Milletlerin Düzeninde İlmi Usûller) adlı eserde yazar demokrasiye reye dayalı hükümet olarak nitелеmekte ve "Devletin yönetiminde reyanın olması gerekir" şeklinde açıklamaktadır. Hükümet işlerinin temsile dayalı görülmesinde seçim usulü her köyün temsilcilerini seçmesi, seçilen temsilcilerin bir araya gelerek her on köy için aralarından temsilci seçilmesi ve böylece bütün halkı temsil eden hükümet edecek on kişinin

⁷⁴ SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 28, sayı 45, 2009, s. 5.

⁷⁵ SARAY, Mehmet, Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1999, s. 11-15.

⁷⁶ Ayhan Ceylan, modern parlamentoların karar verici konumlarına nispetle, parlamento öncesi döneme ait meclislerin, literatürde yerleşik bir kullanımla, danışma meclisi olarak tanımlandığını söylemektedir. Yazara göre, bu tanımlama bahsi geçen meclislerin istişari niteliklerini karşılıyor olsa da Türk kamu hukuku geleneğinde danışma meclisi adıyla anılan meclislerin yasama ve yürütme yetkilerine sahip olmalarından ve karar alma sürecinde etkin bir konumda bulunmalarından dolayı bu isimlendirmenin eksik olduğu itirazını ileri sürmektedir. CEYLAN, Ayhan, "Osmanlı'da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, sayı 5, 2005, s. 624.

⁷⁷ SARAY, 1999, s. 27- 28.

⁷⁸ AYNİ, Mehmed Ali, Demokrasi Nedir Tarihi ve Felsefesi, Gazetecilik ve Matbaacılık T. A. Ş., (yayın yeri belirtilmemiş), 1934, s. 17.

seçilmesidir. Bu seçilenler bir yıllığına ülkeyi yönetir.⁷⁹ Ancak kitapta sistemin işleyişi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı Devlet idaresinde etkili olan düşünce eserleri daha ziyade siyasetname ve ahlak kitaplarıdır. Hükümet şekli ile ilgili hususlar hukuk kitaplarının imamet bahsinde yer almaktadır.⁸⁰ Bu sebeple Meşrutiyete kadar siyasetname türü kitaplarda soyut ve adil bir hükümdarın varlığı merkeze konarak ahlaki ölçü ve prensipler öne çıkmıştır.⁸¹ Devletin zayıflama sebeplerinden meşveretin ve reyin terk edilmesi meselesinde bu durum önem arz etmektedir. Ulemanın ar ederek meclislerde konuşmaması ve birbirlerine haset etmeleri, tedbir sahibi olmayanların meclise alınmaları ile kararların ortalığa dökülerek tedbiri faydasız kılması bu hususta ileri sürülen tesbit ve düşüncelerdendir.⁸² Burada da görüldüğü gibi meşvereti belirli hukuki düzenlemeler ile kurumsal bir yapıya kavuşturma düşüncesi bulunmamakta, kişilerin mizacı, ahlâki ve ilmi seciyeleri gibi hususlara dikkat çekilmektedir.

Meşrutiyet döneminde ise artık sistemin yeni kurum ve kanunlarla yenilenmesi görüşü öne çıkmıştır. Tunaya tarafından yakın tarihimizin ilk anayasa hukuku kitapçığı olarak nitelendirilen⁸³ Esat Efendi'nin Hükümet-i Meşruta adlı eseri dikkat çekicidir. Esat Efendi'nin görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Devletin bütün işlemleri kanunilik ilkesine uygun olarak kanunlarla düzenlenmeli ve yönetenler kanunlara uygun hareket etmelidir. Adil bir hükümdarın adaletine itimat yeterli olmaz, zira hükümdar bütün işleri takip edemez ve standart bir uygulama kuramaz. Ayrıca, böyle bir hükümdarın ardından gelecek kişinin adil olacağı da kesin değildir. Öyleyse keyfi uygulamaya son vermek ve idarenin işlemlerini denetim altına almak için halk tarafından seçilmiş bir meclise ihtiyaç vardır. Bu meclis denetimle vazifeli olduğu gibi yeni hukuki düzenlemeler yapmakla da vazifelidir. Böyle bir meclis sadece Müslümanların işleriyle meşgul olmayacağından gayrimüslim temsilciler de bu mecliste bulunmalıdırlar. Ayrıca böyle bir idare biçimi, şeriatın tatbikini

⁷⁹ MÜTEFERRİKA, İbrahim, Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller, sadeleştiren Ömer Okutan, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s. 30- 31.

⁸⁰ AYNİ, 1934, s.18.

⁸¹ TUNAYA, Tarık Zafer, “Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve ‘Hükümet-i Meşrûta’”, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler), volume 6, 1978, s. 229.

⁸² ŞEKER, 2013, s. 181-182.

⁸³ TUNAYA, 1978, s. 229.

mümkün kılacağından ve şeriatı aykırı uygulamalara mani olacağından İslam'ın arzu ettiği bir yönetim biçimidir.⁸⁴

Meşrutî idareyi savunanların fikirleri genel olarak bu minvalde toplanmaktadır. Egemenliğin kaynağı bakımından karma bir sistemle, hükümdarın mutlak otoritesi karşısında fren ve denge mekanizması kurularak şeriatı uygun bir idare tesis etme amacı,⁸⁵ hükümet-i mutlaka muhaliflerinin birleştiği noktadır.⁸⁶ Bu amacı gerçekleştirmek için batıda gelişmiş bir kurum olan meclisin sisteme eklenmesi gerekmektedir. Bu meclis ahalinin oyu ile oluşacağından egemenliğinin kaynağı halktır ve meşruiyetini halka dayandırmaktadır. Meşrutî idarenin dini meşruiyeti ayet ve hadislerde meşveretin emredilmesi ve istişarenin övülüp, teşvik edilmesine dayandırılmaktadır. Burada Müslüman olmayanların yönetime katılması tartışma konusu olmuştur. Teorik ve dini tartışmaların yanında milletin yönetime katılmaya hazır olmadığı, padişahın bu yönetime razı olmayacağı gibi pratik itirazlara dayanan tartışmalar da yapılmıştır.⁸⁷ Ayrıca bu yönetim biçimini rasyonalize edecek anayasanın padişahın bir lütfu olarak ilanına karşı olanlar da vardır.⁸⁸

1.2.2. Parlamenter Tecrübenin Kaynakları: Danışma Meclisleri ve Vilâyet Meclisleri

Osmanlı Devlet geleneği içerisinde idari, mali, hukuki, şer'î ve diğer işlerin en önemlileri Divan-ı Hümayun denilen kurul tarafından görülürdü. Toplanma ve çalışma usulü meşveretin tipik örneğini oluşturan Divan'da alınan kararlar Padişahın onayına sunulur ve onun irade-i seniyesi ile icra edilirdi. Padişahın şahsında temerküz eden hâkimiyetten aldığı yetki ile yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını yerine getiren Divan, Osmanlı idari mekanizmasında en üst kurul olarak vazifesini XVII. yüzyıla kadar yerine getirmiştir. Bu yüzyılda gücünü arttıran sadrazamın yanında özellikle Osmanlı Rus Harbi (1768-1774)

⁸⁴ TUNAYA, 1978, s. 230- 237.

⁸⁵ Yeni Osmanlılar Tanzimat hareketine özellikle İslam hukukunun ihmal ve ihlal edilmesinden dolayı karşıdılar. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın devletin ve hukukun şeriatı dayanması gerektiği yönünde yazıları vardır. SUNGU, İlhan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", Tanzimat 2, MEB yayınları, Ankara, 1999, s. 799-803.

⁸⁶ CEYLAN, 2010, s.39-42.

⁸⁷ TEKİN, Yusuf, Osmanlı Devleti'nde Siyasal Sistemin Meşruluğu Sorunu Çerçevesinde Birinci Meşruiyetin Tartışılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens. Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, Ankara 1997, s. 58-67.

⁸⁸ GÜNEŞ, İhsan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamento ve Demokrasi Anlayışı", Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2010, s. 35.

sonrası Meşveret Meclisi devlet idaresinde ön plana çıkmıştır. Bunun sebebini Akyıldız; “siyasi kargaşa ve sorunların çözümünde karar ve sorumluluğu yaymak, paylaşmak ve geniş bir mutabakata dayandırarak alınan kararı halkın gözünde meşrulaştırmak düşüncesi” şeklinde açıklamaktadır.⁸⁹ Bu meclis, üyeleri ve toplanma zamanı ihtiyaca göre belirlenen, muayyen bir gündem ile sınırlı toplanan bir yapıdaydı. Bu haliyle II. Mahmut’un üzerinde yoğunlaştığı yenilikleri hazırlanmasında ve uygulanmasında ihtiyaç duyduğu danışma meclisi yapısına uygun değildi.⁹⁰

II. Mahmut, Divan-ı Hümayun’un etkisini kaybetmesiyle sadrazamın omuzlarına kalan yürütmeyi Nezaretler şeklinde yeniden yapılandırdı ve hükümete ait işlerin görüşüleceği Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Âli’yi kurdu. Bu yenilenmenin tamamlayıcısı olarak Meclis-i Vâlâ’yı Ahkâm-ı Adliye, 24 Mart 1938’de Tanzimat reformlarını müzakere etmek ve planlamak için kuruldu.⁹¹ Tanzimat Fermanıyla ortaya konulan ilkelerin uygulanması ve yeni kanunların hazırlanması görevini üstlenen meclisin iç tüzüğü her üyenin hür bir şekilde fikir beyan etmesi ve oy kullanması esasına yer veriyor, kararların oy çokluğuyla alınacağını düzenliyordu.⁹² Meclis hem kanunlaştırma faaliyetleriyle yasama tecrübemiz açısından hem de demokratik müzakere kültürümüz açısından tarihi bir öneme sahiptir. Ayrıca kuvvetler ayrılığı prensibine gidişin ilk adımı, yürütme organı ile yasama ve yargının ayrılmasıyla atılmış, Meclis-i Vâlâ’nın yasama yetkisine sahip Şura-yı Devlet ve yargı işlerine bakan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye şeklinde ikiye ayrılmasıyla da yasama ve yürütme fonksiyonları ayrılmıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı prensibi ilk kez padişahın ağzından duyulmuş ve yargı otonomisi yolunda önemli bir gelişme sağlanmıştır.⁹³

Tanzimat ile güçlendirilen ve yapılandırılan diğer bir kurum vilâyet meclisleridir. Eyalet idaresinde merkezîyetçi ve kanuni bir yönetimi gerçekleştirmek arzusu ile klasik dönemde de var olan yönetimde temsil geleneği ıslah edilerek devam ettirildi.⁹⁴ Meclislerde bölgenin mali, bayındırlık, eğitim ve adli işleri tartışılıyor ve kararlar alınıyordu. Bu meclisler

⁸⁹ AKYILDIZ, 2006, s.32.

⁹⁰ SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 18.

⁹¹ SEYİTDANLIOĞLU, 1999, s. 36.

⁹² SEYİTDANLIOĞLU, 1999, s. 43.

⁹³ SEYİTDANLIOĞLU, 1999, s. 139.

⁹⁴ ORTAYLI, İlber, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2008, s. 281.

dolayısıyla idarenin bünyesine tartışma, karar alma ve eleştiri geleneği girmiş oluyordu.⁹⁵ Ayrıca, halkın yönetime sınırlı da olsa katılımı sağlanmaktaydı. Yerel yöneticiler ve bölge halkından seçilmiş kimseler mecliste görev alıyorlardı.⁹⁶ Etkili ve âdil vergi toplanmasını temin edecek bir kurum olarak düşünülen bu meclisler, seçim geleneğimizin başlangıcını da oluşturmuştur.⁹⁷

Vilâyet Meclisleri üyeleri arasından yapılan seçimle belirlenen Meclis-i Mebusan üyelerinin müzakere alışkanlıkları ve talepleri Vilâyet Meclisi tecrübelerine dayanmaktaydı. Bunun yanında yine bu meclisler Müslim gayrimüslim üyelerin beraber çalışma alışkanlığının da kaynağını oluşturuyordu. Mahalli talep ve görüşlerinin yanında dış politika meselesinde aktif taraf olmaları, eleştiri ve görüş beyan etmeleri 30 yıllık bir birikimin mahsulü olarak görülebilir.⁹⁸ Ayrıca geldikleri bölgenin mahalli şartları, durumu ve ihtiyaçları hakkında birinci elden sahip oldukları bilgi ve gözlemlere dayanarak rüşvet, kifayetsiz yöneticiler, yetersiz hizmetler hususunu sık sık dile getirmişler ve imparatorluğun başkentten uzak coğrafyalarının durumunu başkentten gündemine sokmuşlardır.

1.2.3. I. Meşrutiyet Dönemi Meclisleri

Birinci dönem Mebusan Meclisi vekillerinin seçimi 6 Kasım 1876'da ilan edilen geçici bir seçim talimatı ile yapılmıştır. Buna göre, bu seneye mahsus olarak vilayet, kaza ve liva idare meclisi üyeleri tarafından, her vilayetten seçileceklerin sayısı belli olmak üzere, 80 müslim ve 50 gayrimüslim mebus seçilecektir. Seçilme şartları şunlardır: 25 yaşını doldurmak, cinayet veya siyasi suçlardan mahkûm olmamak, Osmanlı vatandaşı ve sevilen ve güvenilir bir kimse olmak, Türkçe bilmek ve emlak sahibi olmak.⁹⁹ Ayrıca İstanbul

⁹⁵ ORTAYLI, 1999, s. 280.

⁹⁶ AKYILDIZ, 2006, s. 79.

⁹⁷ ALKAN, Mehmet Ö., "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", Anayasa Yargısı Dergisi, sayı 23, 2006, s.138. Yazar aynı yerde Mebusan Meclisi'ne taşradan gelenlerin İstanbul vekillerine "siz ilk defa seçim görüyorsunuz, biz ise 40 yıldır bu işin içindeyiz" diyerek hava attığını belirtmektedir.

⁹⁸ ORTAYLI, 2008, s. 282-286.

⁹⁹ KILIÇ, Selda, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı 30, 2011, s. 28-29.

bölgesi seçimleri için ayrı bir beyanname hazırlanarak, 5 müslim ve 5 gayrimüslim olmak üzere 10 mebus seçileceği ilan edilmiştir.¹⁰⁰

Kanun-i Esasi'nin seçimlerle ilgili maddelerinden her 50.000 erkek için bir mebus seçimini öngören ve iki dereceli seçimi düzenleyen maddeler bu seçimde uygulanamamış,¹⁰¹ ancak gizli oy esası ve Osmanlı vatandaşı erkeklerin din farkı gözetilmeden seçme seçilme hakkına sahip olduğu düzenlemelerine riayet edilmiştir.¹⁰²

19 Mart 1877'de açılan ve 28 Haziran 1877'de kapanışına kadar 56 celse gerçekleştirmiş olan¹⁰³ birinci dönem Mebusanı 99 müslüman ve 46 gayrimüslim mebustan oluşmuştur. Dönemin Avrupa parlamentoları daha ziyade feodaller ile burjuvaziler arası siyasi çekişmeye sahne olurken, Osmanlı meclisinde dini ve etnik farklılaşma mevcuttur. Ancak bu farklılaşma 'Osmanlılık' üst kimliği etrafında bütünleşmiş gözükmektedir. Osmanlı kimliğinin inşasında meclis üzerine düşeni yapmıştır. Manok Efendi bir Ermeni olarak Osmanlı'ya savaş açan ve Ermenileri himaye iddiasında bulunan Rusya'ya tepki göstermiş, Ermenilerin 500 seneden beri Osmanlı devletinde yaşadığını ve aradıkları hukuku burada bulduklarını söylemiştir.¹⁰⁴

Meclis, demokratik temsilin gerektirdiği bir seçim neticesinde oluşmamasına ve anayasal olarak hem kabinenin, hem de Ayan Meclisi'nin altında yer almasına rağmen üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmiştir.¹⁰⁵ Bütçe kanunu müzakerelerinde ve 93 Harbi dolayısıyla hükümete ciddi eleştiriler yöneltmişlerdir.¹⁰⁶ Matbuat, vilâyet, İntihab-ı Mebusan nizamnameleri üzerinde çalışmışlardır.

İkinci dönem Mebusan Meclisi yine geçici seçim talimatnamesine göre yapılan seçimlerle oluşmuştur. 13 Aralık 1877 - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında açık kalan mecliste 106

¹⁰⁰ BAYKAL, Bekir Sıtkı, "93 Meşrutiyeti", Belleten, C. V, sayı 21-22, 1942, s. 65. GÜNEŞ, İhsan, Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, TBMM Yayınları, Ankara, 1997, s. 77-81.

¹⁰¹ İstanbul seçimleri iki dereceli seçim usulüyle gerçekleşmiştir.

¹⁰² TEKİN, Yusuf, ÇİFTÇİ, Sabri, Türkiye'de Parlamento (22. Dönem TBMM'de Parlamento ve Parlamenter Rol Algısı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 33-34.

¹⁰³ BAYKAL, 1942, s. 78.

¹⁰⁴ GÜNEŞ, 1997, s. 138. Benzer örnekler çoğaltılabilir. Mesela Vilayet Nizamnamesine göre nahiye meclislerinin ½ sinin Müslim ½ sinin gayrimüslimlerden oluşmasına, Selanik mebusu Vasilaki Bey itiraz etmiş, bu düzenlemenin eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşları arasında ayırım yaptığını ve bu şekilde anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir. GÜNEŞ, 1997, s. 154. Burada ayrıca kanunların Anayasaya uygunluğunun vurgulanması da dikkat çekici bir konudur.

¹⁰⁵ GÜNEŞ, İhsan, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21, ORTAYLI, 2008, s. 286.

¹⁰⁶ OKANDAN, 1949, s. 23.

mebustan 48'i birinci devrede de Meclis'te bulunan kişilerdir. Bu mebusların 59'u müslümandır.¹⁰⁷ Bu dönemde meclisin hükümete karşı tavrı ve üslubu daha sert, eleştirileri daha açıktır. Rus Harbi'nin kötü gidişinden hükümet sorumlu tutuluyor, meclis tarafından bakanlara yöneltilen sorulara verilen cevaplar tatmin edici bulunmuyordu. Anayasaya göre padişaha karşı sorumluluğu bulunan hükümetin siyasi konularda meclis tarafından sert eleştirilere maruz kalması, padişahın da hedef alındığı algısını doğuruyordu.¹⁰⁸ Bu durum, padişahın meclisi açış konuşmasına verilecek cevaba dair tartışmalarda açık bir şekilde görülebilir. Hükümetin talepleri karşısında Meclis teslimiyetçi bir tavır göstermemiş ve temsil ettikleri iradenin gereğini yapma yolunda tahkiki bir yaklaşım göstermiştir. Anayasa hukuku açısından belki de en önemli hadise Padişahın bir irade-i seniyye ile sadrazamlık makamını başvekilliğe çevirdiğini bildirmesi üzerine Meclis'te böyle bir düzenlemenin anayasa değişikliğiyle mümkün olacağına söylenmesi ve düzenlemenin anayasaya aykırılığının dile getirilmesidir.¹⁰⁹

İkinci dönem meclisi mesaisini daha çok yolsuzluklara, hükümet işlerinin denetlenmesine ayırmış, birinci dönemin kanun ve tüzük hazırlama başarısını gösterememiştir. Meclisin üzerinde çalıştığı işleri tamamlayamaması da bu dönemin bir diğer zaafıdır.¹¹⁰

Rusya ile Edirne'de barış görüşmelerinin başladığı bir zamanda padişah meclisi 13 Şubat 1878 tarihli iradesiyle süresiz olarak tatil etmiştir. Bu karara gerekçe olarak meclisin normal zamanlarda çalışacağı, içinde bulunulan olağanüstü durumun meclis çalışmalarına müsait olmaması gösterilmiştir.¹¹¹ Fiili olarak 23 Temmuz 1908'e kadar meclis ilga edilmiştir. Pozitif hukuk açısından ise durum, Meclisi toplantıya çağırma yetkisinin kötüye kullanılmasından ibarettir.¹¹²

1.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi Meclisleri

23 Temmuz 1908'de padişah meclisin toplanması iradesini yayınladığı zaman, seçimlerin hangi mevzuata göre yapılacağı meselesi ortaya çıkmıştı. I. Meşrutiyet döneminde iki

¹⁰⁷ AKŞİN, Sina, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı (I)", AÜSBF Dergisi, C. 25, sayı 1, 1970, s.22.

¹⁰⁸ TEKİN, ÇİFTÇİ, 2007, s. 60.

¹⁰⁹ GÜNEŞ, 1997, s. 211.

¹¹⁰ AKŞİN, 1970, s. 31.

¹¹¹ BAYKAL, 1942, s. 80.

¹¹² GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin yayınları, Bursa, 2000, s. 33-34.

seçim de muvakkat talimatnameye göre yapılmış, 1877’de hazırlanan seçim kanunu layihası padişah tarafından onaylanmadığından henüz yürürlük kazanmamıştı. Bu kanun yapılacak seçimlerde uygulanmak üzere 2 Ağustos 1908’de padişah iradesiyle yürürlüğe girmiştir. Kanun şu şekilde özetlenebilir: Birinci seçmen olabilmek için 25 yaşını doldurmak, medeni haklara sahip olmak, Osmanlı vatandaşı olmak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, iflas ile mahkûm olmamak (olmuşsa da müflislikten kurtulmuş olmak), hacir altında olmamak gerekir. İkinci seçmen olabilmek için bu şartlara ilave olarak; hizmetkârlıkta bulunmamak, kötü şöhret sahibi olmamak, cinayet veya kasıtlı işlenen ağır bir suçtan mahkûm olmamak ve az çok vergi vermek şartlarını taşımak gerekir. Mebus olabilmek için ise ikinci seçmenlik şartlarından vergi vermek hariç diğer şartların yanında 30 yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe bilmek şartları vardır.¹¹³

II. Meşrutiyet birinciden farklı olarak askeri bir hareketin neticesinde doğmuş ancak Meclis’in tekrar açılması, Anayasanın uygulanması talepleri muhtevasını oluşturmuştu. Sonuçları birinciden çok daha çeşitli olmuş, dönemde yaşanan gelişmeler tarihi geriye dönülmez şekilde etkilemiş ve kalıcı olmuştur. II. Meşrutiyetin başlıca gelişmelerini Birinci şöyle sıralamaktadır: “Devlet otoritesinin tamamen çökmesi, matbuatın her türlü kayıttan uzaklaşması, siyasetin mekteplere girişi, cemiyetleşmenin başlaması, yığınların siyasete girişi ve çağdaş manasıyla siyasetin başlaması”.¹¹⁴

II. Meşrutiyet döneminde Meclis’in çalışma dönemleri üç devreye ayrılmaktadır; İlki Aralık 1908’de başlamış ve Ocak 1912’de Meclis’in feshiyle sona ermiş, ikincisi Mayıs 1912’de Meclis’in toplanmasıyla başlamış aynı yılın Ağustos ayında Meclis’in feshi ile sona ermiş, son dönem ise Meclisin toplanma tarihi olan Mayıs 1914’ten ve Aralık 1918’de Meclis’in feshine kadar devam etmiştir.¹¹⁵ Meclis içerisinde guruplaşmaların siyasi düşüncelerden kaynaklanmaya başladığı ve gün geçtikçe şiddetli siyasi çatışmaların partiler arası rekabeti arttırdığı bu dönemde, etnik ve dini mensubiyetlerden doğan problem sahası da farklı milletlerin ayrılıkçı politikalarıyla şekillenmektedir. 1908 meclisinde 288 mebusun 147’si Türk olmak üzere 234 müslüman 54’ü gayrimüslim, 1912 meclisinde 284

¹¹³ ALKAN, 2006, s. 142. Bu kanun yapılan değişikliklerle 1946’ya kadar yürürlükte kalmıştır. İki dereceli seçim sistemi 1946’da terk edilmiştir.

¹¹⁴ BİRİNCİ, Ali, “Siyasileşmenin İlk Devresi (24 Temmuz 1908-11 Haziran 1913)”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 23-24, 1998, s. 229.

¹¹⁵ AHMAD, Feroz, RUSTOW, Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı 4-5, 1976, s. 245.

mebusun 157'si Türk olmak üzere 243'ü Müslüman 41'i gayrimüslim, 1914 meclisinde ise 259 mebusun 144'ü Türk Olmak üzere 228'i Müslüman 31'i gayrimüslimdir.¹¹⁶

Meclis içerisinde Arap, Ermeni, Rum, Slav, Arnavut ve Yahudiler İmparatorluğun çok uluslu ve dinli yapısını temsil etmektedir. Vahdet-i Anasır'ın Osmanlılık üzerinden muhafazaya çalışıldığı, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde bağımsızlık hareketleri ile özerklik taleplerinin yükseldiği, devletin otorite ve gücünün zayıfladığı ve ayrıca siyasi partilerin Meclis'te yer aldığı bir ortamda, etnik ve dini gurupların siyasi pozisyonlarını keskin kategorik ayrımlara tabi tutmak çok da kolay değildir. Dış politikada yaşanan krizler, Berlin Barışı'ndan sonra siyasi özerkliklerin tam bağımsızlık yönünde ilerlemesiyle artmış, Bulgaristan'ın Eylül 1908'de Osmanlı'dan tamamen kopması ayrılıkçı hareketleri daha da alevlendirmiştir.¹¹⁷ Rum mebusların hemen hepsi bağımsız bir Yunan milleti özlemi ile ayrılıkçı politikalar gütmüşler, Ermeniler kendi içlerinde guruplaşmalar yaşasalar da daha geniş bir özerklik amacıyla hareket etmişler, Slavlar da büyük oranda Osmanlı'dan kopma emelini taşımışlardır.¹¹⁸ Meclis'in II. Meşrutiyet dönemindeki bir rolü de İmparatorluk içindeki Türk olmayan unsurlarla diyalogu sağlamaktı. Temsil hakları, bu hakların kısılması veyahut arttırılması, Osmanlılık taraftarlarının desteklenmesi gibi politikalarla sübap vazifesi görmüştür.¹¹⁹

1908 seçimlerinde iki parti rekabet etmiş ancak Ahrar Fırkası büyük bir varlık gösterememiştir. Bunun başlıca sebebi II. Meşrutiyetin İTC'nin faaliyetleri sonucunda ilan edilmiş olmasıdır. Partinin kuruluşuna kadar İttihatçılar ülke genelinde teşkilât yapısını kurmuş bulunuyordu ve devlet içerisinde de büyük bir güce sahipti. Bütün bunlara rağmen İttihat ve Terakki Fırkası listesinden meclise girenlerin tamamı İttihatçı değildi ve bu sebeple zamanla parlamento içinden etkin bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Meclisin açılışı ile 40- 50 civarında vekil Ahrar Fırkasına katılmış ve İttihat ve Terakki Fırkasına bağlı mebus sayısı 160'a inmiştir.¹²⁰

¹¹⁶ AHMAD, RUSTOW, 1976, s. 247.

¹¹⁷ AKIN, Rıdvan, "İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", 100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyum, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 31-32.

¹¹⁸ AHMAD, RUSTOW, 1976, s. 253-255.

¹¹⁹ AHMAD, RUSTOW, 1976, s. 258.

¹²⁰ OLGUN, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 68.

Mebusan Meclisi'nin Kanun-i Esasi ile kendisine verilen pasif ve ikincil role razı olmadığını gösteren en önemli hadiselerden bir tanesi 14 Şubat 1909'da Kâmil Paşa hükümetini adem-i itimad oyları ile düşürmesidir. Bu şekilde tarihimizde ilk defa bir hükümet meclis tarafından düşürülmüştür. Henüz hükümetin meclise karşı siyasi sorumluluğu hukuken düzenlenmemişken, meclis bu hareketiyle güvenoyu şartını fiili olarak tatbik etmiştir.¹²¹ Bu durum daha sonra anayasal bir kurala dönüşecektir.

Birinci devre meclisi döneminde yapılan Anayasa değişiklikleri ile padişahın gücü azaltılmış, kabine ile meclis arasında bir denge ve kontrol kurulmaya çalışılmıştır.¹²² Bu değişikliklerin 31 Mart olaylarından sonra II. Abdulhamid'in tahttan indirilmesine karşı doğacak reaksiyonları önleme amacı güttüğü de söylenmektedir.¹²³ 21 Ağustos 1909 tarihli değişiklikler siyasi gerekçelerinden bağımsız değerlendirildiğinde ikili parlamenter sistemin anayasal çerçevesini oluşturan bir düzenin kurulduğu sonucuna varılır. Ayan Meclisi, Meclis-i Mebusan'da kabul edilen anayasa değişikliklerinin tamamını müzakereye vakit bulamadığından, yasama dönemi sona ermeden Meşrutiyetin cidden ve fiilen tesis edildiğini isbat etmek maksadıyla, meşruti idare ve hâkimiyet-i milliyenin güçlendirilmesi ve teyit edilmesi için en acil ve gerekli değişikliklerin tamamlanarak ilan edilmesi yoluna gitmiştir.¹²⁴ Hakikaten, değiştirilen 21, eklenen üç madde ve kaldırılan 113. Madde ile meşruti yönetim ve hâkimiyet-i milliye yolunda, tatbikatta olmasa bile kamu hukuku sahasında büyük gelişim sağlanmıştır.

Hâkimiyet-i milliye anlayışının bu dönemde Meclis içerisinde dile getirildiği görülmektedir. I. Devre'de Meclis Başkanının seçilme usulüne dair itiraz bu kavrama dayandırılmış ve Padişah'ın Meclis-i Mebusan'da en yüksek oyu alan üç isim arasından başkanı ataması, "Millet Meclisi'nin intihap ve reyine münafi hâkimiyet-i milliyeye

¹²¹ Sadrazamın meclisten güvenoyu alamaması İTC'nin isteklerine karşı gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kâmil Paşa'nın İTC mensubu Harbiye ve Bahriye nazırlarını görevden almasına karşı gelişen olaylar İTC'nin Meclis'teki gücünü de göstermektedir. OLGUN, 2008, s. 71- 72.

¹²² Hâkimiyet-i milliye prensibi ve hükümetin parlamento karşısında sorumluluğu İTC'nin 1908 tarihli siyasi programında bulunduğu gibi, Ahrar Fırkasının programında da aynı yönde maddeler yer almaktadır. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988, s. 81- 83, 155- 157.

¹²³ YÜCEKÖK, Ahmet N., Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983, s. 84.

¹²⁴ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s. 26.

mügayir” olarak değerlendirilmiştir.¹²⁵ Kanun-i Esasi değişikliklerine dair görüşmelerde de Meclis-i Ayan’ın görevleri, oluşma şekli üzerine yapılan müzakerelerde padişah tarafından atanan bir meclisin varlığının hâkimiyet-i milliye prensibine aykırılığını savunan konuşmalar yapılmış, mebusların bir kısmı, Ayan üyelerinin seçimle belirlenmesinin gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁶ Neredeyse ittifakla savunulan görüş ise Mebusan Meclisi karşısında Ayan Meclisinin yetkilerinin azaltılmasıdır.¹²⁷

Meclis faaliyetlerinin dışında ülkedeki siyasi atmosferi ve gidişi belirleyen olaylar yaşanmıştır ve bu gidiş 1908 Meclisinin feshiyle sonuçlanmıştır. 31 Mart olayına karşı harekete geçen İttihatçılar, II. Abdülhamid’i tahttan indirmiş, sıkıyönetim ilan etmiş ve tahta kendi sözünü dinleyecek bir padişah çıkarmıştır.¹²⁸ Mahmut Şevket Paşa’nın şahsında bu dönemin otoriter yapısı kendisini göstermiştir.¹²⁹ Ülkede kurulan hürriyetçi ve meşruti düzen İttihatçıların hükümet ve meclis üzerinde tam hâkimiyet kurma arzusuyla rayından çıkmaya başlamıştır. Muhaliflere vurulan gerici damgası bir baskı aracı olarak kullanılırken, 1911 yılında muhalefet bu gidiş karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında birleşmiş ve İstanbul’da yapılan ara seçimlerden zaferle çıkmıştır. Meclisteki gidişten duyulan rahatsızlık yürütme - yasama dengesinin bozulduğu gerekçesiyle, 35. maddenin hükümet ile Meclis arasındaki ihtilaflarda padişahın Meclisi fesih yetkisini genişletecek şekilde tekrar düzenlenmesi talebiyle açığa çıkmıştır. Sait Paşa muhalefetin anayasa değişikliğinin görüşüleceği oturuma katılmayarak, değişikliğin oylanmasına mani olmasını sebep göstererek istifa etmiştir.¹³⁰ Tekrar hükümeti kurma görevi Sait Paşa’ya

¹²⁵ MM ZC, dördüncü inikad, s. 41-42,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c001/mmbd01ic01c001ink004.pdf>, (Erişim 12.02.2015).

¹²⁶ MM ZC, İçtima Senesi 1, İçtima Senesi 1, Yetmişinci İnikad, 29 Nisan 1909, s. 352,355-356,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c003/mmbd01ic01c003ink070.pdf>, (Erişim 12.02.2015).

¹²⁷ İki meclis arasında Ayan’ın sahip olacağı yetkilerin düzenlenmesi ciddi çatışmalara sebep olmuştur. Ayan yetkilerini arttırmak isterken, Mebusan’ın buna karşı tavrı Ayan’ın demokratik meşruiyetini sorgulamaya dönüktür. Mebusan üyeleri Ayan üyelerinin görev sürelerinin 9 yıl ile sınırlandırılması, sadece üçte birinin padişah tarafından atanması, geri kalanının seçimle oluşması ve Ayan üyelerinin maaşlarının düşürülmesi gerektiğini savunmuştur. EROĞUL, 2010, s. 129.

¹²⁸ 31 Mart bahanesiyle muhalif siyasi oluşumlara da darbe indirilmiştir. Bu dönemde hareketi teşvik bahanesiyle Ahrar, İttihadı Muhammedi ve iki tane daha muhalif parti kapatılmıştır. KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 21.

¹²⁹ AHMAD, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, ter. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 77-78.

¹³⁰ OLGUN, 2008, s. 363-366. Parlamento tarihimizde meclis üyelerinin meclise girmeyerek görüşmelere mani olma usulü ilk kez uygulanmıştır. İlk başta muhaliflerin netice aldığı bu yöntem nihai sonucu değiştirememiştir.

verilmiş ve hükümeti kurmasının ardından 35. Maddeyi Meclis gündemine taşımıştır. Değişiklik gerekli olan 2/3 çoğunlukla kabul edilmemiş ve Sait Paşa durumu Meclis'in feshi talebiyle beraber Meclis-i Ayan'a iletmiştir. Ayan'ın muvafakati üzerine padişah iradesiyle meclis feshedilmiş ve üç ay içerisinde tekrar seçimlere gitme kararı alınmıştır.¹³¹

Yeni meclisin oluşturulması için yapılan seçim İttihatçı kadroların baskısı ve güç kullanması sebebiyle 'sopalı seçim' adıyla anılmaktadır. Seçimlerin sonucunda oluşan 1912 Meclisi muhalefetsiz bir meclis olmuş, seçimler yoluyla muhalefet tasfiye edilmiştir.¹³² Trablus Harbindeki kötü gidişe içerde de Halaskâr Zabitan denilen İttihatçılara muhalif askeri bir gurubun siyasete müdahalesi katılmış, sadrazam istifa ederek yerini Ahmet Muhtar Paşa'ya bırakmıştır. Yeni meclis 35. madde değişikliğini kabul etmiştir. Ancak bu defa da İttihatçı Meclis ve İttihatçılığa mesafeli sadrazam gerginliği başlamıştır. Meclisi feshetme yollarını arayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa anayasanın 7. maddesinde değişiklik teşebbüsünde bulunmuş ve bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun üzerine hükümet, bir önceki meclisin, hükümet-meclis ihtilafından dolayı feshedilmiş olduğu ve bu meclisin de o ihtilafı halletmek üzere toplandığı, artık 35. maddeye dair ihtilaf çözüldüğünden meclisin feshedilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹³³ Ayan'da Anayasayı yorumlama yetkisini kullanarak bunu meclisin fesih sebebi olarak kabul etmiş ve Mayıs 1912'de toplanan meclis aynı yılın Ağustos ayında feshedilmiştir.

Feshedilen meclisin tekrar açılması için 1914 yılını beklemek gerekecektir. Zira Balkan Harbi hezimete dönüşmüş, devlet büyük bir yara almıştır. Savaşın ağır mağlubiyeti ve büyük devletlerle yapılan pazarlıkların olumlu gitmemesi İttihat ve Terakki mensubu güçleri harekete geçirmiştir. 1913 yılında kanlı Babıâli baskını gerçekleştirildi. Sadrazam silah zoruyla istifa ettirilmiş, muhalefet sindirilmiş ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek parti iktidarı başlamıştır. Başlayan tek parti dönemi Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etmiştir.¹³⁴ Sadrazam Mahmut Şevket paşa 1913 yılında uğradığı suikast sonucu öldürülmüş, Arnavutluk ve Osmanlı Afrikası'nın kaybı ve Balkan Harbi hezimetinden

¹³¹ Muhalifler değişikliği kabul etseler de meclis feshedilecekti. Neticede değişen bir durum olmayacaktı. Burada meclisle ihtilaf yaşayan kabinenin istifası üzerine yine aynı kabinenin kurularak aynı değişiklikte ısrarı Meclis'in 35. madde gereği fesih şartlarını sağlamaya dönüktür. Değişikliğin Meclis tarafından onaylanması sonucu feshedilmesi planı tutmayınca bu yol devreye sokulmuştur. OLGUN, 2008, s. 383-392.

¹³² Meclise girebilen muhalif vekil sayısı altı'dır. BİRİNCİ, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 157.

¹³³ ARSEL, İlhan, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi ve Tecrübesi", AÜHF Dergisi, C. 10, sayı 1-4, 1953, s. 197.

¹³⁴ HANİOĞLU, M. Şükrü, "Bir Asır Sonra İnkılab-ı Azim", Türkiye Günlüğü, sayı 94, yaz 2008, s. 13.

sonra Osmanlı Devleti şimdi de kendisini Birinci Cihan Harbi'nin içerisinde bulmuştu.¹³⁵ 1914 Meclisi tamamen İttihatçılardan oluşuyordu.¹³⁶ 1912 yılında kabul edilen anayasa değişikliklerinin kanunlaşması 1914 yılına kalmış, padişahın fesih hakkı 1909 değişikliği öncesi duruma getirilmiş, 1916 yılında da bu madde tamamen kaldırılmıştır. 1918 yılında yapılan değişiklik ile dört yıllık seçim süresinin savaş sebebiyle uzatılabileceği hükmü anayasaya girmiştir.¹³⁷

Parlamente denetim araçlarının kullanımı açısından birinci dönem Meclisi'nin çok aktif olduğu gözükmektedir. Daha sonraki meclislerin homojen bir yapıda bulunmasından ve yasama-yürütme arasında kurulan teklikten dolayı denetim araçları daha az kullanılmış, hükümet karşısında meclis pasif bir duruma gerilemiştir.¹³⁸ Bundan başka, anayasada ve meclis iç tüzüğünde soru ile ilgili düzenleme bulunmamasından dolayı, mebuslar daha çok gensoru önergesi vererek hükümeti denetleme yoluna gitmişlerdir. Bunun bir başka sebebi de ilk yasama yılında mebusların soru ile gensoru arasındaki farkı tam olarak anlayamamasıdır.¹³⁹

II. Meşrutiyet dönemi başlangıcında ortaya çıkan gelişme çizgisini kaybetmiş, çoğulcu siyaset yerini tekelleşmeye, meclis merkezli siyaset yerini hükümetlerin hâkim konumda bulunduğu istikrarsız yönetime bırakmıştır. 1913 yılından sonra İttihatçılar ülkeyi kanun-u muvakkatlerle yönetmişler, 1912 ve 1914 seçimleri İttihatçı yönetimin gücünü arttırmıştır.¹⁴⁰ İTC'nin başlangıçta ortaya koyduğu ilkelerden bu denli sapmasını Hanioglu şöyle açıklamaktadır:

Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması amacıyla ihtilal yapan bir siyasi örgütlenmenin daha sonra bu kurumu dışlayarak ülkeyi 'kavanin-i mavakkate' aracılığıyla yönetmesi, seçimleri adaylarının onaylanmasına dönüştürmesi, ilk bakışta tuhaf gözükebilir; ama ittihatçılar gibi misyon icrasını temel alan bir örgütlenme açısından bunlar gereksiz ayrıntılar düzeyine inebiliyordu. Enver Paşa'ya atfedilen 'yok kanun yap kanun'

¹³⁵ AKIN, 2009, s. 40-41.

¹³⁶ GÜNEŞ, 2009, s. 26.

¹³⁷ GÖZÜBÜYÜK, 1993, s. 32-36.

¹³⁸ Parlamente denetim araçlarının kullanım sayıları dönemler itibariyle şu şekildedir: Birinci dönem (1908—1912) 48 soru önergesi, 160 gensoru önergesi, 16 araştırma önergesi, 4 soruşturma önergesi, 2 genel görüşme önergesi, ikinci dönem (1912) 4 soru, 1 gensoru ve 1 araştırma önergesi, üçüncü yasama dönemi (1914-1918) 21 soru, 5 gensoru, 3 araştırma ve 2 soruşturma önergesi. GAZEL, Ahmet Ali, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamente Denetim (1908-1920), Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, s. 362-363..

¹³⁹ GAZEL, 2007, s. 364.

¹⁴⁰ AKIN, 2001, s. 40-41.

vecizesinde en mükemmel anlatımını bulan bu yaklaşım aslında İttihat Terakki'nin kendisine atfettiği 'toplumun yararını takdir tekeli'nin ürünüydü.¹⁴¹

Üçüncü devre Mebusan Meclisi, Birinci Cihan Harbi'nin kaybedilmesi üzerine, 21 Aralık 1918'de siyasi zaruretler sebep gösterilerek Sultan Vahdettin tarafından feshedilmiştir.¹⁴² 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclisi farklı bir tarihi bağlama sahip olduğu için teşekkülü ve faaliyetleri ayrıca incelenecektir.

1.3. Son Değerlendirme: Anayasacılık ve Parlamenter Tecrübenin Karnesi

Osmanlı Anayasal gelişmeleri, 'devlet için hak ve hürriyetler' mantığının bir sonucu olarak doğmuştur.¹⁴³ Batının üstünlüğü karşısında, bu üstünlük ister askeri-teknik, isterse kültür-medeniyet olarak anlaşılın, devletin zayıflamasına, inhitatına çare ve Batıya cevap olarak Batı tipi merkezi devlet modelinin kurum ve kavramlarıyla ithal edilmesi politikası uygulanmıştır. Bu politika kapsamında anayasa ve parlamento birer araç hükmündedir.¹⁴⁴ Tepeden inmece siyaset, meseleye üst bir yerden baktığı için aşağıda kalan ferdi ve cemiyeti görememiştir. Osmanlı anayasal reformlarını iktidarı sınırlandırma ve siyasi hakları koruma hususunda başarısız bulan Arslan, başarısızlığı üç temel sebebe bağlamaktadır.¹⁴⁵

1. Tanzimatla beraber devletin merkezileşmesi, klasik Osmanlı düzeninin oluşturduğu kontrol ve denge sistemini bozdu.¹⁴⁶ Merkezi devletlerde, devlet iktidarını sınırlayan ve toplum ile devlet arasındaki bağı kuran kurumlar Osmanlı'da mevcut değildi. Kendine ait

¹⁴¹ HANIOĞLU, 2008, s. 13.

¹⁴² GÜNEŞ, 1997, s. 571.

¹⁴³ ÇAĞLAR, Bakır, "Tanzimat Fermanı Nasıl Okunmalı ya da Tezler Çatışması", İÜSBF Dergisi, sayı 3-4-5, 1993, s. 61.

¹⁴⁴ Karpaz'ın tespitleri de bu yöndedir: "... Türk anayasaları, toplumun temel kültürünün felsefesinin ve özlemlerinin ifadesi olarak değil, toplumu yeniden biçimlendirmek ve iktidar gücünü yasal yoldan denetlemek için tasarlanmış araçlar olarak ortaya çıkmıştır. Hem kurumları hem de ideolojileri, belli sosyal gurupların yeni bir rejim kurmak ve önceden belirlenmiş politikayı uygulamak amacıyla kullandıkları araçlar olarak görmek gerekir." KARPAT, Kemal H., Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 8.

¹⁴⁵ ARSLAN, Zühtü, Anayasa Teorisi, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 128-130.

¹⁴⁶ Gencer bu denge sistemini şu şekilde açıklamaktadır; "...klasik dönemde Osmanlı sultanının mutlak gücü, bir yandan "hakkın sesi" sayılan "halkın sesi" kamuoyu, diğer taraftan da ilmiye, seyfiye, ve kalemiyeden oluşan üç yönetici zümre arasındaki güç dengesine dayalı enformel bir anayasal mekanizma sayesinde sınırlanıyordu." GENCER, Bedri, "Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasal Akültürasyon", 100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslar arası Sempozyum, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 74.

iktidarı sınırlandıran mekanizmalarını kaybetmesi ve Batıdan aldığı sistemin sosyal temelinden mahrum olması, merkezileşen devletin otokratikeşmesine ve sınırsız kontrol gücü kazanmasına sebep oldu.

2. Reformların aydın, bürokrat ve elit sınıfın tepeden inme mantığıyla gerçekleştirilmesi, elitlerin en iyiyi ve en doğruyu bilme inhisarcılığı, halkın siyasal katılımına muhalif ve düşman bir tavır ortaya çıkardı. İttihatçılar bu elitist tavrın dışında ve karşısında konumlansalar da onların yaptığı eski elitlerin yerine geçerek, iktidar alanlarını sosyal ve siyasal hayatı mümkün olduğunca kapsayacak şekilde genişletmek oldu. Böylece yöneten yönetilen ayrımı iyice perçinleşti.

3. Jön Türklerin sahip olduğu askeri nosyonun siyasal olarak militarist bir zihniyete dönüşmesi olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Zira militarist zihniyet tabiatı itibariyle otoriterdir ve hürriyetler meselesinde tutucu ve geridir.

Tanzimat'tan itibaren devam eden gelişmeler, yeni kavramların hukuk ve siyaset alanında tedavüle girmesini sağlamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde halk hâkimiyeti, parlamentarizm, siyasal hürriyetler, kişi hakları kâğıt üzerinde kalan, ancak revaç bulan kavramlardır.¹⁴⁷ Yeni kavram ve kurumların sosyal, hukuki ve siyasi hiçbir karşılığının olmadığını söylemek haksızlık olur. Ortaylı'nın belirttiği gibi II. Abdulhamid'in parlamentoyu tatil etmesi ve anayasanın bazı prensiplerini ihlal etmesinin 'istibdad' gibi olumsuz anlama sahip bir terimle tasvir edilmesi, bu terimin bir rejim eleştirisi olarak kullanılması dikkat çekici siyasi bir gelişmedir.¹⁴⁸ Sosyal gelişmeyi takip eden bir hukuki gelişme olarak II. Meşrutiyet devrinde Cemiyetler Kanununun tedvin edilmesi de önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Hukukumuzda nadir rastlanan bir durum ortaya çıkmış, evvela sosyal hayatta cemiyetlerin sayısı hızla artmış, bu durumun ortaya çıkardığı hukuki düzenleme ihtiyacı Cemiyetler Kanunu ile karşılanmıştır.¹⁴⁹

Kanun-i Esasi ile anayasal düzenimize ve siyasal rejimimize dâhil olan parlamento da üzerine düşen görevi büyük oranda yerine getirmiştir. Seçildikleri bölgenin problem, ihtiyaç ve taleplerini Meclise taşıyan mebuslar, genel ülke siyaseti hususunda da siyaset üretmekten geri durmamışlardır. Meclis, özellikle II. Meşrutiyetin başlarında, çok partili

¹⁴⁷ KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993, s. 105-106.

¹⁴⁸ ORTAYLI, 2008, s. 243-244.

¹⁴⁹ BİRİNCİ, 1998, s. 232.

siyasi hayatın mevcut olduğu, iktidar-muhalefet diyalogunun serbestçe işlediği özgür bir tartışma platformu olmuştur.¹⁵⁰ 1908 Meclisi, hâkimiyet-i milliye kavramına sahip çıkmış, bu kavramı hükümdar, hükümet, Ayan Meclisi ve bürokrasi karşısında parlamentonun üstünlüğünü belirten bir vurguyla kullanmıştır.¹⁵¹ Aleniyet ve müzakerecilik niteliklerine sahip bir 1908 Meclisi¹⁵², Meclis-i Vâlâ ile temelleri atılan siyasal katılım fikrinin¹⁵³ eriştiği noktayı göstermektedir. Demokrasi tarihimizin önemli gelişmelerine sahne olan 1908-1912 dönemi, iktidarda olanın muhalefeti düşman olarak gördüğü, kazananın her şeyi aldığı ve siyasete asker müdahalesinin yerleştiği bir kültürü de miras olarak bırakmıştır.¹⁵⁴

Batı tipi parlamenter demokrasiye geçiş tarihimizin önemli bir aşamasını oluşturan II. Meşrutiyet Döneminde, parlamentonun kısa zamanda etkisizleştirilmesinde hakim siyasi gücün muhalefete tahammülsüzlüğünün yanı sıra, Jön Türklerin benimsedikleri milliyetçilik düşüncesinin de payı vardır. İmparatorluğun çok uluslu yapısının bir yansıması ve temsilcisi olan Meclis, I. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık kimliğine sahip çıkarken, bu dönemde milliyetçilik akımlarının siyasi faaliyet alanına dönüşmüştür. Türk milliyetçiliğinin siyasi olarak güç kazanmasıyla Meclis'in sahip olduğu yapı ile siyasi aklın çatışması, etnik temsilin hakim olduğu bir meclisin gözden çıkarılması sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁵ Bu dönemde neşet eden laik karakterli milliyetçilik düşüncesi İmparatorluktan ulus-devlete geçişin ideolojik temellerini oluşturmuştur.¹⁵⁶

2. TBMM'NİN OLUŞUMUNUN TARİHİ ARKA PLANI

Birinci Dünya Harbi'nin sona ermesine müteakip siyasi ve sosyal açıdan büyük çalkantılar ortaya çıkmış, uzun süren yıpratıcı bir savaşın ardından gelen mağlubiyet ile Osmanlı

¹⁵⁰ TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Birinci Kitap Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 128-129.

¹⁵¹ DEMİRCİ, H. Aliyar, "1908 Parlamentosuna Göre Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri", 100. Yılında Jön Türk Devrimi, ed. Sina Akşin ve diğerleri, Türkiye İş Kültür Bankası, İstanbul, 2010, s. 323.

¹⁵² DEMİRCİ, 2010, s. 323.

¹⁵³ AKIN, 2001, s. 35.

¹⁵⁴ 1908 Meclis-i Mebusan'ın demokrasi tarihimizdeki yerinin kapsamlı değerlendirmesi için bkz: OLGUN, 2008, s. 395-412.

¹⁵⁵ KARPAT, 1967, s.32.

¹⁵⁶ KARPAT, 1967, s. 31. İmparatorluğun ulus devletleşme sürecinde 1919 yılı seçimlerinin Rum ve Ermenilerce boykot edilmesi önemli bir göstergedir. 1919 seçimleri sonucu oluşan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ulus devletleşmenin bir sonucu olarak önceliklerden etnik ve dinsel dağılım bakımından farklılık gösterir. KENDİRCİ, Hasan, Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 31.

Devleti otoritesini ülke içerisinde büyük oranda kaybettiği gibi uluslararası alanda da egemenlik haklarını kullanamaz bir hale düşmüştür. Bu konjonktür içerisinde ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin yıkılarak Türkiye Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamış; işgal ve savaş koşulları, ülke içi iktidar mücadelesi I. TBMM'nin Ankara'da faaliyete başlamasıyla oluşan yeni düzenin temel belirleyicileri olmuşlardır. Bu bölümde Mondros Mütarekesi'nden Meclisin Ankara'ya taşınmasına kadarki dönemde ortaya çıkan anayasal ve siyasal gelişmeler ele alınacak ve dönemin genel karakteri üzerinde durulacaktır.

2.1. Mondros Mütarekesi Dönemi

Birinci Dünya Harbi'ne İttifak Devletleri safında katılan Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafi alanda ve çok sayıda cephede uzun süre savaşmıştır. Dünya sathının kayda değer bir bölümünde dört yıl boyunca devam eden Birinci Dünya Harbi, ekonomik, askeri ve siyasi açıdan savaşı daha uzun süre sürdürebilecek olanın galip çıkacağı bir yıpratma savaşı mahiyeti arz eder.¹⁵⁷ Osmanlı Devleti savaş sona erene değin bazı cephelerde başarı sağlasa da Güney cephesinde alınan yenilgilere, müttefik kuvvetlerin, 30 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak savaştan çekilmesi sonucu, Makedonya cephesinden İstanbul'a hiçbir ciddi mukavemetle karşılaşmadan ulaşma tehdidi¹⁵⁸ de eklenince savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁹ Bu koşullar altında 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanında Osmanlı Devleti adına başında Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'in bulunduğu heyet ile müttefik devletleri adına¹⁶⁰ İngiltere'nin Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Carlthorpe arasında Mondros Mütarekesi¹⁶¹ imzalanmıştır.

¹⁵⁷ KAYMAZ, İhsan Şerif, "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim/Kasım/Aralık 2008, s. 239-240.

¹⁵⁸ AKŞİN, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2014, s. 114.

¹⁵⁹ TUNCAY, Mete, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Türkiye Tarihi C. 4 Çağdaş Türkiye: 1908-1980, ed. Sina Akşin. Cem Yayınevi, 1992, s. 51.

¹⁶⁰ İngiltere'nin mütareke görüşmelerine tek başına katılması müttefiklerine karşı diplomatik bir manevradır. İngiltere böylelikle kendi planlarını tatbik edecek daha geniş bir inisiyatife sahip olmuştur. Bu durum ve savaşa sonradan dahil olan Yunanistan'ın menfaatlerinin İngiltere nezdinde üstün tutulması İtalya ve Fransa'yı rahatsız etmiştir. AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. 1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2010, s. 44.

¹⁶¹ Mütareke taraflar arasında savaşı nihai şekilde sona erdirecek sulh antlaşmasına kadar geçerli olacak şartları belirleyen bir antlaşmadır. Unutmamak gerekir ki bu antlaşmanın tarafları ekseriye eşit koşullarda masaya oturmazlar. Galip tarafın antlaşma içeriğinde üstün bir belirleyicilik konumu vardır. İNAN, Afet, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1998, s. 18-19.

Mondros Mütarekenamesi 25 maddeden ibarettir.¹⁶² Bu maddelere göre İttifak devletleri Çanakkale ve İstanbul boğazlarından serbestçe geçebilecekler, emniyetleri açısından sıkıntılı buldukları bölgeleri işgal edebilecekler ve iç güvenliği sağlamaya yeterli olacak kuvvetin dışında Osmanlı ordusu askerlerini terhis edecektir. Bunun yanında ulaşım ve iletişim araçları İtilaf devletlerinin denetimine girmektedir. İtilaf devletlerine mensup savaş esirleri iade edilecek, İran'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı birlikleri savaş öncesi sınıra çekilecek, Bakü ve Batum'un işgaline Osmanlı Devleti karşı çıkmayacak ve Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan Osmanlı kuvvetleri İtilaf devletlerine teslim olacaktır.

Antlaşmanın Osmanlı Devleti adına tam bir teslimiyet ve hâkimiyet haklarından vazgeçme anlamına geldiğini savunanlar olduğu gibi¹⁶³ böyle olmamakla beraber keyfi tatbikata müsait düzenlemelerin varlığına dikkat çeken görüşler de vardır.¹⁶⁴ Antlaşmanın imzalanması Osmanlı Devletinde iyimser bir hava yaratmış, İstanbul yönetiminde de imzalanan antlaşma bir başarı olarak görülmüştür. Ancak antlaşmanın muhtevası ne olursa olsun müttefik devletlerin takip eden uygulamaları bu iyimser havayı tersine çevirmiş, gayrimüslimler de galip devletlerin safında faaliyetlere girişmişlerdir.

Birinci Dünya Harbi, müttefik devletlerin birbirine yakın tarihlerde imzaladıkları mütarekeler ile fiili olarak sona ermiştir.¹⁶⁵ Askeri neticeleri yanında çok önemli siyasi neticeleri de olan bu savaş, ülkelerin siyasi rejimleri üzerinde büyük değişimlere yol açmıştır. Bir kere galipler Avrupa uygarlığını ve demokrasiyi temsil mevkiindedirler. Bu devletlerde bir şekilde demokratik yönetim usulleri uygulanırken mağlup devletler, çok uluslu imparatorluklar ve monarşilerin hâkim olduğu eski dünyaya ait düzenin devam ettiği

¹⁶² Mütarekename'nin tam metni için bkz: BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Türk İstiklal Harbi 1: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962, s. 41-44.

¹⁶³ TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 C. 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009, s. 6. ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, ter. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 19. Basım, İstanbul, 2005, s.194. İNAN, 1998, s. 21. Ateş, Mondros Mütarekesinin Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması üzerine imzaladığı antlaşmadan daha ağır hükümler taşıdığını ve bunun da müttefiklerin Osmanlı Devletinin yok edilmesi düşüncesinin bir sonucu olduğunu söylemektedir. Yazar, bu tutum farkının Hilal Haç mücadelesinden kaynaklandığını düşünmektedir. ATEŞ, Toktamış, Türk Devrim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2007, s. 73-74

¹⁶⁴ TUNCAY, 1992, s. 56.

¹⁶⁵ 29 Eylül Bulgaristan, 30 Ekim Osmanlı Devleti, 3 Kasım Avusturya Macaristan, 11 Kasım Almanya. İNAN, 1998, s. 18.

ülkelerdir.¹⁶⁶ Çarlık Rusyası devrimle yıkılmış ve yeni bir aktör olarak dünya siyasetine Sovyet Rusya girmiştir. Savaşa müttefik devletler tarafında katılan Amerika'nın dönemin karakteri üzerinde etkili olacak katkısı ise başkan Wilson'ın kendi adıyla anılan ilkeleridir. Kalıcı bir dünya barışı tesis etmek adına tedavüle sokulan bu ilkeler, Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan ulusların bağımsızlık taleplerini destekliyordu.

Dünyada esen demokrasi rüzgârı mağlup devletlerde rejim değişikliğini tetiklemiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğundan 13 Kasım'da Avusturya Cumhuriyeti 16 Kasım'da Macaristan Cumhuriyeti doğmuş, Almanya'da da 9 Kasım'da Cumhuriyet kurulmuştur.¹⁶⁷ Osmanlı Devletinde 19. Yüzyılda yaşanan meşruti monarşiye geçiş çabalarının yanında, tarihin seyri de Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişin anlaşılmasında önemli bir yer işgal etmektedir.

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devletinin iç ve dış egemenliğini zaafa uğratmış ve hatta bu durum devletin kurumsal yapısının devam ettiği, ancak fiili olarak devletin sona erdiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁸ Dönemin devlet otoritesi açısından taşıdığı özellik Tunaya tarafından otorite boşluğu (interregnum) şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁹

İktidar boşluğunun oluşmasında İttihatçuların yönetimden çekilmeleri çok etkili olmuştur. Savaşın akıbeti belli olmaya başlayınca İttihatçılar hükümetten çekilmişler, mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra da İttihatçı liderler Cemal, Enver, Talat, Doktor Nazım ve Bahattin Şakir, 1 Kasım gecesi ülkeyi terk etmişlerdir. İtilaf devletleri tarafından 1915 Ermeni olayları ile ilgili suçlandıkları gibi¹⁷⁰ savaşın ve mağlubiyetin ağır faturasını iç kamuoyunda da bu kadroya kesenler vardır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendisini feshetmesiyle ülke çapında teşkilâtlanmış tek siyasi oluşum da sona ermiştir. 1913-1918 tarihleri arasında ülkeyi doğrudan İttihatçı kadrolar yönetmişler ve onların otoritesi adeta devlet otoritesi ile eşleşmiştir. Bu sebeple İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesi ve partinin

¹⁶⁶ İngiltere savaşa uygar dünyanın selâmeti adına katıldıklarını söylüyordu. Müttefik güçlerin bir vazife olarak uygarlık götürecekleri yerlerden bir tanesi de uygar insanlığın dışında kalan Osmanlı Devletidir. BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi C. 3, TTK Yayınları, Ankara, 1967, s. 33.

¹⁶⁷ AKŞİN, 2014, s. 114-115.

¹⁶⁸ KİLİ, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2008, s. 6 ve MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 1996, s. 49.

¹⁶⁹ TUNAYA, 2009, s. 7.

¹⁷⁰ ZÜRCHER, 2005, s. 195.

kapatılması devlet otoritesini ağır şekilde zayıflatmıştır.¹⁷¹ Ancak resmi faaliyetlerine son veren İttihatçıların Milli Mücadeleye zemin hazırlayan yer altı faaliyetlerini sürdürdüğünü de kaydetmek gerekir.¹⁷²

Mondros mütarekesi Saray tarafından sahiplenilmiş ve halka bu antlaşma bir başarı olarak sunulmuştur.¹⁷³ Wilson ilkeleri uyarınca Türk nüfusun çoğunlukta bulunduğu bölgelerin Osmanlı Devleti egemenliğinde kalacağına dair olumlu bir kanaat hâkimdir. Ancak mütareke imzalanır imzalanmaz yaşananlar bu havanın kısa sürede dağılmasına ve İttihatçılardan boşalan alanda etkin hale gelen Damat Ferit Paşa önderliğindeki Hürriyet ve İtilaf Fırkasının siyasi otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Ülkenin çeşitli bölgeleri İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerince işgal edilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴ İzmir'in Yunanlılarca işgali, Anadolu'da direniş hareketinin toplumsal kabul görmesi açısından çok etkili olmuştur.¹⁷⁵ İtilaf devletlerinin Osmanlı içerisindeki müttefikleri olan azınlıklar, İstanbul'da siyasi faaliyetler yürütmenin yanında, Anadolu'da da Müslüman ahaliye karşı tecavüzlere başlamışlardır. Yaşananlar İttihatçıların çekilmesinden sonra daha faal hale gelen Sarayın politikalarının sorgulanması sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁶

Mütareke döneminde İstanbul'da Mart 1920 işgalinden önce dahi 50.000 İtilaf devletleri askeri mevcuttur.¹⁷⁷ Bu sayıdan da anlaşılacağı üzere işgal devletleri başkenti sıkı bir denetim altında tutmaktadırlar. Bununla beraber İstanbul'da çok sayıda parti ve cemiyet kurulmuş ve faaliyette bulunmuştur. Bunlardan göz doktoru Esat Paşa başkanlığında kurulan ve çok sayıda parti ve gurubu çatısı altında toplayan Milli Kongre ayrı bir öneme

¹⁷¹ TURAN, İlder, Cumhuriyet Tarihimiz, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 46-47.

¹⁷² Bu açıdan Karakol Cemiyetini zikretmeliyiz. Bu cemiyet Anadolu direnişine İstanbul'dan para ve silah temin etmekteydi. Kaldı ki İttihatçı kadroların direnişi Anadolu'ya kaydırma planları daha eski tarihlere dayanmaktadır. ZÜRCHER, 2005, s. 197-198. Milli Mücadelenin henüz merkezileşmediği dönemlerde kurulan bölgesel Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri sivil iradenin bir mahsulü olmakla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki teşkilatları en azından bu cemiyetlere bir alt yapı teşkil etmiştir. KUTAY, Cemal, Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut, Teknokrafik Matbaası, İstanbul, 1985, s. 266.

¹⁷³ AKŞİN, 2010, s. 46.

¹⁷⁴ İşgal edilen bölgeler ve işgal tarihleri için bkz: ATEŞ, 2007, s. 74-75.

¹⁷⁵ Kâzım Özalp Milli Mücadele hatıralarını İzmir'in işgaliyle başlatmış ve bu işgalin İstanbul'da ve ülke genelinde direniş hareketlerinin merkezileşmesi ve güçlenmesine sebep olduğunu belirtmiştir. ÖZALP, Kâzım, Milli Mücadele 1919-1922 C. 1, TTK Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1998, s. 3-9.

¹⁷⁶ Tuncay, İstanbul ile Ankara arasında yaşanan gerilimin abartıldığını, bu durumun bir çatışma yoğunluğu arz ettiği dönemin 1919 ve 1920 yılları içerisinde Damat Ferit Paşa Kabineleri dönemiyle sınırlı olduğunu kaydetmektedir. TUNCAY, 1992, s. 60. Damat Ferit Hükümetleri iki döneme ayrılmaktadır; 4 Mart 1919-20 Temmuz 1919 arası ve 5 Nisan 1920-17 Ekim 1920 dönemleri.

¹⁷⁷ ZÜRCHER, 2005, s. 204.

sahiptir. Zira yayınladığı beyanname ile¹⁷⁸ daha sonra merkezileşecek ve nihayetinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla hukuki teşekkülünü tamamlayacak olan Milli Mücadele hareketinin amaç ve kapsamını ortaya koymuştur. Beynamede yer alan; 'Kuva-ı Milliye', 'Kuva-ı Vatanîye', 'Hür ve müstakil millet', 'Ancak siyasi ve iktisadi istiklali ile yaşayacak vatan' ibareleri mücadelenin kavramsal çerçevesini oluşturmuş, vatanın hukuk ve menfaatini müdafaa hedefi farklı gurupları birleştiren nirengi noktası olmuştur.¹⁷⁹

Mondros Mütarekesi; karşılıklı silah bırakmayı düzenleyen ve askeri durumu tesbit eden, savaşın nihai neticelerini belirleyecek antlaşma yapıncaya kadar mevcut durumu çatışmasızlık üzerine sabit kılan bir mütarekeden ziyade, kalıcı sonuçlar doğuran bir siyasi belge niteliği taşımaktadır.¹⁸⁰ İtilaf devletleri için kendi aralarında yaptıkları ve 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusya tarafından açıklanan gizli antlaşmaların hayata geçirilmesinde Mondros Mütarekesi ve akabinde uygulanan politikalar önemli bir aşamayı oluşturmaktadır.¹⁸¹

2.2. Kongreler Dönemi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan iktidar boşluğu Anadolu'da mahalli ve sivil teşekküllerin hızla kurularak evvela kendi bölgelerinin geleceği hakkında inisiyatif almalarını gerekli kılmıştır. Bu cemiyetlerin kurucuları esnaf, zanaatkâr, mahalli bürokrat, düşük rütbeli asker, bölgenin aydın ve ilim adamı zümresine mensup kişilerden oluşuyordu.¹⁸² Anadolu ve Trakya'da faaliyet gösteren cemiyetler hedef yönünden büyük oranda aynı istikamete yönelmiş, fırkacılık düşüncesine mesafeli, kendi içlerinde istişari karar alma mekanizmalarına sahip örgütlerdir. Bu örgütlerin hareket noktası olarak, değişen mahalli şartların ve ülkenin genel durumunun meydana getirdiği gelecek ile ilgili

¹⁷⁸ Beyanname için bkz. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler C. II Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 155-156

¹⁷⁹ ÇEVİK, Zeki, Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş (1918-1923), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 50.

¹⁸⁰ TANÖR, Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920), Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s. 21.

¹⁸¹ TANÖR, 2009, s. 21.

¹⁸² KARPAT, 2007, s. 21.

endişeler ve akıbetleri hakkında irade göstererek söz sahibi olma çabası öne çıkmaktadır.¹⁸³ Bu cemiyetler genellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla kurulmuş ve yine bu adla anılmışlardır.¹⁸⁴ Bu guruplar Milli Mücadele'nin Anadolu'da dayandığı teşkilât yapısını oluşturmuşlardır.¹⁸⁵

Direnış örgütlerinin kurulmasında ve teşkilâtlanmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti(İTC)'nin önemli bir rolü vardır. Bu örgütlere üye olanların büyük bir kısmı İTC üyeleridir.¹⁸⁶ Ancak bu durumun organik bir bağılılığa dönüşmemesinin ve İttihatçılık'ın dillendirilmemesinin, hatta bilakis bundan kaçınılmasının sebebi İtilaf devletleri tarafından savaş suçlusu ilan edilen İttihatçı liderlerin halk nezdinde de iyi bir imajının olmamasıdır.¹⁸⁷ Savaşın ve mağlubiyetin faturası İttihatçılara kesilmiştir. Bunun yanında siyasi bir görünümün direniş hareketlerinin toplayıcılığı ve kapsayıcılığı adına olumsuz etki oluşturacak olması da İTC'nin perde arkasında durmasının önemli bir sebebi olarak zikredilmelidir.

Devletten bağımsız olan ve kendi karar alma mekanizmalarında katılımcı ve demokratik usulleri tatbik eden bu cemiyetler, Anadolu'da yeni bir iktidar biçiminin oluşumuna işaret etmektedir.¹⁸⁸ Millet kendi kaderi hakkında söz sahibi olma iradesini ortaya koyarken, bunun gereği olan kurumsal ve hukuki yapıyı da hayata geçirmiştir. Cemiyetler mahalli sınırlardan ortak hareket etmeye ve güçlerini birleştirip iktidar alanlarını genişletmeye dönük faaliyetleriyle mücadelenin merkezileşme imkânını da ortaya çıkarmışlardır. Bu

¹⁸³ Bütün bu sebeplerin ortaya çıkışı İtilaf devletlerinin Mütareke metnine aykırı adaletsiz uygulamalarına dayanmaktadır. TUNAYA, 2009, s. 31.

¹⁸⁴ Bu dernekler Mondros Mütarekesinin hemen ardından kurulmaya başlamış ve 1919 yılı içerisinde farklı yörelerde kurulan cemiyetlerle sayıları artmıştır. İlk cemiyetler şunlardır; Kars'ta Milli İslam Şurası, Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, Kilikyalılar Cemiyeti ve Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti. TUNCAY, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 25.

¹⁸⁵ Anadolu'da Reddi İlhak Cemiyeti ile İstanbul'da Karakol Cemiyeti de Milli Mücadelenin temelini teşkil eden yapılarıdır. KARPAT, 2007, s. 20.

¹⁸⁶ Bu konuyla ilgili olarak Tuncay, bir adım daha ileriye giderek "Nihayet, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri geniş ölçüde İTC'nin yerel örgütleriyle özdeşlik göstermektedir" demektedir. TUNCAY, 1999, s. 26.

¹⁸⁷ DEMİREL, Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011, s. 56. Tanör ise aksi bir görüşü savunmaktadır: Cemiyetlerin açıkça firkacılığa ve özellikle İttihatçılığa karşı çıkmaları taktik bir hamle değil, açık bir kimlik ve siyaset değişiminin neticesidir. Bir kere yayılmacı politikalar reddedilerek Anadolu milliyetçiliğine dönülmüş, İttihatçıların kapalı devre ve komplocu teşkilatlanma biçimi yerini şeffaf, kuralları belli bir yapıya bırakmıştır. TANÖR, 2009, s. 118.

¹⁸⁸ Yeni egemenlik yapısı açısından en ileri örnek Kars, Ardahan ve Batum'da kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi'dir. Geçici bir hükümet niteliği taşıyan ve Osmanlı'dan ayrılmama iradesini fiili ve hukuki şekilde ortaya koyan bu hükümet, cemiyetlerin bağımsızlık ve özerkliğini en ileri derecede temsil etmektedir. TANÖR, 2009, s. 38.

açından Milli Mücadele hareketi tabandan tavana ilerleyen bir harekettir. Hatta Çavdar, Milli Mücadele dönemini yatay ilişkilerin geliştiği ve Türk toplumunun sivil topluma en çok yaklaştığı dönem olarak nitelirmektedir.¹⁸⁹ 1918-1922 yılları arasında otuz civarında siyasi partinin kurulmuş olması, siyasi katılımın boyutunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁹⁰

Milli Mücadele hareketi, mütareke sonrası düşman devletlerin Türkiye’yi işgal etmek ve bölmek amacına karşı toplumun tabi şekilde katıldığı ve desteklediği bir harekettir. Ancak, bu hareketin teşkilatlanmasında ve siyasi hedeflerinin oluşmasında İttihatçı miras büyük bir yere sahiptir. Milli Mücadeleye önderlik yapacak donanıma ve teçhizata sahip, birbirleri ile yakın ilişki içerisinde bulunan ekip, askeri kadrolardan çıkmıştır.¹⁹¹ Özellikle Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir komutasındaki kolordular, Milli Mücadelenin askeri gücünün çekirdeğini oluşturmuşlardır.¹⁹² Siyasi anlayışın şekillenmesi açısından da işgal ve müstemlekecilik tehdidinin etkisi ve merkezi iktidarın zayıflaması ile İTC tarafından savunulan milliyetçilik, bağımsızlık ve ilerleme düşünceleri belirleyici konumdadır.¹⁹³

Ülke geneline yayılan ve kuruldukları, faaliyet gösterdikleri bölgelerin adıyla anılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Milli Mücadele hareketinin alt yapısını oluşturmuşlardır. Dernekler Kanununa göre kurulan bu cemiyetler, kongreler biçiminde yapılanmakta ve dönemin iktidar mekanizması “Kongre iktidarı” adı ile anılmaktadır. Kongre yapılanması mütareke dönemi içerisinde Anadolu hareketinin, fiiliyattan TBMM’nin açılarak hukukileşme ve kurumsallaşma aşamasına geçilinceye kadar, yönünü ve siyasetini tayin eden, hareketin sivil ve katılımcı karakterini inşa ve temsil eden bir role sahiptir. Bu sebeple, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’nden 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışına kadar geçen 17 aylık zaman zarfına Kongreler Dönemi denilmektedir.¹⁹⁴ Milli Mücadele dönemi Kongre oluşumları, kongre kavramının genel anlamının dışında özel bir anlama gelmektedir. Bu dönemde bizim ele aldığımız kongrelerin özelliklerini Tanör şu şekilde ifade etmiş ve kavramı tanımlamıştır: “Temsili güce sahip, ülkenin ya da bölgenin

¹⁸⁹ ÇAVDAR, Tefik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2004, s. 180.

¹⁹⁰ KARPAT, 2007, s. 19.

¹⁹¹ TURAN, 1969, s. 47.

¹⁹² Bu kolordular mütareke sonrası lağv edilmemiştir. TUNCAY, 1992, s.56, 57.

¹⁹³ KARPAT, 2007, s. 19.

¹⁹⁴ TANÖR, 2009, s. 93.

siyasi ve idari geleceğiyle ilgili kararlar alan, ulusal ya da bölgesel direnişi hizalayan, bu uğurda yapılanmaya dayanan kuruluşlardır.”¹⁹⁵

Kongrelerin sivil idari ve siyasi yeni yönetim biçiminin önemli bir özelliği de yerel otoriteyi ellerine alarak icrai faaliyetlerde bulunabilme kabiliyetine sahip olmalarıdır.¹⁹⁶ Bu tanım kapsamında ilki 5 Kasım 1918 tarihli Kars İslam Şurası ve sonuncusu 8 Ekim 1920 tarihli İkinci Pozantı Kongresi olmak üzere 30 adet kongre düzenlenmiştir.¹⁹⁷ Her bölgenin kendine ait jeo-politik durumu, kendi özel şartları ve ihtiyaçları gereğince coğrafi konum esasına göre kongreler dört gruba ayrılmaktadır: Elviye-i Selase Kongreleri Grubu, Trakya Kongreleri Grubu, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Kongreleri Grubu, Batı Anadolu Kongreleri Grubu.¹⁹⁸ Bu Kongreler kapsamaları ve teşkilatlanma biçimleri itibarıyla yerelden yöresele, daha sonra bölgele ve nihayetinde ulusal düzeye ulaşan bir gelişim çizgisi izlemiştir. En alt mahalli temsil ve karar alma mekanizmalarının zamanla merkezileşme çizgisine doğru evrilmesi, helezonlar şeklinde büyüyen bir yapı ile küçük dairelerden bir büyüğüne geçilmesi bütün kongre sistemleri için geçerli bir model teşkil etmese de genel gidişatı açıklayan bir model olarak meselenin esasını ortaya koyan bir şema sunmaktadır.¹⁹⁹

Kongre hareketinin merkezileşerek direniş örgütlerini tek çatı altında toplama dönemine geçişte 23 Temmuz 1919 tarihli Erzurum Kongresi²⁰⁰ büyük öneme sahiptir. İstanbul’dan Anadolu’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması için dağılık

¹⁹⁵ TANÖR, 2009, s. 95.

¹⁹⁶ SHAW, Standford J., SHAW, Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C:II, ter. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul, 1983, s. 406. Kongrelerin icrai faaliyetleri, savunma, mali konular, suçlar ve yaptırımlar, ekonomik ve sosyal konular, idareye ilişkin uygulamalar, siyasi-diplomatik alanlar başlıkları altında sınıflandırılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. TANÖR, 2009, s. 145-156.

¹⁹⁷ TANÖR, 2009, s. 125.

¹⁹⁸ ÇEVİK, 2002, s. 150-159. Mütareke sonrası ortaya çıkan durumun icaplarına göre bölgelerin işgale ve bölünme tehdidine karşı izledikleri yol değişmektedir. Mesela Klikya (Çukurova), Urfa, Maraş ve Antep bölgeleri Mütareke’nin hemen akabinde işgale uğradıklarından buralarda Kongre Hareketlerinden ziyade Kuva-yı Milliye hareketi etkilidir. ÇEVİK, 2002, s. 150-151.

¹⁹⁹ Bu gelişim çizgisi üç bölgedeki Kongre sisteminde görülmektedir: Sınır Doğu Kongreler sisteminde evvela Kars İslam Şurası toplantısı yapılmış ve yerel bir hükümet kurulmuş, daha sonra Kars İslam Şurası Büyük Kongresi ile çevresini genişletmiş, son olarak Büyük Kars Kongresi ile en geniş şekline ulaşarak bölgesel bir hükümet kurulmuştur. Doğu ve Kuzeydoğu kongreler grubu ve Batı Anadolu kongre sistemi de benzer gelişim şemasına sahiptir. Bununla beraber İzmir Büyük Kongresi ve Garbi Anadolu Kongresi gibi bölgelerinde yapılan ilk Kongre olmalarına rağmen bölgesel nitelikli kongreler de vardır. TANÖR, 2009, s. 108-109.

²⁰⁰ Erzurum Kongresi, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti’nin öncülüğünde düzenlenmiştir. Kongre neticesinde Doğu vilayetlerindeki cemiyetlerin birleşmesiyle Şarki Anadolu Vilâyat-ı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 9.

ve mahalli nitelikli örgütlerin tek bir çatı altında ve kendi komutasında birleşmesi gereğine inanıyordu. Amasya'da²⁰¹ Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Beyle bir araya gelen ve kurduğu temaslarla ordunun desteğini alan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu halkının başlattığı mücadeleye Erzurum Kongresi ile dâhil olmuştur. Özellikle Kâzım Karabekir'in desteğiyle meşruiyetini tahkim ederek Kongreye başkanlık etmiş ve Kongrenin arzu ettiği istikamette kararlar almasını sağlamıştır.²⁰²

Esasen bölgesel amaçlarla toplanan Erzurum Kongresi aldığı kararlarla Milli Mücadele hareketinin temel prensiplerini ortaya koymuştur.²⁰³ Kongrede çerçevesi çizilen temel esaslar daha sonra Misak-ı Milli adı ile anılacak ilkelerin ilk nüshasıdır.²⁰⁴ Kongre kararlarında; vatanın bölünmez bir bütün olduğu, azınlıkların siyasi egemenlik yönündeki faaliyetlerine ve taleplerine karşı mücadele edileceği, İstanbul Hükümeti'nin vatan müdafaasında acze düşmesi halinde Milli Kongre'nin, eğer Kongre toplantı halinde değilse Heyet-i Temsiliye'nin seçeceği bir hükümetin bu vazifeyi üstleneceği, Kuvayı milliyeyi ve milli iradeyi hâkim kılmanın esas olduğu ve derhal seçimlerin yapılarak Meclisin toplanması gerektiği esasları düzenlenmiştir. Bu şekilde kongre, milli hâkimiyet prensibine bağlılığını ve vatanın bütünlüğüne, işgal ve mandanın kabul edilemez olduğuna dair iradesini göstermiştir. Kongre kararlarına uymamanın suç sayılacağı da hükme bağlanmıştır. Ayrıca adeta bir yürütme organı niteliğinde çalışacak dokuz kişiden oluşan bir Heyet-i Temsiliye teşkil edilerek, kurulun tüzüğü hazırlanmıştır.²⁰⁵

²⁰¹ Amasya'da gerçekleştirilen toplantı katılanların askeri ve sivil bürokraside sahip oldukları mevkiinin ortaya koyduğu üzere halk hareketlerinin üzerinde ve dar kapsamlıdır. Amasya'da hazır bulunmamalarına karşı Kâzım Karabekir Paşa ve Mersinli Cemal Paşa da alınan kararlara katılmıştır. Amasya tamimi olarak anılan bu kararlarla Sivas'ta her livadan temsilcinin katılacağı bir milli kongre düzenlenmesi, kurtuluşun milletin azim ve gayretleriyle mümkün olacağı, komutanların yerlerini terk etmeyecekleri ve alınan kararların uygulanmasını sağlayacakları beyan edilmiştir. TURAN, 1969, s. 52. Alınan kararlarla işgal ve parçalanmanın önüne geçecek gücün milletin kendi gayretinden doğacağı ve mücadelenin başarıya ulaşması için birlik ve bütünlük halinde hareket etmek gerektiği vurgulanmaktadır. Bu da İstanbul Hükümetinin devre dışı bırakılabileceğinin göze alındığını göstermektedir.

²⁰² Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden delegelerin itiraz ettikleri hususlar, Kongre'nin ruhunu ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı itirazlar; delege sıfatına sahip olmaması dolayısıyla Kongre'ye katılımının usulsüz olacağı, askeri üniforma ile Kongreye katılmasının uygun olmadığı, başkan seçilmesinin tabandan gelen bir hareketin, bu tabandan gelmeyen önderin arkasından sürüklenmeye başladığı görüntüsüne sebep olacağı idi. TANÖR, Bülent, "Milli Mücadele'de Kongreler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yayınları, 1985, s. 1143. Bu itirazlar usul, sivillik ve halk hareketi olmak noktasında sahip olunan hassasiyete dayanmaktadır.

²⁰³ TURAN, 1969, s. 53.

²⁰⁴ LEWIS, 1993, s. 248.

²⁰⁵ Kongre kararlarının tam metni için bkz: TANİLLİ, 1976, s. 55-57.

Sivas Kongresi 4 Eylül tarihinde toplanmış, Erzurum’da alınan kararlar bu kez ülke genelinde geçerli olacak şekilde tekrar edilmiştir. Bölge farkı gözetilmeden bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini tek çatı altında toplayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve mücadelenin merkezileşme aşaması tamamlanmıştır.²⁰⁶ Erzurum Kongresi’nde kurulan ve doğu vilayetlerini kapsayan temsil heyeti muhafaza edilerek diğer bölgelerden seçilen üyelerin eklenmesiyle on altı kişiden oluşan bir temsil heyeti kurulmuş ve bu heyet, TBMM açılıncaya kadar geçici hükümet vazifesini yürütmüştür.²⁰⁷ Milli Mücadele hareketinin farklı aşamalarında da kendisini gösteren hukuki meşruiyete bağlılık prensibi, Cemiyet ile ilgili her türlü hukuki gerekliliğin yerine getirilmesiyle tebarüz etmiştir.

Dernek tüzüğünde İslam Halifeliğinin ve Osmanlı Saltanatının varlığını korumak ana hedefler arasında yer almıştır. Bununla birlikte, hükümetin vatan topraklarının bir kısmını terk etmek zorunda kalması halinde derhal o bölgede geçici bir yönetimin vazifeyi devralacağı belirtilerek, vatanın bütünlüğü ve istiklali hususunda hükümet iradesiyle kendisini sınırlamadığını ortaya koymuştur. Tüzükte, Erzurum Kongresi Beyannamesinde yer alan milli hâkimiyet ilkesi ile ilgili kararlar aynen tekrarlanmıştır. Bütün Müslümanların doğal üyesi sayıldığı derneğin firakacılık faaliyetlerinden azade olduğu vurgulanmış, kapsayıcı ve kuşatıcı olması yönünde hareket edilmiştir. Temsil heyeti vatan ve milletin kaderi ile ilgili işleri yürütmede, gerekli tedbirleri almada, Cemiyetin kararlarını duyurma ve ilgili kurumlarla koordinasyonu sağlamada yetkili kılınmıştır. Kongre kararlarının bağlayıcı olduğu, kongre kararlarına karşı çıkmanın vatana ihanet kabul edileceği de hüküm altına alınmıştır. Ayrıca Kongre Bildirisinde İstanbul’da kapalı bulunan meclisin açılarak hükümeti denetlemesi gerektiği tekrar vurgulanmıştır.²⁰⁸

2.3. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Osmanlı Meşrutiyetinin Sonu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 1914 seçimleriyle oluşan 3. Dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı görevine devam etmekteydi. Mebusların çoğunluğunu İttihatçıların

²⁰⁶ Mete Tuncay bu derneğin bir dernekler federasyonu şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Zira yerel dernekler özerk konularını muhafaza etme hususunda ısrarcı davranmışlar ve bazı dernekler de merkezi bir yapıya bağlanmayı kabul etmemişlerdir. TUNCAY, 1999, s. 21.

²⁰⁷ DUMONT, Paul, Mustafa Kemal, ter. Zeki Çelikkol, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 35.

²⁰⁸ ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi C. I Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, TBMM Yayınları, Ankara, 1994, s. 19-20.

oluşturduğu bu Meclis, 21 Aralık 1918 tarihinde Padişah VI. Mehmet Vahdettin'in iradesiyle feshedilmiştir. Parlamento'nun devre dışı bırakıldığı bu dönemde Padişah, kararname adı verilen 'muvakkat kanunlarla' devleti idare etmiştir.²⁰⁹

Padişah ile beraber dönemin etkin siyasi ismi sadrazam Damat Ferit Paşa'dır. Damat Ferit Paşa, Anadolu hareketine muhalif, işgallere karşı silahlı direnişi faydasız gören ve İtilaf devletleriyle yürütülecek müzakerelerden sonuç alınacağına inanan bir siyasi duruşa sahipti. Ancak İzmir'in işgali ve barış görüşmelerinin olumlu yönde ilerlememesi sadrazamın durumunu zora sokmuş, Anadolu'dan gelen baskılar neticesinde de istifa etmiştir.²¹⁰ Yerine gelen Ali Rıza Paşa hükümeti Anadolu hareketiyle daha yakın ilişkiler kurmuştur. 20-22 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında yapılan görüşme ile Anadolu hareketinin talepleri İstanbul Hükümetine iletilmiştir. Bu taleplerin en mühimi Millet Meclisinin açılması idi.²¹¹ Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul hükümeti tarafından tanınması ve seçimlerde aldığı aktif rol bu dönemin önemli olaylarından. Bu aşamadan sonra, askeri ve sivil taşra bürokrasisi üzerinde, Heyet-i Temsiliye'nin şahsında Anadolu Hareketinin siyasi karar alma mekanizması pozisyonuna sahip bir kurum olarak otoritesini tesis ettiği görülmektedir.

Ali Rıza Paşa hükümeti 9 Ekim 1919'da seçim kararnamesini yayınlamış ve seçimlere başlanmıştır. Seçimlere Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmamış²¹² ancak çok sayıda siyasi ve sosyal gurup seçimlere iştirak etmiştir.²¹³ Seçimlerin tarafsız ve özgür bir ortamda yapılabilmesi, dönemin şartları itibariyle son derece hassasiyet isteyen zor bir iştir. Goloğlu, bu seçimin "örnek derecede tarafsızlık ve özgürlük içinde yapıldığını" ifade etmektedir.²¹⁴ Seçimlerin tarafsızlığını takip etmek maksadıyla hareket eden Milli Kongre'nin seçimlerin tarafsızlığı ile ilgili kaygılarını dile getiren mektubuna, Mustafa

²⁰⁹ ERDOĞAN, 2001, s. 33.

²¹⁰ Sivas Kongresi sonrası Padişaha çekilen telgrafla hem hükümdara bağlılık bildirilmiş, hem de yeni bir hükümet kurulmasını buyurmaları dilenmiştir. Ayrıca Damat Ferit'e çekilen telgrafla da hükümetle her tür alâkanın kesileceği bildirilmiştir. LEWIS, 1993, s. 250.

²¹¹ Meclisin açılma talebi daha önce Erzurum ve Sivas Kogresi Beyannamelerinde de yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa meclisin Anadolu'da toplanması gerektiği fikrindedir. Ancak bu fikir İstanbul tarafından kabul edilmemiştir. SELEK, Sabahattin, Milli Mücadele I Anadolu İhtilali, İstanbul, 1963, s. 275.

²¹² Bu parti seçimlere baskı ve hile karıştırıldığını ileri sürmüş ve seçimin feshi yönünde çalışmalarda bulunmuştur. ÇAVDAR, 2004, s. 192.

²¹³ Mütareke döneminin önemli bir özelliği, her çeşitten siyasi görüşü benimsemiş çok sayıda siyasi grubun varlığıdır. Bunların bir kısmı seçim zamanı siyasi faaliyetler için kurulmuştur. Bu siyasi parti ve teşekküllerin birçoğu seçimin neticelenmesinden sonra ortadan kalkmıştır. TUNAYA, 1986, s. 34-36.

²¹⁴ GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi- III 1920 Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49.

Kemal Paşa; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere tarafsızlığı sağlamak için dahi olsa müdahil olmayacağı, cemiyet üyelerinin seçimlerde sadece kanuni haklarını kullanacağı cevabını vermiştir.²¹⁵

Seçimler neticesinde 168 mebusan müteşekkil son Osmanlı Meclis-i Mebusanı açılmıştır. Seçilen mebusların tamamı Müdafaa-i Hukuk mensubu olmasa da Meclis, Mütareke ve işgallere muhalefetin merkezi olmuştur. Felah-ı Vatan grubu Anadolu hareketinin Meclisteki teşkilâtıdır. Grubun maksadı, Erzurum ve Sivas kararlarının Meclis'te onaylatılmasını sağlamaktır.²¹⁶ Meclis bir bütün halinde, iradesini belirli şahıslara teslim etmeyi reddeden bir parlamenter hassasiyet taşımaktadır. Bu sebeple, Heyet-i Temsiliye'nin her arzusu mebuslarca onaylanmıyor,²¹⁷ ancak milli meselelerde ortak hissiyatın gerektirdiği duruş sergileniyordu. Bu açıdan son Mebusan Meclisi demokratik temsilin gereklerine uygun bir görünüm arz etmekteydi.

İstanbul'da Meclis-i Mebusan aktif, reaksiyoner bir tavır içerisindeyken meclisin Ayan kanadı muhafazakâr, hantal ve teslimiyetçi bir tavidir. Kendi içerisinde muhalif seslerin yükseldiği vaki ise de genellikle atanmışların sahip olduğu inisiyatif almama halinde ısrarcı olmuşlardır.²¹⁸ Ayan üyesi olan Damat Ferit Paşa'nın mağlup devletlerin galip devletlerin arzusuna boyun eğmeleri gerektiğini dile getirmesi, Ayan Meclisi'nin genel havasını yansıtmaktadır.²¹⁹

Mebusan Meclisinin aldığı en önemli karar Misak-ı Milli'nin kabul edilmesiydi. Belge ile toprak bütünlüğü ve milli bağımsızlık hususundaki talepler ve kararlar, bu kez Osmanlı Meclisi'nin hukuki iradesi şeklinde tecelli etmekteydi. Belgenin siyasi ve tarihi niteliğine dair yapılan yorumlarda ümmetçilik esasına dayandığından, yeni bir devletin kuruluşuna işaret ettiğine kadar farklılıklar bulunmaktadır.²²⁰ Metnin kendisiyle sınırlı bir okuma yapıldığı zaman şöyle bir özet karşımıza çıkmaktadır: Evvela giriş kısmında devletin

²¹⁵ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin desteklediği adaylardan seçilememiş olanların varlığı, seçimin baskı ortamından uzak geçtiğine delil olarak gösterilmektedir. Ancak, bazı yerlerde seçimleri etkileyecek müdahalelerin yapıldığı da kaydedilmektedir. GOLOĞLU, 2010, s. 49-50.

²¹⁶ TUNAYA, 2009, s. 38.

²¹⁷ Buna örnek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilme talebine Felah-ı Vatan grubundan dahi itirazların gelmesi ve grubun adının Müdafaa-i Hukuk grubu olmasının reddedilmesi gösterilebilir. GOLOĞLU, 2010, s.61-62.

²¹⁸ TUNAYA, 2003, s. 129.

²¹⁹ TUNAYA, 2009, s. 44.

²²⁰ Berkes, bu andın başka türden yeni bir devletin kurulacağını beyan ettiğini söylemektedir. BERKES, 1973, s. 422.

istiklâli ve milletin istikbali adına gerek duyulan ve hak edilen sulha ulaşılması adına belgede belirlenen esaslara tam manasıyla uyulması gerektiği, bunlardan taviz verilirse Osmanlı saltanatı ve cemiyetinin son bulacağı ifade edilmiştir. Birinci madde Mondros Mütarekesi yapıldığında işgal altında bulunan ve Arapların ekseriyeti oluşturduğu yerler haricinde kalan Müslüman nüfusun ekseriyete sahip olduğu toprakların bölünemeyeceğini ifade etmektedir. İkinci ve üçüncü madde Garbi Trakya ve Elviye-i Selase'nin durumunun burada yaşayanların hür iradesini yansıtacak halkoylamasıyla tesbit edilmesi gerektiği söylenmektedir. İstanbul'un ve Marmara denizinin Osmanlıya ait olduğu, her türlü dış müdahalenin reddedileceği dördüncü maddede vurgulanmıştır. Gayrimüslim azınlıkların Müslümanlarla eşit haklara sahip olacakları teminatı beşinci maddede yer almıştır. Altıncı madde, Osmanlı Devleti'nin tam bir istiklâle sahip, diğer devletlerle eşit statüde bir devlet olmasının vazgeçilemeyecek bir hak olduğunu beyan etmektedir. Aynı maddede devletin siyasi ve iktisadi ilerlemesine mani olacak her çeşit şartın ve kaydın reddedileceği de kayıt altına alınmıştır.²²¹

İtilaf devletleri 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal etmiştir. Bu işgalin Paris Barış görüşmelerinde Osmanlı Devletinin müzakere gücünü kırmak, Anadolu'daki silahlı mücadeleye ve bu mücadeleye İstanbul'dan yapılan yardımlara ve Mebusan Meclisi'nin işgal karşıtı tutumuna cevap vermek amacıyla yapıldığı söylenebilir. İstanbul'un işgal edildiği gün meclis kuşatılmış, başta Felah-ı Vatan liderlerinden Rauf ve Kara Vasıf Beyler olmak üzere Milli Mücadele yanlısı pek çok kişi tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişlerdir.²²²

Bu olayın ardından 18 Mart 1920 tarihinde Meclis son toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda yaşanan elim olaylardan bahsedilmiş, milletvekili dokunulmazlığının ihlal edildiği, fikir ve vicdan hürriyetinin bulunmadığı bir ortamda meclisin çalışmaya devam edemeyeceği ifade edilmiştir. Bu sebeplere dayanılarak meclis çalışmalarının tehir edilmesini isteyen

²²¹ Misak-ı Milli'nin tamamı için bkz: MM ZC, İctima Senesi 4, İctima Senesi 1, 17 Şubat 1336 (1920), Onbirinci inikad, s.142-143, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink011.pdf>, (Erişim 17.01.2015).

²²² VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1990, s. 10.

önerge oylanmış ve oybirliği ile kabul edilmiştir.²²³ 5 Nisan 1920’de ise bu defa Meclis-i Ayan son toplantısını yaparak fiilen mevcudiyetine son vermiştir. Süresi belli olmayan surette çalışmalarına ara veren Meclisin Ankara’da toplanacağı haberi İstanbul hükümetini harekete geçirmiştir. Padişah, 11 Nisan 1920’de Meclisin fesih iradesini açıklamıştır.²²⁴ Böylece Osmanlı meşruti idaresi hukuken değilse bile fiilen sona ermiştir.

2.4. Meclis’in Ankara’ya Taşınması

İstanbul’un işgali ve Mebusan Meclisi’nin basılması üzerine, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek, işgal karşısında kaybolmuş olan devlet otoritesini yeniden tesis için Ankara’da bir kurucu meclisin toplanmasının zaruri olduğunu bildirmiştir. Genelgeye göre, bu meclise her livadan 5 üye seçilecek, gayrimüslimler seçimlere katılmayacak, seçimlerde sadece liva, il idare ve belediye meclis üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri oy kullanabilecektir.²²⁵ Kurucu meclis ismine, Sivas Valisi Reşit Paşa ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey (Çolak Selahattin) karşı çıkmış, kurucu meclis isminin kullanılmasının erken olduğunu ve bu ismin meclisin kararlarını halka kabul ettirmeyi zorlaştıracağını söylemişlerdir.²²⁶ Kâzım Karabekir hem meclisin adına itiraz etmiş, hem de dağılan Osmanlı meclisinden gelenlerle, yeni seçilecek mebusların meclise katılması gereğini ileri sürmüştür. Ayrıca Karabekir seçimlerin yürürlükteki seçim kanununa göre yapılması taraftarıdır.²²⁷ Meclisin kuruluş şekline ait Mustafa Kemal Paşa’nın ilk metni, çoğulcu ve toplumsal tabanı geniş bir meclisten ziyade, Müdafaa-i Hukukçulardan teşekkül edecek, Meclis-i Mebusan’la organik ve hukuki bağları bulunmayacak ve mevcut hukuki düzenin dışında varlık kazanacak bir meclis fikrinin varlığını göstermektedir.

Bu itirazlar doğrultusunda tadil edilen metin, 19 Mart 1920’de Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa tarafından ilgili makamlara meclisin toplanması ve seçimlerin yapılmasını düzenleyen bir genelge olarak bildirilmiştir. Genelgede, Ankara’da toplanacak

²²³ MM ZC, İçtima Senesi 4, İçtima Senesi 1, 18 Mart 1920, Yirmidördüncü İnikad, s. 497, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink024.pdf> (Erişim 18.01.2015).

²²⁴ TUNAYA, 2009, s. 51.

²²⁵ GÜNEŞ, 2009, s. 58.

²²⁶ DEMİREL, 2011, s. 82. AKYOL, Taha, Atatürk’ün İhtilal Hukuku, Doğan Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul, 2012, s.13.

²²⁷ SELEK, 1963, s. 181-182.

meclis "salahiyet-i fevkaladeyi haiz" olarak tanımlanmış ve dağılan Mebusan üyeleri de meclise davet edilmiştir. Seçimlerin tabi olduğu ilkeler hususunda ise karma bir sisteme gidilmiştir. Seçim kanundan farklı olan düzenlemeler şunlardır; nüfusuna bakılmaksızın her livadan 5 vekil seçilmesi, ikinci seçmenlerin yanında genel meclis ve belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez veya idare heyeti üyelerinin de oy kullanması, milletvekili seçilebilmek için 30 yaş sınırının olmaması, gayrimüslimlerin aday olamaması ve oy kullanmak için vergi mükellefi olma şartının aranmamasıdır.²²⁸

Genelge uyarınca seçimler, en geç 15 gün içerisinde milletvekili ekseriyetinin Ankara'da bulunmasını mümkün kılacak surette yapılırken, diğer taraftan İstanbul'dan kaçan mebuslar da meclise katılmak üzere Ankara'ya hareket etmişlerdir. Ankara'ya gelen Meclis-i Mebusan Reisi Celalettin Arif Bey de Mebusan üyelerini Ankara'ya davet etmiştir.²²⁹ Bu şekilde meclis iki seçimle, hem 9 Ekim 1919 hem de 19 Mart 1920 seçimleriyle oluşmuştur. İki seçimde farklı seçim usullerinin kullanılması da meclisin ayrı bir özelliğidir.²³⁰

²²⁸ COKER, 1994, s. 37-38.

²²⁹ GÜNEŞ, 2009, s. 62.

²³⁰ AKIN, 2001, s. 46-47.

İKİNCİ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ SİYASAL REJİMİ

1. MECLİSİN TEŞEKKÜLÜ VE MEŞRUIYET ZEMİNİ

Birinci Meclis olağanüstü şartların geçerli olduğu bir dönemde açılmış ve çalışmalarını sürdürmüştür. Bunun bir sonucu olarak Meclis'in teşekkülü; hukuki, siyasi ve sosyal meşruiyeti kendine has bir görünüm arz etmektedir. Meclis'in kendine has yapısının ve meşruiyet zeminin anlaşılması, onun ülke yönetimine bilfiil el koyarak, fiili ve hukuki gelişmelerle inşa ettiği yeni siyasi rejimin anlaşılmasında büyük öneme sahiptir.

1.1. Meclisin Teşekkülü

23 Nisan 1920'de açılan Birinci Meclis, son birleşimini 16 Nisan 1923'te yapmıştır. İkinci Meclisin açılış tarihi olan 11 Ağustos 1923'e kadar hukuki olarak varlığı devam etmiştir. Bu Meclis'in çalışmaları dört yasama yılına ayrılmaktadır. Birinci yasama yılı, 23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 arası, ikinci yasama yılı 1 Mart 1921 ile 28 Şubat 1922 arası, üçüncü yasama yılı, 1 Mart 1922 ile 28 Şubat 1923 arası ve dördüncü yasama yılı, 1 Mart 1923 ile 16 Nisan 1923 tarihleri arasındadır. Meclis, mebusların kökenleri itibariyle üç guruptan oluşmaktaydı; birincisi son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelenler, ikincisi yeni seçilenler ve son grup Malta ve Yunanistan'dan gelenlerdir.²³¹

Meclis'in üye sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir.²³² 23 Nisan 1920'de Meclis 127 üye ile açılmıştır. Dönem boyunca 88'i Meclis-i Mebusan kökenli olmak üzere 437

²³¹ AKIN, 2001, s. 51. Son grup İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülenlerdir.

²³² Farklı rakamlar veren muhtelif kaynaklar arasından biz Ahmet Demirel'e itibar ediyoruz. DEMİREL, 2011, s. 90-108.

mebus meclis üyeliğine hak kazanmıştır. Bunların 100 tanesi üyelik sıfatlarını Meclis kapanmadan kaybetmişler ve Meclis dönemi 337 üye ile kapatmıştır. Bu dönem içerisinde oturumlara katılmış mebus sayısı 386, mebusluktan düşürülenlerin sayısı ise 5'tir.

Milli Mücadele Döneminin başlangıcında kendisini gösteren geniş toplumsal katılım, toplumu temsil eden çok çeşitli meslek sahiplerinin Birinci Meclis'te yer almasıyla devam etmiştir. Turhan, bu meclisin toplumu temsil etme yönünden 1950'den önceki tüm meclislerden başarılı olduğunu belirtmektedir.²³³

1.2. Meclisin Siyasi ve Hukuki Meşruiyeti

Milli Mücadele döneminin kongreler aracılığıyla ürettiği toplumsal meşruiyet ve siyasi katılım anlayışı, Millet Meclisi'nin açılışıyla kurumsallaşma ve hukukileşme sürecini tamamlamıştır. Yeni bir yönetim anlayışının ortaya çıktığı bu süreçte, mücadelenin bir kumanda merkezi yerine Millet Meclisi çatısı altında, milli hakimiyet ilkesi çerçevesinde verilmiş olması, bu dönemi, siyasal rejimi esaslı bir biçimde dönüştürecek hukuki gelişmelerin yaşandığı bir dönüm noktası haline getirmiştir.²³⁴ Milli Mücadele'nin önder askeri kadroları için, bir taraftan saltanatın ve hilafetin kurtarılma amacı, diğer taraftan temsile, milli iradeye ve hürriyetçi söyleme dayalı eylem tarzı ikili bir meşruiyet zemini tesis etmiştir.²³⁵ Dolayısıyla Meclis de bu ikili meşruiyet zemini üzerine bina edilmiştir.

Meclis'in kendi meşruiyetini tesis ederken milli hâkimiyet esasına dayanması, 1908'de güç kazanan ve egemen siyasi söylemin başat unsuru haline gelen "meclis üstünlüğü" anlayışıyla yakından alakalıdır. Meşrutî yönetimin vazgeçilmez esası, hükümeti denetleyecek ve temsile dayalı bir meclisin varlığıdır. Ankara'daki meclisin halk

²³³ TURHAN, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 107. Milletvekillerinin mesleki dağılımı şu şekildedir; Bürokrat %43 (%15'lik kısım askeri bürokrasi), serbest meslek %20 (%13'lük kısmı hukukçu), girişimci %19 (%17'lik kısmı şeyh, müderris ve müftülerden oluşan din adamları). Parantez içlerindeki yüzdeler genel toplam içerisindeki oranları belirtmektedir. A.g.e., s. 109.

²³⁴ SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Gerçek Yayınevi*, İstanbul, 1969, s. 32-33.

²³⁵ TEZEL, Yahya Sezai, "Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde 'Muhafazakârlık' Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar", *Muhafazakârlık - Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 5, ed. T. Bora, M. Gültekinçil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35.

tarafından kabul edilmesi, bu meclisin milli hâkimiyet ve meclis üstünlüğünü hayata geçirmesi, geniş bir temsile dayanmasıyla mümkün olmuştur.²³⁶

Milli Mücadele döneminde başlayan, mevcut anayasa ve hukuk düzeninin içerisinde meşru bir mücadeleyi, hukukun tanıdığı kurullar eliyle yürütme anlayışı Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemdeki hareket tarzında belirgindir. Askerlikten kaynaklı resmi statüsünü kaybeden Mustafa Kemal Paşa, başkanı seçildiği Heyet-i Temsiliye'nin kanunen tanınması için Erzurum vilayet makamına müracaat etmiştir. Bu şekilde hem hukuki meşruiyet sağlanmış hem de mücadelenin mevcut devlet nizamına karşı olmadığı ortaya konmuştur.²³⁷

Meşruiyet zemininde hareket etme çabalarına, Mustafa Kemal Paşa'nın son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Erzurum mebusu olarak dâhil olması da gösterilebilir. Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin başında bulunmuş, Meclis-i Mebusan'ın hiçbir oturumuna katılmamıştır. Bu durumunun devamsızlıktan mebusluğunun düşmesine sebep olmaması için hasta olduğunu gerekçe göstererek izin istemiştir. Bu talep Meclisçe kabul edilmiştir.²³⁸

Kanunilik ve hukuk içerisinde hareket etme prensibi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kanunlara uygun bir şekilde teşekküllerinde ve kendi nizamnamelerine uygun hareket etmeleri hususunda gösterdikleri hassasiyetle başlamış, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın toplanması talebiyle devam etmiş ve Milli Mücadele hareketinin hukuki bir zemine taşındığı Meclis'in açılışıyla tam manasıyla hayat bulmuştur.

Meclisin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, dönemin anayasal düzeni açısından meşru gözükmemektedir. Bu nakil işlemi zaruretler ve olağanüstü hallerin zorlamasıyla açıklanabileceği gibi,²³⁹ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin 4. maddesine dayanılarak da açıklanabilir. İstanbul'un işgaliyle maddede öngörülen şart

²³⁶ KANSU, Aykut, "Kemalist Yeni Düzen Projesine Direniş", Birinci Meclis, ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 138.

²³⁷ LEWIS, 1993, s. 361-362.

²³⁸ MM ZC, İçtima Senesi 4, İçtima Senesi 1, Onüçüncü İnikad, 23.02.1920, sayfa 182, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd04icf01c001/mmbd04icf01c001ink013.pdf> (Erişim 13.02.2015).

²³⁹ Meclis'in Ankara'da toplanmasına dair Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı genelgede bu durum şu ifadelerle açıklanmıştır: "Merkez-i Devletin dahi Düvel-i İtilafiyeye tarafından resmen işgali, kuvve-i teşriye ve adliye ve icraiyyeden ibaret olan kuva-yı milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifa-yı vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek Meclis-i Mebusan dağılmıştır." GÜNEŞ, 2009, s. 59.

gerçekleşmiş ve yönetim yeni kurulan meclis tarafından devralınmıştır.²⁴⁰ Bu devralınma esnasında da imkânlar dahilinde mevcut hukuk düzenine riayet edildiği söylenebilir. Ancak bu durum, Meclis'in, yetkisini bizatihi kendisinden alan 'ihtilal meclisi' niteliğinin önüne geçmemektedir.²⁴¹

Milli Mücadele Hareketi, Birinci Cihan Harbi'nin galip devletlerinin ülke bağımsızlığını ve bütünlüğünü hedef alan işgal ve planlarına karşı meşru müdafaa hakkının kullanılmasıdır. Kongreler dönemi metinlerinde öne çıkan bu husus, Misak-ı Milli'ye de "istiklâl-i devlet, istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için" mücadele edileceğinin vurgulanmasıyla girmiştir. Vatan müdafaasının meşru bir zeminde yürütülmesine dayanan bu anlayış, 1921 Anayasası'nın Meclis'in yetkilerini düzenleyen 7. maddesinde "vatan müdafaası ilanı" ibaresiyle anayasal bir niteliğe kavuşmuştur. Dönemin anayasalarında, devletin yetkili organlarının savaş ve barış ilan etme yetkileri düzenlenirken, "savaş ilan etmek" ibaresi kullanılmaktadır.²⁴² Burada şuurlu bir tercih söz konusudur ve Meclis, Milli Mücadele'yi meşru bir hak olan vatan müdafaası anlayışıyla yürütmüştür.²⁴³ 1920 yılında ilan olunan Büyük Millet Meclisi beyannamesinde de "Emperyalist Devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi..." denilerek Meclis'in amaçlarının meşruluğu vurgulanmıştır.²⁴⁴

Meclis'in meşruiyetini tesis ederken önemli gördüğü hususların başında, toplumun geleneksel meşruluk anlayışla çatışılmaması ve hatta kendi meşruiyetinin de bu geleneksel meşruiyet zemini üzerine inşa edilmesi gelmektedir.²⁴⁵ Meclis'in topluma yönelik faaliyetlerinde bu husus açıkça gözükmektedir. Hamdullah Suphi'nin 25 Nisan 1920'de okuduğu ve Meclis'in kabul ettiği "Büyük Millet Meclisi'nin memlekete beyannamesi" de şu ifadelerle ver vermiştir: "Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mâni olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için

²⁴⁰ TUNCAY, 1999, s. 33.

²⁴¹ KOÇAK, 2006, s. 193-194.

²⁴² KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer, "20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 7. Maddesi Üzerinde Bir İnceleme" Mahmut Goloğlu'ya 70. Yaş Armağanı, AÜHF Yayınları, Ankara, 1975, s. 321.

²⁴³ KARAMUSTAFAOĞLU, 1975, s. 327-328.

²⁴⁴ TANİLLİ, 1976, s. 61. TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 99, 18.11.1920, s. 416, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005099.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

²⁴⁵ BALİ, Ali Şafak, "Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, sayı 1-2, 2004, s. 124.

çalışıyor.”²⁴⁶ Aynı vurgunun milletvekili yemininde de yer alması, meselenin sadece toplumsal boyutunun olmadığı, meclis içerisinde de saltanata bağlılığın önem arz ettiğinin delilidir.²⁴⁷

İstanbul ise daha en başından Meclis’in Ankara’da toplanmasını gayrimeşru bulmuş, şeyhülislamın fetvası ile Milli Mücadele Hareketine katılanlar hain ve isyankâr sayılmış, hükümet bildirisini ile de anayasaya aykırı hareket eden bu zümre vatan haini ilan edilmiş ve cezalandırılacakları vurgulanmıştır.²⁴⁸ Halife ve sultana isyan ile özdeşleştirilen Ankara’yla farklı dönemlerde ilişkiler kurulması, bu tavrın geçici ve siyasi olduğunu göstermektedir. Meclis ile Damat Ferit hükümeti arasında devam eden gerginlik bir iktidar mücadelesi görünümündedir. Ayrıca iki tarafın kurtuluş ve ülkenin geleceğine dair tezleri çatışmaktadır.

2. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REJİMİ

Birinci Meclis dönemi siyasal rejiminin merkezinde kendisini meşru tek siyasal otorite olarak kabul eden, ülke yönetimine el koyan, savaşı yöneten, hukuki düzenlemelerle fiili iktidarını kalıcı hale getiren; yasama, yürütme ve hatta yargı yetkilerini kendisinde toplayan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi bulunmaktadır ve dönemin siyasal rejimi “Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimi” adı ile anılmaktadır. Bu açıdan Meclis’in iktidarını hangi ilkelere dayandığı, kendisini nasıl tanımladığı ve sahip olduğu çoğulcu yapının Meclis çalışmalarında ne denli etkili olduğu meseleleri incelenmelidir. Bu incelemede meclis zabıtları kadar hukuki metinlere de müracaat edilerek, Kanun-i Esasi’nin geçerli olduğu ve Teşkilat-ı Esasi’nin henüz yürürlüğe girmediği dönemden başlayarak “Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimi” kavramlar, olaylar ve düşünceler etrafında ele alınacaktır.

²⁴⁶ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 3, s. 60,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001003.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

²⁴⁷ Yemin metni şu şekildedir; "Makam-ı hilâfet ve saltanatın vatan ve milletin istiklâl ve istihsâlinde başka bir gaye takib etmeyeceğime vallah." (Hilafet ve Saltanat Makamının ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından başka bir gaye izlemeyeceğime, vallahi). TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 31, 10.07.1920, s. 233, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c002/tbmm01002031.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

²⁴⁸ GOLOĞLU, 2010, s. 341-343.

2.1. Meclis Üstünlüğü

Bu dönemin siyasal rejiminin merkezinde her şeye kadir, mutlak yetkili bir meclis anlayışı²⁴⁹ bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemi anayasal gelişmelerimize yön veren meclis üstünlüğü ilkesi bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasasında tekrarlanan meclis üstünlüğü ilkesi, 1961 Anayasasında da varlığını hissettirmiştir.²⁵⁰ Meclis üstünlüğü ilkesinin geçerliliği yanında, dönem parlamento etkinliği açısından da son derece başarılıdır. Yücekök, Birinci Meclis dönemini “parlamentar gücün ve parlamentar radikalizmin Türk siyasi tarihindeki en doruk noktası” olarak nitelemektedir.²⁵¹

Yasama yetkisi, yürütme ve yargı yetkisinden egemenlik bakımından üstündür. Meclis’in yasama kudreti kanundan kaynaklanan bir yetki değildir. Yürütmenin sahip olduğu yetki ise kanundan kaynaklanmaktadır (secundum legem). Meclis’in hukuka bağlılığı, Anayasa ve içtüzük kurallarına uygun hareket etmek, yani kural içi hareket etmektir. Kurala bağlı davranmak kaydıyla, daha önce Anayasa ve kanunlarda var olmayan bir düzenleme yapabilmesi meclisin yürütme ve yargıya üstünlüğünü ortaya koyar. Bu açıdan, 1921 ve 1924 Anayasalarında yasama yetkisinin yürütme ve yargı yetkisinden üstün tutulmasını Gözler doğru bulmaktadır.²⁵²

Olağan dönemlere has meclis üstünlüğü ilkesinin geçerli olduğu bu dönemde, meclis üstünlüğünü sadece bu şekliyle anlamak yetersiz olacaktır. Koçak, Birinci Meclisin İngiliz parlamentosuna benzetilebileceğini ve parlamento egemenliği doktrinine benzeyen bir durumdan söz edilebileceğini söylemektedir.²⁵³ Çünkü Meclis, 1921 Anayasasının yürürlükte olmadığı dönemde pek çok meselede Kanun-i Esasi ile kendisini bağlı saymamış, kendisini üstün egemen irade olarak görmüştür. Yazılı bir anayasanın olmadığı ve meclis egemenliğinin geçerli olduğu İngiliz sistemiyle benzerliklere dikkat çeken yazar, meclisin zaman zaman Kanun-i Esasi ile kendisini bağlı saydığını, 1921 Anayasası ile milli hakimiyet ilkesinin benimsendiğini ve 1921 Anayasası ile kendisini yazılı bir Anayasaya bağladığını belirterek farkları da ortaya koymaktadır.²⁵⁴ Ancak, anayasanın yumuşak bir

²⁴⁹ ÖZBUDUN, Ergun, 1924 Anayasası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 1.

²⁵⁰ SOYSAL, 1969, s. 31-32.

²⁵¹ YÜCEKÖK, 1983, s. 91.

²⁵² GÖZLER, Kemal, Devletin Genel Teorisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2012, s. 100-101.

²⁵³ KOÇAK, 2006, s.193.

²⁵⁴ KOÇAK, 2006, s. 195.

anayasa olması, meclisin maddi anlamda anayasa niteliğindeki düzenlemeleri kanunlarla yapması²⁵⁵ ve Kanun-i Esasi’de düzenlenen saltanatı bir Heyet-i Umumiye Kararı ile kaldırması meclis üstünlüğünün varlığını göstermektedir.

Birinci Meclis, kendisini tanımlarken “Büyük” sıfatını kullanmıştır.²⁵⁶ Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda kendisini bu şekilde adlandırması, kendisinin üzerinde bir güç kabul etmediği gibi kendisine denk de herhangi bir güç kabul etmediğinin ifadesi olarak okunabilir.²⁵⁷ Tanzimat’tan beri süre gelen Montesquieu’cu iktidarın sınırlanmasına dönük, güçler arası denge arayışı, yerini Rousseau’cu kuvvetler birliğine ve genel irade anlayışına bırakmıştır.²⁵⁸ Meclis siyasi iktidarın kendisinde tecelli ve temerküz ettiği, milli iradeyi temsil makamında ortak tanımayan tek meşru siyasi organdır.²⁵⁹ Meclis’in karakterini Tunaya şu şekilde ifade etmiştir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini bir ihtilâl organı olarak ilan etmiştir. Manevi şahsiyetinde başkumandanlığı muhafaza (yani istiklal savaşını bir fiil idare) eden, millet ve memleketin alınyazısını elinde tutan, en üstün kudret olan milli hâkimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organ. Fakat rakipsiz olması, yetkisinin hudutsuz olması demek değildi. Bu hudut, kendi yaptığı kaideler ve bunlara kaynak olan gayeydi.²⁶⁰

Tunaya ile benzer görüşleri Tokat Mebusu Nâzım Bey de Meclis’te dile getirmiştir: “Biz ihtilâl hükümetiyiz. Fakat kanunsuz hareket eden bir Meclis değiliz”.²⁶¹ Ali Şükrü Bey de Meclis’in ne kurucu ne de alelâde bir meclis olmadığı, “ahvâl-i fevkalâdeden” doğmuş, iç ve dış düşmanlarla mücadele etmek durumunda bulunan bir ihtilâl meclisi olduğu kanaatindedir.²⁶²

Meclis’in toplanma kararının ilgili kurumlara bildirildiği genelgede, toplanacak olan meclis “selâhiyet-i fevkalâdeyi haiz” şeklinde nitelendirilmiştir. Ancak tamimin ilk taslak

²⁵⁵ 244 sayılı “İcra Vekillerinin Sureti İntibahına Dair Kanun” gibi.

²⁵⁶ Meclis’in adının belirlenmesi ile ilgili bkz: GÜNEŞ, 2009, s. 71-73.

²⁵⁷ OKANDAN, Recai G., Umumi Amme Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 344.

²⁵⁸ SOYSAL, 1969, s. 32.

²⁵⁹ ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959, s. 54.

²⁶⁰ TUNAYA, 2009, s. 70-71.

²⁶¹ TBMM GCZ, 21.3.1921, s.16,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002010.pdf>, (Erişim 16.02.2015). Nazım Bey bu sözleri, Halk İştirakiyyun Fırkasının hükümeti devirmeye teşebbüs ettiği suçlamasına karşı kendisini Meclis’te savunurken söylemiştir.

²⁶² TBMM, ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 61, 8.9.1920, s. 27, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/tbmm01004061.pdf>, (erişim 6.02.2015).

halinde Mustafa Kemal Paşa'nın tercih ettiği tabir "Meclis-i Müessisan"dır. Bu tabir, halkın aşına olmaması sebebiyle kullanılmamıştır. Ancak bu, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in siyasi rolü hakkında sahip olduğu düşünceyi ortaya koymaktadır. Arsel, bu düşünceyi şu şekilde izah etmektedir; "Meclisin Osmanlı parlamentosunun bir devamı şeklinde telakki edilmemesini, Kanun-i Esasi ile bağlı tutulmamasını ve her halde mevcut rejimi değiştirmek salahiyetiyle mücehhez bulunmasını temin etmek."²⁶³

Savaş şartlarında iç ve dış düşmanla mücadele eden Meclis'in otoritesini sağlamaya dönük Hiyanet-i Vataniye Kanunu 29 Nisan 1920'de kabul edilmiştir. Meclis aleyhine faaliyetlerin önünü kesmeyi amaçlayan kanuna göre, Meclis'in meşruiyetine isyanı içeren yazılı, sözlü ve fiili muhalefet yapanlar ve bozgunculukta bulunanlar vatan haini kabul edilecek ve asılarak idam olunacaklardır.²⁶⁴ Meclis bu kanuna dayanarak, 19 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın gıyabında vatana ihanetten yargılanmasına ve ayrıca vatandaşlıktan çıkarılmasına karar vermiştir.²⁶⁵

7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen kanun ile İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren, Büyük Millet Meclisi'nin onayı dışında, İstanbul tarafından akdedilmiş veya edilecek bütün antlaşma, anlaşma, sözleşmeler ile kamusal kararlar, imtiyazlar, maden devri ve ruhsatnameleri geçersiz sayılmıştır. Bununla da yetinilmeyerek, Mütareke'den sonra imzalanan bütün gizli antlaşmalar ile yabancılara verilen imtiyazlar, maden ruhsatları ve devirleri de geçersiz sayılmıştır. Bu hususta, Hüseyin Avni Bey'in hazırladığı 29 Nisan 1920 tarihli kanun teklifinde, padişahın yapmış olduğu antlaşmaların da geçersiz sayılması istenmiştir.²⁶⁶

1921 Anayasasının 7. maddesi ile Meclis'in yetkileri tespit edilmiştir. Maddede Meclis'in sahip olduğu yetkilerin tamamı sayılmamış, "...gibi hukuk-ı esasiye Büyük Millet

²⁶³ ARSEL, İlhan, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1959, s. 53. Mustafa Kemal Paşa, 20 Ocak 1921 tarihinde bu husustaki fikirlerini Meclis'te şöyle dile getirmiştir: "Fakat tamamen Kanunu Esasiyi kökünden yıkarak yerine diğer bir Kanunu Esasi koymağa salâhiyeti var mıdır? Halbuki Meclis-i âliniz aynı zamanda bir meclisi müessesan salâhiyetini haizdir. Mevcut kanunu Esasiyi kaldırır, yerine yenisini koyabilir."

TBMM ZC, İçtima Senesi 1, Birleşim 135, 20 Ocak 1921, s. 330, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007135.pdf>, (Erişim 14.02.2015).

²⁶⁴ GOLOĞLU, 2010, s. 186, TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 7, s. 143-145, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001007.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

²⁶⁵ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 18, s. 343-344, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001018.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

²⁶⁶ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 7, s. 145, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001007.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

Meclisine aittir” ibaresi konularak, Meclis’in yetkilerinin mahdut olmadığı hükme bağlanmıştır. Hatta Kanun-i Esasi’nin 7. maddesinde padişah hukukundan sayılan sulh akdi ve harp ilanı, 1921 Anayasasında vatan müdafaası, yetkileri de Meclis’e verilmiştir. Hüseyin Avni Bey’e göre; 1. maddede yer alan “bilâkaydu şart” ibaresiyle Meclis, padişah hukukunun kendi şahsi maneviyesinde tecessüm ettiğine karar vermiştir. Bundan sonra, “Hukuk-u Padişahiye ait olan her türlü hususata Meclis-i âli salâhiyettardır.”²⁶⁷ Meclisin hükümdar hukukuna sahip olduğu görüşü daha önce Müfit Bey tarafından da dile getirilmiştir.²⁶⁸

1921 Anayasası ile hükümet şekli, meclis hükümeti olarak belirlenmiş ve yasama-yürütme kuvvetleri mecliste toplanmıştır. Meclis hükümeti sisteminde yasama karşısında yürütme yetki alanını genişletmeye çalışmış, Meclis ise buna karşı mukavemette bulunmuş ve üstünlüğünü muhafaza etmeye çalışmıştır.

2.2. Kuvvetler Birliği

Birinci Meclis, II. Meşrutiyetle kabul edilen kuvvetler ayrılığı ilkesinin terk ederek, kuvvetler birliği ilkesinin esas alındığı bir dönemi başlatmıştır. Meclisin olağanüstü bir zamanda çalışması, fiili olarak kuvvetlerin Meclis’te toplanmasıyla sonuçlanmış, 1921 Anayasasının 2. maddesiyle bu durum anayasal bir hüviyet kazanmıştır.

Kuvvetler birliği/ayrılığı meselesi, heyet-i vekilenin görev ve yetkilerine dair kanun teklifinin müzakerelerinde Meclis gündemini bir hayli meşgul etmiştir. Hazırlanan kanun teklifi, meclis hükümeti ve dolayısıyla kuvvetler birliği esasıyla değil, parlamenter hükümet ve kuvvetler ayrılığı esasıyla örtüşmekteydi. 24 Kasım 1921’de Meclis’e sunulan teklifte, Meclis’in Heyet-i Vekile reisini (başbakanı) seçeceği, seçilen reisin diğer vekilleri

²⁶⁷ TBMM ZC, İçtima Senesi1, birleşim 135, 20.01.1921, s. 330, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007135.pdf>, (Erişim 15.02.2015). Hüseyin Avni Bey, esasen Anayasa ile Meclis’in yetkilerinin tesbit edilmesine karşıdır. Mademki Meclis kayıtsız ve şartsız memleketin kaderine el koymuştur, o halde meclisin yetkileri sınırlandırılmaz, bu yetkiler kayıt altına alınamaz. Yani meclis tek meşru otorite olarak tahdidi bir yetkiyle kayıtlanamaz. Yapılması gereken icra vekillerinin yetkilerini Anayasada belirlemektir.

²⁶⁸ “Bu büyük Heyeti Muhteremeniz hem ayan hem mebusandır, hatta bu gün makamı hükümdarının vazifesini, kanunu esasının yedinci maddesindeki hukuku Padişahiye uhdesine almış büyük bir Meclistir. Hukuku hükümdariyi kendi uhdesinde toplamıştır. Binaenaleyh kendi efradı arasından göndereceği azanın memuriyeti ile azalığı içtima eder mi, etmez mi? Onu kendisi takdir edecek ve kararını kendisi şahsen ve ferdan verecek.” Konuşma Mecliste 5 Haziran 1920 tarihinde yapılmıştır. TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 28, s.80-81, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c002/tbmm01002028.pdf>, (Erişim 15.02.2015).

(bakanları) seçerek Meclis'ten güvenoyu (itimat rey), talep edeceği (m. 10), Meclis'e karşı Heyet-i Vekilenin kolektif ve vekillerin bireysel sorumluluğunun olduğu (m. 13), vekillerin (bakanların) siyasi sorumluluklarının yanında cezai sorumluluklarının da bulunduğu (m. 14) ve cezai sorumlulukları hakkında Meclis'ten karar çıkarsa yargılamanın Divan-ı Âli adıyla kurulacak kurulca yapılacağı (m. 16,17,18) düzenlenmiştir. Ayrıca Meclis Başkanının Heyet-i Vekilenin (Bakanlar Kurulunun) tabii reisi olduğu tekrar edilmiş, alınan kararlardan sorumlu olmadığı, oyunun istişari olduğu, Meclis adına heyet-i vekileyi murakabe edeceği ve heyeti vekilenin meclis başkanınca onaylanması gereken kararlarını 48 saat içinde onaylamak veya iade etmek hakkına sahip olduğu (m. 5,6) ifade edilmiştir.²⁶⁹

Kanun teklifini hazırlayanlardan Salahaddin Bey, teklifi savunurken kuvvetler ayrılığı lehinde konuşmuş, kuvvetler birliğini istibdad ve mutlakiyet, kuvvetler ayrılığını ise meşrutiyet olarak nitelendirmiştir.²⁷⁰ Konuşmasının devamında; “Çünkü bir devleti teşkil eden kuvayı muayyenei esasiye, yani kuvvei icraiye, teşriye, adliye ayrı ayrı yürür, tekâmül eder. Ayrı ayrı çalışır ve bir noktadan kuvvetini alırlar. Şu gün bizde bittabi bu noktai vahdet yine Meclistedir ve bu bir faidedir” ifadelerini kullanmıştır.²⁷¹ Aynı hususu 29 Kasım 1921 tarihli konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir: “...tefriki vazaif yaptık, tefriki kuva tâbirini tefriki vazaif olarak kabul buyurmanızı rica ederim. Yoksa Meclisin kuvvetleri nefsul eminde ve nihayeten müttehittir. Tevhidi kuva ve fakat tefriki vazaiften ibarettir.”²⁷² Burada savunulan görüş, devlet iradesinin yapıcı unsurları olan yasama, yürütme ve yargı iktidarlarının -organ değil, fonksiyon değil iktidar- bir araya gelerek egemenliği ortaya çıkardıkları kuvvetler ayrılığı anlayışı değildir. Egemenlik tek ve bütündür, bu egemenliğin sahibi Meclis'tir. Ancak rasyonel bir şekilde devlet fonksiyonlarının ayrılması gerekir. Bu şekilde ortaya çıkan sisteme kuvvetler ayrılığı denilse dahi, kastedilenin fonksiyonlar ayrılığı olduğu söylenmelidir.²⁷³ Bu teklife konu

²⁶⁹ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 116, 24.11.1921, s. 321-324,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014116.pdf>, (Erişim 16.02.2015).

²⁷⁰ Akyol, burada geçen meşrutiyet kavramından maksadın “özgürlük ve demokrasi” olduğunu, meşrutiyetin ilanının bir diğer adının da hürriyetin ilanı olduğunu hatırlatarak ifade etmektedir. AKYOL 2012, s. 85.

²⁷¹ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 116, 24.11.1921, s. 328.

²⁷² TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 119, s. 412,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014119.pdf>, (Erişim 16.02.2015).

²⁷³ Kuvvetler ayrılığı ile ilgili bkz: ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2013, s. 185-187.

olan düzenlemeler, hükümetin Meclis'i fesih hakkı bulunmamasından ötürü 1924 Anayasasının sistemi olan “kuvvetler birliği görevler ayrılığına”²⁷⁴ benzetilebilir.

Kanun tasarısına gelen itirazlar hem teorik hem de pratik gerekçelere dayandırılmıştır. Doktor Mazhar Bey, kabine sistemine karşı oluşunu, milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetine aykırılıkla açıklarken,²⁷⁵ Mahmut Esat Bey²⁷⁶ meseleyi çok daha teorik bir şekilde ele almıştır. O, kanun teklifinin kuvvetler ayrımından ziyade parlamenterizme yakın olduğu görüşündedir. Ayrıca Montesquieu tarafından izah edilen ve Amerika’da uygulanan kuvvetler ayrılığının da başarısız olduğunu belirtir. Duguit’ten, “Teslis nasıl bir hayali muhal ise kanun sahasında ve tatbikat sahasında da tefriki kuva öyle hayali muhal oldu” alıntısıyla sözlerini destekleyen Mahmut Esat Bey, kuvvetler ayrılığının milli hâkimiyet ilkesine aykırılığını da ileri sürüyor ve sistemin yürütme kuvvetinin istibdadına sebep olacağı neticesine varıyor. Parlamentarizmi ve çok partili siyasi sistemi de tenkit eden Mahmut Esat Bey, bu sistemde çoğunluğa sahip olan partinin her şeye hâkim olduğunu, azınlık partilerinin ise varlık gösteremediklerini ve nihayetinde de “tecezzi kabul etmeyen hâkimiyeti millîye bu suretle bir fırkanın ihtirasına kurban oluyor” diyerek meselenin özünü ortaya koymaktadır.²⁷⁷

Kanun müzakereleri esnasında Mustafa Kemal Paşa, kuvvetler birliği meselesinde sahip olduğu düşünceleri uzun ve teorik bir şekilde açıklamıştır. Bir kere kuvvetler ayrılığı demek meşrutiyet demektir. Bu sistemi oluşturanların maksadı, hükümdardan, hükümdarı rahatsız etmeden bazı yetkileri alabilmektir. Bu şekilde mutlak egemenin tesirini bir şekilde azaltmaya çalışmışlardır. Bu sebeple teşri, icra ve adliye kuvvetleri ihdas edilmiş ve bunlar mevcut egemenler arasında paylaşılmıştır. Yani kuvvetler ayrılığını savunmak, kuvve-i asliye olan irade-i milliyenin varlığını kuvveyi müstebidenin ihsanına mahkum etmektir. Bu şekilde meşrutiyetle özdeşleştirilen kuvvetler ayrılığı, müstebit hükümdara boyun eğmek manasını taşımaktadır.²⁷⁸ Kuvvetler birliği ilkesi ise irade-i milliyenin şartıdır: “Hakikatta efendiler, tabiatta efendiler, âlemde efendiler, taksimi kuva yoktur.

²⁷⁴ 1924 Anayasasının hükümet sistemi için bkz: ÖZBUDUN, 2012, s. 16-22.

²⁷⁵ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 118, 28.11.1921, s. 372,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014118.pdf>, (Erişim 16.02.2015).

²⁷⁶ Mahmut Esat Bey (Bozkurt), Cumhuriyet dönemi hukuk devriminin mimarlarından.

²⁷⁷ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 118, 28.11.1921, s. 377-379.

²⁷⁸ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 120, 1.12.1921, s. 439,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014120.pdf>, (Erişim 16.02.2015).

Yani iradei milliye ile ifade ettiğimiz kuvvette taksimi kuva yoktur.”²⁷⁹ Bu ifade bölünmez, parçalanmaz, sınırlanmaz milli hâkimiyet ilkesinin teorik olarak savunulduğunu göstermektedir. Konuşmada, milli hâkimiyetin yasama kuvvetinde tecelli etmediğini, bunun üzerinde bulunan icra kuvvetinde tecelli ettiğini söylemiştir. Çünkü kanun yapmak, yapılan kanunun tatbikini sağlamaz, asıl egemenlik kanunları tatbik etmekte ve ettirebilmektedir.²⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa 1923 yılında, yukarıda açıkladığımız konuşmasına atıfla şu değerlendirmeyi yapmıştır; “Bildiğiniz meşrutî ve Cumhuri hükümetler teşkilâtı, taksim-i kuva esasına müstenid kabul edilmektedir. Biz vahdeti kuva esasına istinaden tesis-i hükümet ettik. Bence hakikatte taksim-i kuva yoktur. Vahdet-i kuva vardır.”²⁸¹ Bu konuşmanın devamında ise görüşlerini dini argümanlarla desteklemektedir.

Meclis’te karşı karşıya gelen iki görüşü Akyol, “liberal meşrutiyetle, henüz adı telaffuz edilmeyen devrimci cumhuriyet” tezlerinin çatışması olarak değerlendirmektedir.²⁸² Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın bütün ömrünce kuvvetler birliğini savunduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını ise Rousseau’nun ve Fransız İhtilalî’nin jakoben karakterinin Mustafa Kemal Paşa’nın düşünce dünyasında var olan tesirlerine bağlamaktadır.²⁸³ Benzer şekilde Yazıcı da kuvvetler birliğinin kuramsal ve ilkesel açıdan savunulduğu görüşündedir. O’na göre bu savunmanın altında klasik Cumhuriyetçi özgürlük teorisi vardır.²⁸⁴ Kansu ise meselenin teorik boyutunu, 1908 devrimiyle ortaya çıkan liberal demokrat düzenin tasfiyesi için kurucu meclis fikrinin güçlendirilmesinde, ayrıca Kanun-i Esasi ile benzerliklere karşı gelinmesinde aramaktadır. Kansu’ya göre, yapılmak istenen eski düzenle bağı koparacak bir sistem inşa edilirken, bunun meşruiyet zemini olarak meclis üstünlüğü ilkesini öne çıkarmak, ancak uygulamada yetkileri büyük oranda Mustafa Kemal Paşa’nın şahsında toplayacak bir düzen kurmaktır. Meclis başkanının yürütmenin başında bulunmasına rağmen sorumsuz olması bu görüşü desteklemektedir.²⁸⁵

²⁷⁹ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 120, 1.12.1921, s.436-437.

²⁸⁰ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 120, 1.12.1921, s. 438.

²⁸¹ İNAN, Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, TTK, Ankara, 1982, .s.

31

²⁸² AKYOL, 2012, s. 42.

²⁸³ AKYOL, 2012, s. 42-64.

²⁸⁴ YAZICI, Sedat, YAZICI, Fatih, “Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması”, Bilig Dergisi, sayı 59, güz 2011, s. 250.

²⁸⁵ KANSU, 1998, s. 141, 143.

Goloğlu da Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü bir otorite kurduğunu ve yürütme yetkilerini bir başkasıyla paylaşmak istemediğini belirtmektedir. Bir kere kurduğu Müdafaa-i Hukuk gurubuyla meclis çoğunluğuna hâkim olmuş, Meclis Başkanlığı ile bu hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bunun yanında Heyet-i Vekilenin tabii başkanıdır. Başkumandanlık yetkileri de kendisine geçici süreliğine de olsa devlet güçlerini elinde toplama imkânı vermiştir. Bu düzenin devamını sağlayan hukuki durumun korunması önceliklidir.²⁸⁶ Yani kuvvetler birliğinin merkezi olarak Meclis'i görme durumundan, yürütmede gücün toplanmasına geçiş fiili bir hal almıştır. Tanör, bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetler birliği ilkesi ile çelişen uygulamalarını şöyle sıralamaktadır; bir vekili görevden çekilmeye zorlaması, başkumandalık yetkileriyle kanun hükmünde emir verme yetkisine sahip olması, bu yetkinin denetlenmesi amacıyla kurulan encümene kendisinin başkanlık etmesi şartıyla rıza göstermesi, askeri gücünü meclise karşı bir koz olarak kullanması, muhalefeti sindirici bir tutum takınması ve saltanatın kaldırılışında meclis dışı zor kullanma yollarını hatırlatması.²⁸⁷ Tanör, kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti tercihinin pratik sebeplere dayandığını düşünmektedir.²⁸⁸

Bu dönemde kuvvetler birliğinin savunulması ve benimsenmesi, genellikle savaş şartları dolayısıyla meclisin böyle bir güce ihtiyaç duymasına bağlanmıştır. Ancak kuvvetler birliğinin milli hakimiyet prensibine dayanılarak açıklanması bu tercihin teorik bir zemini olduğunu da göstermektedir. Olağanüstü şartların icabı olarak, siyasi tecrübenin de yol göstericiliğinde kuvvetler birliğine geçilmiş olsa dahi, bu sistemin meşruiyet zemini teorik açıklamalarla inşa edilmiştir. Siyasi kültürümüz üzerinde teorik açıklamaların, özellikle de siyasi parti rejimine dayanan parlamenter sistemin aleyhinde geliştirilenlerin, hatırı sayılır bir etkisi olduğu da söylenmelidir. 1921 Anayasası ile kuvvetler birliği sistemine geçilmesiyle, çoğunlukçu demokrasi anlayışı da siyasal rejimin bir parçası haline gelmiştir.²⁸⁹

²⁸⁶ GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 295.

²⁸⁷ TANÖR, Bülent, Anayasal Gelişme Tezleri, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010, s. 30-31.

²⁸⁸ TANÖR, 2010, s. 31.

²⁸⁹ HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerine Etkisi", AÜHF Dergisi, C. 52, sayı 4, 2003, s. 83.

2.3. Meclis Hükümeti (Konvansiyonel Rejim)

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste birleştiği yönetim biçimine meclis hükümeti sistemi denir.²⁹⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu sistem kuvvetler birliğine dayanır ve meclis üstünlüğü anlayışının en ileri bir uygulamasını teşkil eder. Zira yasama ve yürütme kuvvetleri meclisin inhisarındadır.

Meclis hükümeti sistemi Fransa’da “Ulusal Konvansiyon”–Convention Nationale-adiyla ortaya çıkmıştır. 1791 Anayasasının katı kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan ve yürütmeyi krala bırakan siyasi sistemi bir yıl içerisinde çökmüş, yönetimi iki dereceli seçim ile oluşan ulusul konvansiyon devralmıştır.²⁹¹ 1792 yılında monarşiyi kaldırıp Cumhuriyeti ilan eden konvansiyon, kuvvetler birliğine dayanan bir anayasa hazırlamış ve bu anayasa halk oylamasıyla kabul edilmiştir. Meclis hükümet sistemi, konvansiyon tarafından hazırlanan 24 Haziran 1793 Anayasası ile öngörölmüş olmasından dolayı, “Gouvernement Conventionel” olarak da adlandırılmaktadır.²⁹² Konvansiyon döneminde teorik olarak kuvvetlerin mecliste toplanması esası kabul edilmesine rağmen, uygulamada durum farklı olmuştur. Konvansiyona tabi, her ay üyeleri tekrar seçilen ve kararları konvansiyon tarafından onaylanan “kamu selameti komitesi” bir konvansiyon komisyonu niteliğindeki bütün yetkileri kendisinde toplamıştır. Bütün yetkiler komiteden komite üyesi Robespierre’e geçmiş, konvansiyon sindirilmiş ve ülkede Robespierre’in diktatörlüğünde bir terör ortamı doğmuştur.²⁹³

Meclis hükümeti sistemi, Rousseau’nun hâkimiyetin tekliği ve bölünmezliği görüşüne dayanmaktadır.²⁹⁴ Tek ve bölünmez egemenlik tek bir organ tarafından temsil edilmelidir. Bu organda demokratik seçimlerle oluşmuş meclis olmalı ve bütün kuvvetler mecliste toplanmalıdır. Meclisten başka hiçbir organ milli iradeyi temsil etme ve açıklama yetkisine

²⁹⁰ TURHAN, Mehmet, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, AÜSBF Dergisi, C. 46, sayı 1, 1991, s. 453. TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku Genel Esaslar, Beta Yayınları 14. Baskı, İstanbul, 2012, s. 472.

²⁹¹ GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2011, s. 594-595.

²⁹² TURHAN, 1991b, s. 455.

²⁹³ GÖZE, 2011, s. 599-560.

²⁹⁴ GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Bursa 2011, s. 557.

sahip değildir.²⁹⁵ Bu anlayışta tek egemen ve milli iradenin tek temsilcisi olarak meclisi öngörme, meclis hükümeti sisteminin teorik alt yapısını teşkil etmektedir.

Meclis Hükümeti geniş ve dar anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda meclis hükümeti, parlamenter hükümet sisteminde parlamentonun hükümete üstünlüğünü ifade etmektedir. Bu üstünlük anayasadan veya uygulamadan kaynaklanabilmektedir.²⁹⁶ Dar anlamda meclis hükümeti veya saf meclis hükümet sistemi ise, 1921 Anayasasında öngörülen hükümet sistemidir.²⁹⁷

Meclis Hükümeti sisteminde meclisin durumu şu şekilde özetlenebilir: Tek meclis vardır, meclis çalışmalarına ara vermez, sürekli toplantı halindedir ki, buna meclisin istimrarı denir, meclis kendi kendisini toplantıya çağırabilir ve öz fesih hakkına sahiptir. Yürütme ile ilişkilerde de meclis üstün ve belirleyici konumdadır; meclis yürütmenin kararlarını değiştirebilir veya iptal edebilir, yürütmeye yön tayin edebilir, politikalarını belirleyebilir, yürütme üyelerini tek tek meclis belirler ve bunları istediği zaman görevden alabilir. Yürütme ise kolektif bir kimliğe sahip değildir ve meclisten bağımsız bir yürütme organından, hükümetin varlığından bahsedilemez, üyeler tek tek meclise karşı sorumludur, bir devlet başkanı mevcut değildir ve yürütme meclis üzerinde baskı kuracak araçlardan mahrumdur.²⁹⁸

Meclis hükümeti sisteminin tercih edilmesinde, Milli Mücadele'nin doğrudan meclis tarafından yürütülmesi önemli bir sebeptir.²⁹⁹ Ayrıca Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla, 1908'de kurulan kuvvetler ayrılığına dayalı sistem yerini, kuvvetlerin, başında padişahın bulunduğu yürütmede toplanmasına bırakmıştır. Meclis buna karşı koymak için, yasama ve yürütme kuvvetini kendisinde toplamış ve böylece tekrar mutlak monarşiye dönüşe mani olmak istemiş olabilir.³⁰⁰ Meclisin yürütme organına karşı, mutlak denetim ve üstünlüğü elinde bulundurma arzusunun altında bu tarihi tecrübenin de payı vardır. Zira I. Meşrutiyet'te parlamento yürütmenin başı olan padişah tarafından fiilen kapatılmış, II. Meşrutiyet'te de iktidarda bulunan İttihat ve Terakki kadroları tarafından devre dışı

²⁹⁵ GÖZLER, 2011, s. 557.

²⁹⁶ TEZİÇ, 2012, s. 473.

²⁹⁷ TURHAN, 1991b, s. 456.

²⁹⁸ GÖZLER, 2011, 557-561, TURHAN, 1991b, s. 456-458.

²⁹⁹ TURHAN, 1991b, s. 459.

³⁰⁰ ABADAN, SAVCI, 1959, s. 55.

bırakılmış ve sistem tek parti diktatörlüğüne dönmüştür. Bu politik kültür de meclisin yürütme organına karşı tavrında belirleyici olmuştur.³⁰¹

Birinci Meclis döneminde yasama ile yürütme organları arasında yaşanan mücadelede, yürütme yetkilerini genişletme, Meclis üzerinde hâkimiyet kurma yoluna giderken, Meclis de buna karşı sahip olduğu yetkileri koruma çabası gütmüştür. Ancak bu mücadelede meclis hükümeti sisteminin savunulması araçsal bir nitelik taşımaktadır. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanlığı makamından gelen gücünün de eklenmesiyle yürütme Meclis'in üzerinde bir iktidar mekanizmasına dönüşürken, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresi kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini savunmaya devam etmiştir.³⁰² Sorumsuz bir meclis başkanı etrafında kurulacak yürütme gücü, demokratik meşruiyeti bulunan meclise dayanma ve sorumluluğu meclis üzerinde bulundurmaya devam etme taktiğini izlemiştir. Bu husus farklı vesilelerle gündeme gelmiştir. 1 Mayıs 1920 tarihinde Ali Şükrü Bey'in Heyet-i Vekile üyelerinin tek tek meclis tarafından seçilmesine karşı çıkarak, Heyet-i Vekile Reisinin çalışacağı vekilleri kendisinin belirlemesi gerektiğini savunması, Mustafa Kemal Paşa'yı hedef alan bir çıkış olarak yorumlanmıştır.³⁰³ Yani yürütmenin dümeninde bulunduğu, fakat kolektif sorumluluğunun bulunmadığı bir yapı Meclis hükümeti sistemi altında inşa edilmek istenirken, gerçek maksat Meclisin yürütme işlemlerine mümkün mertebe müdahalesine mani olmaktır. Ancak Meclis buna karşı, gerek Başkumandanlık Kanununda gerçekleştirdiği sınırlamalarla ve gerekse vekilleri üzerinde sahip olduğu denetim yollarını yoğun bir şekilde kullanarak karşı koymaya çalışmıştır.³⁰⁴ Sistem içerisinde yaşanan bu çatışma, hukuki düzenlemeler ne olursa olsun, yürütmenin üstünlüğü istikametinde gelişmiştir.³⁰⁵ Meclis hükümeti sisteminde yasamanın üstünlüğünün teoride kaldığı ve pratikte yürütmenin üstünlüğünün geçerli olduğu veya sistemin nihayetinde yürütmenin üstünlüğüne dönüşeceği ileri sürülmektedir.³⁰⁶ Hukuki açıdan meclis hükümeti özellikleri ağır basan 1924 Anayasası döneminde, parti mekanizması dolayısıyla yürütmenin üstünlüğünün süreklilik kazandığı bilinmektedir.³⁰⁷

³⁰¹ ABADAN, SAVCI, 1959, s. 56.

³⁰² Bkz: Kuvvetler Birliği başlığı.

³⁰³ GENÇOSMAN, Kemal Zeki, İhtilal Meclisi, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1980, s. 136-137.

³⁰⁴ ARSEL, 1959, s. 59-62.

³⁰⁵ TURHAN, 1991b, s. 459.

³⁰⁶ GÖZLER, 2011, s. 562.

³⁰⁷ TEZİÇ, 2012, s. 473.

Birinci meclis döneminde böyle bir sonucun ortaya çıkmaması meclis içi muhalefetin etkinliğiyle açıklanabilir.

2.4. Mecliste Guruplar

Parlamentoların temsil gücünü, toplumsal farklılaşmayı yansıtmaya becerileri ile değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşıma göre, parlamento toplumda var olan farklı siyasi görüşlerin temsilciler marifetiyle dile getirildiği bir kurum olmalıdır. Parlamentonun seçmen adına konuşma fonksiyonunu yerine getirmesi, temsilden beklenen en önemli sonuçtur.³⁰⁸ Parlamento içerisinde farklı görüşlerin temsili ve bu görüşlerin kendisini ifade imkânına sahip olmaları, doğru siyasi iradenin ortaya çıkmasında da hayati önemi haizdir. Zira parlamentonun özü, “dinamik bir diyalektiğin” işlediği, argüman karşı argüman çatışmasına dayanan kamusal müzakere ve kamusal münakaşadır.³⁰⁹ Parlamento üzerine bina edilmiş siyasi sistemlerin işleyişinde parlamento içi muhalefetin teşekkül etmesi işin tabiatı gereğidir. Halk adına belirli ilkelerin çoğunluk karşısında savunulması görevi de muhalefete düşmektedir.³¹⁰

Birinci Meclis, milli iradenin temsilcisi sıfatıyla ülkeyi yöneten, egemenlik haklarını kullanan bir kurum olmanın yanı sıra, parlamenter müzakerenin, demokratik teamüllerin, hür fikir beyan etmenin ve kürsü hassasiyetinin başarıyla hayata geçirildiği bir parlamentodur. Dönemin şahitlerinden Velidedeoğlu, Meclis’in bu niteliğini şu şekilde ifade etmektedir: “Ne var ki bu Meclis kendi içinde tam bir özgürlük ve demokrasi havasını gerçekleştirmiş, düşmanın Ankara’ya yaklaştığı günlerde bile kendi içyapısındaki demokratik havayı ve tartışma özgürlüğünü bozmamış ve söndürmemişti.”³¹¹ Akın da aynı fikirdedir, “Birinci TBMM demokratik, tartışmacı, arena tipi bir meclistir.”³¹²

Meclis’te yaşanan guruplaşmalar henüz Meclis’in açıldığı dönemlerde kendisini göstermiştir. Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi,

³⁰⁸ ÖRS, Birsen, Siyasal Temsil, İÜSBF Dergisi, sayı 35, Ekim 2006, s. 10.

³⁰⁹ SCHMITT, Carl, Parlamenter Demokrasinin Krizi, ter. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 53.

³¹⁰ BOUTHOU, Gaston, Siyaset Sosyolojisi, ter. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 91.

³¹¹ VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Devirden Devire 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 135.

³¹² AKIN, 2001, s. 416.

Islahat Grubu adları Nutuk'ta sayılanlardır.³¹³ Nutuk'ta bu gurupların meclis çalışmalarını düzene sokmak maksadıyla kurulduğu, ancak gurup sayısının fazlalığından dolayı bunun sağlanamadığı, bilâkis düzenin daha da bozulduğu yazmaktadır.³¹⁴ Meclis'te disiplinin sağlanamaması, müzakerelerin uzaması, yasama faaliyetlerine bütün vekillerin şahsi olarak katılmasından dolayı meclisten karar alınmasının zorlaşması gibi pratik gerekçelere dayanılarak 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kurulmuştur. Bu gurup I. Gurup adıyla anılmaktadır. Gurup Nizamnamesinde gurubun kuruluş amaçları özetle şu şekilde ifade edilmiştir: Misak-ı Milli dairesinde barışı sağlamak, milletin maddi ve manevi kalkınması yolunda çalışmak ve anayasal çerçevede devlet ve millet teşkilâtını tespit ederek, bu husustaki fikirlerini açıklamak.³¹⁵ Nizamnamede gurup kararlarına uymanın zorunlu olduğu, uymayanların ise guruptan ihraç edileceği belirtilerek gurup disiplini sağlamaya yönelik düzenlemelere de yer verilmiştir.³¹⁶ Grubun sadece Meclis içerisinde disiplini sağlamaya yönelik bir faaliyet olmadığı söylenmelidir.³¹⁷ Meclis içerisinde gelen itiraz, böyle bir gurubun kurulmasının meclis içerisinde ayrılıkların yaşandığı görüntüsünü doğuracağı, bunun da mücadeleye zarar vereceği mealindedir. Ayrıca gurubun amaçlarının meclis üyelerinin tamamının mutabık olduğu hususları içerdiğinden guruba gerek olmadığı da dile getirilmiştir. Gurubun kurulmasıyla elde edilmek istenen meclis çoğunluğunun sağlanması ve gurup kararlarının hızlı bir şekilde meclise onaylatılmasıdır.³¹⁸

Birinci Gurup büyük oranda Meclis çoğunluğunu elinde bulundurmuştur. Ancak, kuruluşundan itibaren Meclis içerisinde muhalif bir blok da oluşmuştur. Muhalefetin henüz programlı bir gurup şeklinde teşekkül etmediği bu dönemde, tartışmaların ana eksenini

³¹³ ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 594. Tuncay 1921 yılı ilkbaharına gelindiğinde gurupların tamamının faaliyetlerinin sona erdiğini yazmaktadır. TUNCAY, 1999, s. 35.

³¹⁴ ATATÜRK, 1969, s. 594. Aynı gerekçe bir başka konuşmada da şu şekilde dile getirilmiştir: "Halbuki en basit mesailde bile Meclis'ten karar almak imkânı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümünden bir tedbir düşündüm ve hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir gurup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim." İNAN, 1982, s. 57-58.

³¹⁵ AYDIN, Mesut, "Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu Ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume 9/4, Spring 2014, s. 115.

³¹⁶ AYDIN, 2014, s. 116.

³¹⁷ Zira gurubun kurulmasıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri guruba bağlanmış, cemiyetler tüm milletin temsilcisiyken parti temsilciliğine dönüşmüştür. Ayrıca gurup ülke genelinde de teşkilatlanma ve propaganda faaliyetleri yürütmüştür. GOLOĞLU, 2010b, s. 177-178.

³¹⁸ ÇEVİK, 2002, s. 403-406.

meclis üstünlüğü ilkesinin savunulması ve yetkilerin tek elde toplanmasına karşı mücadele oluşturmuştur. Bu dönem içerisinde cephelerin oluşumunu Demirel; “yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkin anlayış” ve “yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış” esasına dayandırmaktadır.³¹⁹ İktidar muhalefet tartışmalarının meclis üstünlüğü ile alakalı kısmının ana meseleleri; Heyet-i Vekile’nin görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Başkumandanlık Kanunu, vekil seçiminde aday gösterme yöntemi, meclis başkanlık divanının tarafsızlığıdır. Bunun yanında temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve İstiklâl Mahkemelerinin görev süresi ile yetkilerinin sınırlandırılması da önemli başlıklar olmuştur.³²⁰

Meclis içerisinde kurulan guruba rağmen muhalefetin güç kazanması ve arzu edilen gurup disiplininin sağlanamaması üzerine bu defa Birinci Gurup gizli bir komite kurmuştur. Selâmet-i Umumiye Komitesi meclis gündemine getirilecek konuların belirlenmesinde, gurubun istediği istikamette meclis çalışmalarının sonuçlandırılmasında görev almış, bu yönde mebusları organize etme ve diğer mebuslara telkinde bulunarak yanlarına çekme faaliyetlerine girişmiştir.³²¹ Bu durum karşısında örgütsüz muhalefet de bir gurup çatısı altında toplanmış ve Temmuz 1922’de İkinci Müdafaa-i Hukuk gurubunu kurmuştur. Gurup programında amaçlarını; Misak-ı Milli dairesinde milli istiklâlin sağlanması, kanunların milli hâkimiyet esasına uygun şekilde değiştirilmesi, düzeltilmesi ve kişi haklarının korunarak bunların dokunulmazlığının sağlanması olarak açıklamıştır.³²² Gurubun amaçlarını belirleyen 7 maddelik programda ise istiklâl mahkemelerinin kaldırılması, Başkumandanlık Kanununun ilgası veya ıslahı, icra vekillerinin seçim usulü ve vekillerin görev ve yetkilerinin belirlenmesi hususları açıkça ifade edilmiştir.³²³

2.5. Muhalefetin Değerlendirilmesi

Birinci Meclis’te ortaya çıkan muhalefetin değerlendirilmesinde resmi ve yaygın kabuller şu şekilde özetlenebilir: Mustafa Kemal Paşa taraftarı Birinci Gurup ve muhalif İkinci Gurup arasındaki temel görüş ayrılığı ileride ve tutuculuktan doğuyordu. Muhalifler

³¹⁹ DEMİREL, 2011, s. 232.

³²⁰ DEMİREL, 2011, s. 233.

³²¹ GÜNEŞ, 2009, s. 204.

³²² DEMİREL, 2011, s. 395.

³²³ DEMİREL, 2011, s. 396.

devletin Tanzimat öncesindeki gibi sadece şeriat kurallarıyla yönetilmesini,³²⁴ saltanat makamının ve Osmanlı Devlet düzeninin devam etmesini istiyorlardı.³²⁵ Bu ayrışmanın başlangıcı Müdafaa-i Hukuk dönemindedir ve batı tipi yeni devlet taraftarları ile eski devlet düzeni taraftarları arasında yaşanmıştır.³²⁶

İkinci Gurup adı ile anılan muhalefetin; “II. Abdülhamit istibdadına ve İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğüne karşı muhalefetin I. Meclis'teki uzantısıdır”³²⁷ şeklinde de değerlendirilmesi konuyu ilerici-gerici sınıflandırmasından başka bir boyuta taşımaktadır.³²⁸ Zira böyle bir okuma, muhalefet meselesini demokratik taleplerin mecliste gündeme getirilmesi ve hürriyetlerin savunulması görünümüne sokmaktadır. Batılılaşma dediğimiz kavramın, içerisinde bulunan şartlar itibariyle hürriyetçi bir sistem kurma manasına da geldiği³²⁹ hesaba katılınca muhalefetin niteliği değişmektedir. Bu açıdan İkinci Gurup muhalefetinin ortaya çıktığı meselelerin değerlendirilmesi, bu muhalefetin gerçek niteliğini de gösterecektir.

Muhalefetin en yoğun şekilde kendini gösterdiği meseleler, meclis üstünlüğünün muhafazası ile şahsi hâkimiyeti ve sınırsız bir idari gücü doğuracak şekilde yetkilerin tek elde toplanmasıyla mücadeledir. Bunun yanında kişi hak ve hürriyetlerinin genişletilip kanuni güvenceye kavuşturulması ve hak ihlallerinin önlenmesi hususu da muhalefetin hassas olduğu konulardır. Abdulkadir Kemali Bey'in Hürriyet-i Şahsiyye adıyla bilinen ve ceza kanununda değişiklikler öngören kanun teklifi İkinci Gurup tarafından savunulmuş ve kanunlaşması için büyük çaba harcanmıştır.³³⁰ 17 Ocak 1923'te teklif müzakere edilirken Ali Şükrü Bey, milli hâkimiyet ilkesi ile hürriyetler arasında nasıl bir bağ kurduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “...mademki milli hâkimiyet vardır diyoruz ve bu esas üzerine

³²⁴ VELİDEDEOĞLU, 1974, s. 76.

³²⁵ EROĞLU, Hamza, Türk İnkılap Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 283.

³²⁶ SEZGİN, Ömür, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984, s. 19. Tunaya ve Başgil de aynı fikirdedir. TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 92. BAŞGİL, 2008, s. 47.

³²⁷ KAYALI, Kurtuluş, “I. TBMM'de Muhalefet”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1982, s. 1167.

³²⁸ II. Gurup'un değerlendirilmesinde Savcı'nın görüşleri de genel kabullerin dışında değerlendirilmelidir. Savcı şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu da harp yıllarında gözükmeye başlamış 1922 yılında kendini iyice belli etmiştir. Meclis diktatoryasına taraftar olan fakat şahsi otokratlığa muhalif olan bir zihniyetten doğan bir tabakalaşmadır. Meclis içindeki faaliyetini Mustafa Kemal'e ve ona, geçici dahi olsa, verilen tam yetkilere itiraz teşkil eder.” SAVCI, Bahri, Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli, AÜSBF Dergisi, C. 13, sayı 1, 1958, s. 58.

³²⁹ TUNAYA, 2004, s. 89.

³³⁰ DEMİREL, Meral, Tam bir Muhalif Abdulkadir Kemali Bey, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113 vd.

yürüyoruz, milli hâkimiyetin usul esası şahsi hâkimiyettir. Şahsi masuniyettir.” Konuşmasının devamında konuyu bir kez daha şu şekilde dile getirmiştir: “Halk hür olduğunu bilmeli ki, vicdani kanaati dairesinde iş görsün. Milli hâkimiyetin tecellisini göstermek için, evvela halkın hürriyetini temin etmek lazım gelir”.³³¹ Hukukun üstünlüğünü ve kişi haklarının dokunulmazlığını güvence altına alan, “rütbe ve mevkii ne olursa olsun herhangi bir devlet memuru hürriyet-i şahsiyeye veya milletin bireylerinin tabi ve medeni hukukuna tecavüz ederek Kanun-ı Esasi hükümlerini ihlal ederse üç seneden aşağı olmamak üzere kalebent cezasıyla mahkûm edilir”³³² maddesinin de yer aldığı kanun teklifi İkinci Gurubun mücadelesiyle kanunlaşmıştır.³³³

İstiklâl Mahkemelerinin yargılamalarından doğan hak ihlalleri ve mahkemelerin kuruluş maksadını aşan davalara bakmaları karşısında da İkinci Gurup Meclis’te faal bir muhalefet yürütmüştür. Yine mevzu bahis olan hukukilik ilkesidir. Ali Şükrü Bey 4 Aralık 1922 tarihinde, İstiklal Mahkemelerinin kuruluş amacının savaşı şartları ile bağlantılı olduğunu belirtmiş ve hırsızlık gibi davalara bu mahkemelerin bakmasına karşı çıkmıştır. Olağan üstü zamanlarda dahi meclisin istiklal mahkemelerinin kuruluşuna tereddütte yaklaştığını belirten Ali Şükrü Bey, bundan sonra adi suçlara normal mahkemelerin, adliye ve içişleri bakanlığının bakması gerektiğini vurgulamıştır.³³⁴ İkinci Gurup devletin her türlü idaresizlik, kargaşa karşısında olağan hukukun dışına çıkacak tedbirler almasının bir gelenek haline gelmesinden endişe duymuştur.

İkinci Gurubun yayın organı diyebileceğimiz Tan gazetesinde çıkan yazılar incelendiğinde gurubun esas meselesinin hürriyetler olduğu göze çarpmaktadır. 68 sayı çıkan gazetenin dört başyazısının fikir hürriyeti meselesine ayrılması dikkat çekicidir. Bu yazılarda fikir hürriyetinin hâkim olmadığı toplumlarda gerçek ilerleme ve inkılâptan bahsedilemeyeceği, bunun için de yeni Türkiye’de fikir hürriyetinin mutlaka yerleşmesi gerektiği vurgulanmaktadır.³³⁵ “Artık Kanun Hâkimdir” başlığıyla neşredilen yazıda mutlakiyet

³³¹ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 175, s. 391-392,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c026/tbmm01026175.pdf>, (Erişim 20.02.2015).

³³² DEMİREL, 2006, s. 109.

³³³ Çavdar, kanunun kabulünü şu şekilde yorumlamaktadır: “Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Abdulkadir Kemali önderliğindeki İkinci Gurubun özellikleri, karakterleri bu tartışmalarda olanca açıklığıyla gözler önüne serilmiştir. Resmî tarihimizin gözlerden irak tuttuğu bu demokratların ve onları destekleyen diğer yürekli mücadele erlerinin “seciyelerini” bu vesileyle bir kez daha görmüş olmaktadır.” ÇAVDAR, 2004, s. 243.

³³⁴ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 150, s.193-194,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/tbmm01025150.pdf>, (Erişim 20.02.2015).

³³⁵ DEMİREL, Ahmet, Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 37-39.

idaresi insanların tabi haklarını yok eden, insanları esir derekesine indiren bir sistem olarak nitelendirilirken, milli hâkimiyet ilkesinin esası olarak kişi hak ve hürriyetlerinin tanınması, keyfi idarenin men edilmesi gösterilmektedir. Hakiki hürriyeti, vicdan hürriyetinin doğuracağı ve böylece de hâkimiyeti milliyenin sağlanacağı söylenmiştir.³³⁶ İkinci Gurup gerçekten büyük oranda dini hassasiyetlere sahip, muhafazakâr kimliği baskın kişilerden oluşuyordu. Ancak bu kimlikleri değişim ve ilerleme yönünde bir engel teşkil etmemiş, bilakis savundukları görüşlerle hürriyetçi bir tutum sergilemişlerdir.

3. SİYASAL REJİMİN TEMEL İLKELERİ

Birinci Meclis dönemi siyasal rejiminin temel ilkeleri milli hâkimiyet ve halkçılıktır. Zira bu ilkeler dönem içerisinde sahip oldukları ağırlıkla, meşruti monarşiden cumhuriyete geçiş ile sonuçlanacak siyasal rejiminin değişim ve dönüşümünün esas taşıyıcısı oldukları gibi Cumhuriyet dönemi siyasi anlayışının şekillenmesinde de büyük pay sahibidirler. Ayrıca anayasal düzenlemelerin çerçevesi ve dayanağı da bu iki ilkedir. Bu bölümde hukuki ve siyasi boyutları bulunan ve normatif değer taşıyan bu iki ilkenin hangi anlamda kullanıldığı ortaya konacak, hukuki düzenlemelere nasıl yansydıkları üzerinde durulacak ve Cumhuriyet dönemine etkileri değerlendirilecektir.

3.1. Milli Hâkimiyet İlkesi

Milli hâkimiyet ilkesi toplumsal mutabakatı sağlayan ve farklı yönelimlere sahip gurupları bir araya getiren bir unsurdur. Milli Mücadele döneminde fırkacılık veya zümrecilik cereyanlarının parçalanmaya sebep olmamasını ve farklı görüşlerin Meclis çatısı altında buluşarak işgalcilere ve İstanbul Hükümetine karşı müşterek bir mücadele yürütmelerini bu kavramın bütünleştirici gücünde aramak yanlış olmayacaktır.³³⁷ Milli hâkimiyet ilkesi II. Meşrutiyet döneminde meclis üstünlüğünü savunmanın, İTC diktatoryasına karşı çıkmanın

³³⁶ DEMİREL, 1996, s. 209- 212.

³³⁷ SEZGİN, 1984, s. 18. Yazar aynı yerde, muhafazakârların milli hakimiyet ilkesini padişah ve halifeyi kurtarmanın garantisi olarak gördüğünü söylemektedir. Biz bu görüşe katılmıyoruz. Bu görüş hem muhafazakârların şahsi hürriyetler ve siyasal katılım hususunda geliştirdikleri hassasiyeti görmemekle indirgemeci bir tavır içermektedir, hem de kavramın I. Meşrutiyet döneminden itibaren geçirdiği macerayı hesaba katmamaktadır. Ayrıca muhafazakârların kendi içlerinde var olan fikir çeşitliliği de hesaba katılmayarak, toptancı bir okuma gerçekleştirilmiştir. Özbudun da, milli hâkimiyet ilkesinin muhafazakârlar için hilafeti ve saltanatı koruma aracı olduğunu düşünmektedir. Ancak şu ilaveyi de yapmaktadır: "...en azından Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel otoritesinin güçlenmesini engelleyecek araçlar gibi düşünmektedirler." ÖZBUDUN, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992, s. 24.

ve bürokratik oligarşinin hâkimiyetine direnmenin adı olmuştur. Bu sebeple siyasi bir anlayış olarak radikal bir siyasi rejim değişikliğini içermemiş, padişahın varlığı ile milli hâkimiyet ve milli irade anlayışı arasında bir çatışma yaşanmamıştır.³³⁸ Mesele egemenlik haklarının sınırlandırılmasıyla alâkalı görülmüştür.

Milli Mücadele döneminde milli hâkimiyet ilkesi, Tunaya'nın 'ideolojik istiklal' diye adlandırdığı, batının yarı sömürgesi olmayı reddeden, aynı zamanda Sovyetlerin peyki olmaya da rıza göstermeyen bir tutumu, yani tam bağımsızlığı da ifade ediyordu.³³⁹ Milli hâkimiyetin iki cephesi; bağımsızlık, "national sovereignty" ve halkın kendi kendini idare etmesi "popular sovereignty", bu dönemde birbiriyle karıştırılarak kullanılmıştır. İki boyutlu bu kavramın kullanımında hangi anlamın kastedildiğinden doğan muğlâklık, kavramı farklı anlamlara yoran guruplar arasında belli başlı karşıtlık sebebi olmuştur. Kansu, 'Kemalistlerin' milli hâkimiyete yükledikleri anlamın devlet hâkimiyeti olduğunu ve ikinci anlamın gölgede kaldığını söylemektedir.³⁴⁰ Egemenliğin, devlet egemenliğiyle özdeş düşünülmesi anlayışı, Türk siyasi kültürünü büyük oranda şekillendirecektir.

Milli iradeye dayanan yeni bir siyasi ve hukuki düzene geçişin düşünceden eyleme, fiillikten hukukiliğe geçişinde Meclisin açılışı önemli bir adımdır. Millet adına ve millettten aldığı yetkiyi kullanan bir otorite olarak Meclis, milli iradenin tecelli ettiği bir kurumdur.³⁴¹ Meclisin, milli iradeye dayanan tek meşru yönetim olarak ilk başta ülke genelinde savaş şartlarından doğan otorite boşluğunu doldurması, Milli Mücadelenin çok başlı ve nizamsız yapısını düzene koyarak, vatandaşların bu düzensizlikten kaynaklı mağduriyetlerini gidermesi gerekecektir. Bu sebeple Meclis, milli egemenliğin tatbikini sağlamaya yönelik iki noktayı önemli görmüştür: birincisi vatandaşın hak ve hukukunu kanun dışı hareketlere karşı savunmak, ikincisi meclisin hak ve yetkilerine tecavüz

³³⁸ YAYLA, Yıldızhan, Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 112-113.

³³⁹ TUNAYA, 2004, s. 92.

³⁴⁰ KANSU, 1998, s. 139. Kansu, özellikle Meclis-i Mebusan kökenlilerin ve Anadolu'dan seçilip gelenlerin her iki anlama da sahip çıktıklarını, liberal demokratik temsil mekanizması hususunda hassasiyet taşıdıklarını söylemektedir.

³⁴¹ OKANDAN, Recai G., "Milli Hakimiyet Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 27, sayı 1-4, 1961, s. 23.

ettirmemek.³⁴² Meclis'te hâkim olan bu yaklaşım toplumun genel beklentileriyle uyum göstermektedir.

Milli hâkimiyet ilkesinin, anayasa hukukumuzda girişi 1921 Anayasasının ilk maddesiyledir: “Hâkimiyet bila kayd-ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.” Anayasanın ikinci maddesinde Meclis, “milletin hakiki ve yegâne mümessili” olarak nitelendirilmektedir. Gerçi Anayasa'da açıkça mili hâkimiyetin meclis tarafından kullanılacağı ifade edilmemiştir, ancak “icra kudreti ve teşri salâhiyetinin” mecliste temerküz ve tecelli ettiğini belirten 2. madde ve Türkiye Devletinin meclis tarafından idare olunacağını düzenleyen 3. madde ile milli hâkimiyet ilkesini gerçekleştirecek ve bu iktidarı kullanacak kurum açığa çıkmaktadır. Bu Meclis'in halk tarafından seçilmiş azalardan oluşacağını düzenleyen 4. madde ile de milli hâkimiyetin temsili yolla kullanılacağı sonucuna ulaşılmaktadır.³⁴³ Anayasanın milli hâkimiyet ilkesinin kullanılışı ve bunun organlar arası ilişkiyi düzenleme şekli hakkında Demirel şu tespiti yapmaktadır: “Bu anayasa bir bütün olarak bakıldığında, millet egemenliği ile yasama organı arasında özdeşlik ilişkisi, yasama ile yürütme arasında vekalet ilişkisi ve yürütme ile bürokrasi arasında bağımlılık ilişkisi kuran liberal demokratik bir içeriğe sahiptir.”³⁴⁴

Egemenliğin meclise geçişi bahsinde, Padişah Vahdettin'in Meclis kararıyla halifelikten ıskat edilmesi, zikredilmesi gereken önemli bir olaydır. 1 Kasım 1922'de padişahlıktan ıskat edilen Vahdettin, 17 Kasım 1922 günü İngiltere Devletine iltica etmiştir. Vahdettin'in İngiliz makamlarına iltica talebini iletmiş mektubunda “Halife-i Müslimin” sıfatını kullanmıştır.³⁴⁵ Bunun üzerine Şer'îye Vekili Vehbi Efendi, Vahdettin'in halifelikten düştüğü fetvasını vermiştir. Ancak bu fetva ile yetinilmemiş, Halifenin durumu Meclis'te reye sunulmuştur. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey buna karşı çıkmış, fetva varken meclis onayına gerek olmadığını, çünkü fetvanın vekillerin reyinden üstün olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise memleketi yıkmak için de fetvalar verildiğini, fetvanın “behemahal” meclis tarafından oylanması gerektiğini söylemiştir. Neticede Vahdettin'in

³⁴² AĞAOĞLU, Samet, Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, (yayın tarihi belirtilmemiş), s. 207.

³⁴³ OKANDAN, 1961, s. 25.

³⁴⁴ DEMİREL, Ahmet, Tek Partinin Yükselişi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 44. Anayasanın liberal demokratik bir içeriğe sahip olduğu iddiası tartışmaya açıktır. Hem kuvvetler birliğinin varlığı, hem de milli hâkimiyet ilkesinin bölünmez ve mutlak bir kudret olarak düşünülmesi bu yorumu şüpheli hale getirmektedir.

³⁴⁵ TANÖR, Bülent, Kurtuluş Kuruluş, Cumhuriyet Kitapları, 4. Baskı, İstanbul, 2002, s. 193.

halifelikten “fetva mucibince inhila’ı” 18 Kasım 1922’de meclis tarafından oylanmış ve “müttefikân” kabul edilmiştir.³⁴⁶ Buradaki tartışmanın biçimsel bir hukuk probleminden öte, egemenliğin kaynağı ve kullanımı ile alâkalı siyasi bir yönünün olduğu ortadadır. Milli egemenliğin dini kaynaklı meşruiyete üstün çıktığı³⁴⁷ söylenebilirse de fetvayı şerif mucibince alınan karar bir orta yol olarak da okunabilir. Zira meclis bu kararı almak için bir fetvaya dayanmak durumunda kalmıştır.

Milli hâkimiyet ilkesinin Fransız İhtilali ile yaygınlık kazanan bir siyasi anlayış olması, onun milliyetçilik ve laiklik ile de yakın teması bulunduğunu gösterir. Milli egemenliğin üç unsuru olarak; ulusal devlet, halk iradesine dayalı bir yönetim ve bağımsızlık gösterilmektedir.³⁴⁸ Milli hâkimiyet teorisinde, egemenliğin hukuki kaynağı millettir/ulustur.³⁴⁹ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte ulus-devlet anlayışının ve bunun ideolojik kökeni olan milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkışı incelendiğinde farklı amiller tespit edilebilir. Osmanlı’nın son döneminde çok uluslu yapıyı muhafaza etme çabaları başarıya ulaşamamış, Balkanlardan başlayan çözüme Kuzey Afrika’da da yaşanmıştır. Birinci Cihan Harbi sonrası Suriye, Lübnan, Irak, Filistin ve Ürdün tamamen kaybedilmiştir. Sonuç olarak etnik ve dini açıdan geriye monolitik bir ülke kalmıştır.³⁵⁰ Ümmetçilikten, eşit vatandaşlık esasına dayanan Osmanlılığa ve oradan da dozu zamanla artan milliyetçiliğe geçiş bir taraftıyla tarihi şartların zorlamasıylaadır. İkinci olarak emperyalist işgal karşısında ulus bilincinin daha da pekiştiği söylenmelidir.³⁵¹ Ulus kavramının işgal karşısında bir silah olarak kullanıldığı bilinmektedir.³⁵²

Milli hâkimiyet ve milli irade mefhumlarının gelişimine dair Karpat’ın görüşleri temel kabullerin dışında ve orijinaldir. Karpat, II. Abdülhamit’in imparatorluğu parçalayan

³⁴⁶ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 140, s. 564,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024140.pdf>, (Erişim 17.02.2015).

³⁴⁷ Bu görüş için bkz. TANÖR, 2002, s. 193 ve FEYZİOĞLU, Turhan, (başlık yok), Türkiye Cumhuriyetinin Temel ilkelerinden Laiklik (panel), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 11.

³⁴⁸ ÜLMAN, Haluk, “Uluslararası İlişkiler Bakımından Milli Egemenlik İlkesi”, Milli Egemenlik İlkesi ve Devletlerüstü Kuruluşlar Paneli, TBMM Yayınları, İstanbul, 1989, s.15.

³⁴⁹ DUGUIT, Leon, “Egemenlik ve Özgürlük”, ter. Didem Köse, Sedef Koç, Devlet Kuramı, derleyen Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2011, s. 391.

³⁵⁰ ZÜRCHER, Erik Jan, Savaş, Devrim ve Ulusallaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005.s. 48.

³⁵¹ Milli mücadele dönemi ve sonrasında kullanılan Türkçe millet, milli ve milliyetçilik kavramları daha ziyade vatanperverlik manasına bütünleştirici bir tonda kullanılmıştır. Milletın adına zaman zaman Türk dendiği gibi zaman zaman da milletten maksadın anasır-ı İslam olduğu ve bunun içerisinde Türk, Kürt, Çerkez ve Arap’ın da bulunduğu söylenmiştir. Vatandaşlık ve kimlik meselesi hususundaki arayışlar farklı uygulamalara sebep olmuştur. AHMED, 2006, s. 110-112.

³⁵² HARDT, Michael, NEGRI, Antonio. İmparatorluk, ter. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2001, s. 126.

milliyetçilik akımına, modern bir ideoloji hüviyetine sahip İslamcılıkla cevap verdiğini söylemektedir. Bu şekilde ilk defa modern anlamı ile millet fikri, siyasi bir ideoloji olan ve İslam kültürüne dayanan İslamcılıkla oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁵³ Hanedanlığın varlığından bağımsız, siyasi temeli ve dayanağı olan bir milletin, yani vatandaşların varlığı zımnen milli iradeyi kabul etmeyi gerektiriyordu ve hanedan karşısında milletin menfaatlerini savunmayı da kabul etmek manasına geliyordu. Saltanatın kaldırılmasında çok büyük tepkilerin doğmaması, millet menfaatleriyle çatışan saltanatın lağvını meşru gören bu tarihi arka plana dayanmaktadır.³⁵⁴

Teorik düzeyde bakıldığı zaman, hükümdarın sahip olduğu söylenen mutlak egemenliğin karşısına milli hâkimiyet ilkesiyle çıkmak, daha adil ve hürriyetçi bir rejimi getirmeyebilir. Bunun iki türlü sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi, monarşiler döneminde mutlak otoriteyi sınırlama amacını taşıyan milli irade, bizatihi iktidarın biricik kaynağı haline dönüşünce, sınırlandırılması meşru görülmeyen iktidarı ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak, kaynağını millettten almayan iktidarların adaletsiz veya toplumun razı olmadığı eylemleri gayrimeşru addedilebilirken, milli hâkimiyet esasına dayanan bir iktidarın eylemlerini gayrimeşru saymanın imkânı kalmamaktadır.³⁵⁵

Milli hâkimiyet anlayışı, hâkimiyetin sahibini ve kullanıcıını değiştirmiş, ancak hâkimiyetin mahiyet ve muhtevasında bir değişiklik getirmemiştir.³⁵⁶ Mutlak, sınırsız devredilemez ve bölünemez hâkimiyet hakkını monarktan alarak, genel iradeye, millete³⁵⁷ veya gerçekte çoğunluğun iradesine vermiştir. Genel iradenin yanılmazlığı, hatadan azade oluşu ve mutlak iyinin tecellisi olduğu inancı, çoğunluğun tercihi demek olan genel irade karşısında azınlıkta kalanların tercihlerinin, sadece çoğunluk kararından farklı olduğu için, hatalı olduğu kabulünü doğurmuştur. Zira genel irade, bütün insanların haklarını topyekûn

³⁵³ KARPAT, Kemal, "Cumhuriyet Rejiminin Tarihi Kökenleri Üzerine", Yeni Türkiye Dergisi, sayı 23-24, Eylül Aralık 1998, s. 226.

³⁵⁴ KARPAT, 1998, s. 227.

³⁵⁵ HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, ter. Mehmet Öz, Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 484. Hayek'in göndermeleri doğrudan milli hakimiyet teorisinin kavramlarına yönelmemiştir. Ancak ilgili bölümün başında Hayek, şu tespiti yaparak eleştirilerinin milli hâkimiyet teorisine yöneldiğini açıklamaktadır: "Halkın çoğunluğunun (veya onların seçilmiş temsilcilerinin) üzerinde mutabık kaldığı her ne ise ona karar vermede serbest olmaları gerektiği ve bu anlamda her şeye muktedir addedilmeleri anlayışı halk egemenliği kavramıyla sıkı sıkıya alakalıdır." A.g. e, s. 482.

³⁵⁶ AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil." AÜSBF Dergisi, C. 46 sayı 1, 1991, s.23.

³⁵⁷ KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 34. Basım, Ankara, 2014, s. 79.

ona devrettikleri ve böylece onun, bütünün, ayrılmaz bir parçası oldukları bir yüce yönetimdir.³⁵⁸ İnsan, bireysel varlığından sıyrılıp, soyut bir bütün olan milletin/halkın/ulusun bir parçası olduğundan ve bu bütün, kralın yerini aldığından artık devletle özdeşdir ve doğruluğuna katılmadığı yasalar dahi kendi iradesinin tecellisidir.³⁵⁹

Rousseau'nun metafizik bir bütünün egemenliği anlayışını içeren dogmatik temelli düşünceleri³⁶⁰ pratik hayatta büyük değişimlere uğramıştır ve halk egemenliği teorisi ile karışarak melez bir hal almıştır.³⁶¹ En basiti temsil fikrine şiddetle karşı çıkmasına rağmen³⁶² uygulamalarda milli hakimiyet ilkesi parlamentoyla hayat bulmuştur. Siyasi temsil 'halk için, halk adına fakat halk tarafından kullanılmayan' bir iktidar anlayışına dayanır.³⁶³ Ancak kaçınılmaz olarak parlamento, milli iradenin temsilcisi durumundan milli iradenin yaratıcısı durumuna gelmiştir.³⁶⁴ Seçmenin sahip olduğu yetkinin serbestçe hükümdarı seçmek olduğu da söylenmiştir. Zira seçmenin karşısında temsilciler hizmetkâr değil hükümdardır.³⁶⁵ Temsilcilerin, yani parlamentonun, çoğunluğuna sahip olmak, demokratik meşruiyet üzerine inşa edilmiş güçlü bir egemenlik hakkını ortaya çıkarmakta, bu güç ve sahip olduğu kamunun üstün yararı söylemi, çoğunluk kanaati dışında kalanların, azınlıkların, hayat hakkını tehdit ettiği gibi ferdi hak ve hürriyetlerin de teminatını zora sokmaktadır.³⁶⁶ Farazi bir varsayımdan öteye gitmeyen millet karşısında, egemenlik haklarını kullanan ve milletle özdeşleşmiş devlet, gerçek egemen olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶⁷

³⁵⁸ ARSLAN,2008, s. 136.

³⁵⁹ AĞAOĞULLARI, 1991, s.23.

³⁶⁰ DUGUIT, 2011, s. 395.

³⁶¹ KAPANİ, 2014, s. 81. Halk egemenliği ve millet egemenliği anlayışları arasında Türk kamu hukuku açısından bir ayrımın bulunmadığını söyleyen Gözler, bu ayrımın sebep olduğu farklı anlayışların Fransız anayasa hukukunda tartışıldığını ve nihayet 1946 Anayasası ile "milli egemenlik Fransız halkına aittir" formülüyle uzlaştırıcı bir çözüme ulaşılmaya çalışıldığını söylemektedir. GÖZLER, 2012, s.96.

³⁶² SCHMIDT, Manfred, Demokrasi Kuramına Giriş, ter. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 64-65.

³⁶³ AĞAOĞULLARI, 1991, s. 25.

³⁶⁴ DOEHRING, Karl, Genel Devlet Kuramı, ter. Ahmet Mumcu, İnkılâp Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2002, s. 178-179.

³⁶⁵ POGGI, Gianfranco, Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği, ter. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.

³⁶⁶ HAYEK, 2012, s. 485-486.

³⁶⁷ DUGUIT, 2011, s. 395.

3.2. Halkçılık İlkesi

TBMM'nin kendisini tanımladığı ideolojinin halkçılık olduğu ileri sürülmüştür.³⁶⁸ Halkçılık etrafında yaşanan fikir ayrılıkları üç farklı anlayışı ortaya çıkarmıştır: Milli Mücadele'yi kapitalizm ve burjuvazi karşıtı bir hareket olarak gören Bolşevizm etkisi altındaki gurup, mesleki temsili kabul ettirme çabası güden solidarist-korporatizm fikrine mensup olanlar ve Türkiye'nin asli dinamiği ve unsuru olarak emekçi-üreticileri kabul eden gurup.³⁶⁹ Milli Mücadelenin halkçılık ideolojisine yaklaşmasında İstanbul ile ilişkilerin kesilmesiyle lider kadronun kitlelere daha çok yaklaşımları ve güvenmeye başlamaları ile Bolşeviklerden görülen maddi-manevi destekler önemli rol oynamıştır.³⁷⁰

Bu dönemde halkçılık, milliyetçilik ve kalkınma ideolojileri birbirleriyle iç içe geçmiş ve bütünleşmiştir. Halkçılığın Türkiye'deki gelişimi itibariyle doğal karşılanması gereken bu eklektik ideolojinin teorik temelini Ziya Gökalp atmıştır. Gökalp'ın Türkçülük ile halkçılığı buluşturması 'siyasette mesleğimiz halkçılık ve harsta mesleğimiz Türkçülüktür' şeklinde ifade edilmiştir.³⁷¹ Meşrutiyet döneminde gelişen halkçılığın siyasi boyutu ulus devletleşmeyi amaçlayan, ulusal bağımsızlığa yönelen, bireylerin siyasi haklarını gözetilen ve yabancılara verilen imtiyazlara (kapitülasyon) karşı tavrı alan bir karaktere sahiptir.³⁷² Milli Mücadele dönemine rengini veren bütün ideolojik yönelimler bu siyasal halkçılık anlayışında mündemiçtir. Ayrıca halkçılığın gelişim çizgisinde ortaya çıkan anti bürokratik ve anti siyasal parti tutumları da Meclis'te taraftar bulmuştur.³⁷³

Milli Mücadele dönemi Batı işgaline karşı Sovyet Rusya ile yakınlık kurulduğu bir dönemdir. İlişkiler askeri sahada devam ederken, aynı zamanda sosyal ve siyasal etkilenmeler de ortaya çıkmıştır. Meclis içerisinde de Bolşeviklik ile anılan ve partileşmeye kadar varan oluşumlar vardır. Yeşil Ordu, Türkiye Komünist Fırkası ve Halk

³⁶⁸ AKIN, 2001, s. 207.

³⁶⁹ AKIN, 2001, s. 207.

³⁷⁰ KARPAT, 2007, s. 27.

³⁷¹ TEKELİ, İlhan, ŞAYLAN, Gencay, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 6-7, 1978, s. 69.

³⁷² TOPRAK, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 1, 1977, s. 95-96.

³⁷³ TEKELİ, ŞAYLAN, 1978, s. 69.

İştirakiyyun Fırkası adı sosyalizmle anılan kuruluşlardır.³⁷⁴ Ancak solun veya sosyalizmin sahip olduğu sosyal ve siyasal gücün değerlendirilmesinde farklı görüşler vardır.³⁷⁵

Meclis içerisindeki ana damar halkçılık akımının niteliği Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin hazırladığı Halkçılık Programında belirginleşmiştir. Büyük oranda Halk Zümresi Siyasi Programından yararlanılarak oluşturulan Halkçılık Programı³⁷⁶ 18 Eylül 1920’de Meclis’te müzakere edilmiştir. Metin, Meclis Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından ‘Heyet-i Vekilenin Programı’ olarak Meclis’e takdim edilmiştir. Programda hükümetin; “halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek 'idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla' gayesine vâsıl olacağı” (m. 2) ifade edilmekte, yine benzer bir şekilde düşmanlar, “emperyalist ve kapitalistler”(m. 3) olarak nitelendirilmektedir. Hükümet kendisini halk hükümeti olarak nitelemektedir. “Türkiye 'Halk Hükümeti' Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır”. (m. 8).³⁷⁷ Sol eğilimli bir dilin hâkim olduğu görülen programda, özellikle halk hükümeti tabiri, emperyalist ve kapitalist zulüm ve tahakküm vurguları dikkat çekicidir.

Emperyalizm ve kapitalizm meselesi 18 Kasım 1920’de Teşkilât-ı Esasiye tasarısı müzakerelerinde tekrar gündeme gelmiştir.³⁷⁸ Hasan Basri Bey, emperyalizm ve kapitalizmden maksadın meselenin sadece harici boyutunu mu ifade ettiğini, yoksa dahili boyutunun da mı buna dahil edildiğini sormuştur. Encümen raportörü İsmail Suphi Bey, “Biz alelittlak emperyalizm aleyhindeyiz. Emperyalizm nereden gelirse gelsin. Kendimiz emperyalist değiliz ve emperyalistlerin aleti de olamayız. Kapitalizm meselesine gelince; kapitalizm zulmü nerede cari olursa olsun aleyhindeyiz” cevabını vermiştir. Burada

³⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. GÜNEŞ, 2009, s. 165-171.

³⁷⁵ SEZGİN, 1984, s. 27-53.

³⁷⁶ TUNCAY, Mete, Türkiye’de Sol Akımlar, Bilgi Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1978, s. 156. Halk Zümresi siyasi programı tam metin için age s. 421-423. Çelik, Halkçılık Programının Halk Zümresi programından yararlanılarak hazırlandığı görüşüne katılmamaktadır. O’na göre Mustafa Kemal Paşa Halkçılık Programında belirtilen esasları 12 Temmuz 1920 tarihli konuşmasında ortaya koymuştur. Ayrıca ‘Öğüt’ adlı gazetede yayınlanan siyasi programla Halkçılık programı arasındaki benzerliklerin daha fazla olduğunu söylemektedir. ÇELİK, Burak, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 49 vd.

³⁷⁷ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 67, s. 201-202,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/tbmm01004067.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

³⁷⁸ Bu tasarıyı hazırlayan encümen üyeleri ağırlıklı olarak Halk Zümresi’ne mensuptular. ŞENGİL, Mizyal Karaçam, Birinci Dönem TBMM’de Düşünce Akımları, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 209.

Halkçılık Programındaki tutumdan farklı bir durum olduğu söylenebilir. Emperyalizme kategorik olarak karşı çıkılırken kapitalizme karşı tavır yumuşatılmaktadır.³⁷⁹

Bu anayasa taslağında halkçılığın en belirgin olduğu husus mesleki temsili yer almasıdır: “Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir” (m. 4).³⁸⁰ İsmail Suphi Bey, bu sistemin iki dereceli seçimi ortadan kaldıracığından, temsili sağlamada daha başarılı olacağını ve bürokratların devlet yönetimindeki sultasını kırarak halka söz hakkı vereceğini söylemiştir. Sistemin tatbikine dair verdiği bilgilerde meslek teşkilâtlarının kurulacağını, yani sendikalaşmaya gidileceğini, herkesin tabi olduğu iş kolunda hareket edeceğinden daha büyük fayda sağlanacağını söylemiştir.³⁸¹

Mahmut Esat Bey, mesleki temsili savunduğu konuşmasında, parlamentarizmin halka hürriyet vermediğini, halkı yönetime katma hususunda başarısız olduğunu belirtmiştir. Çoğunluğun yönetme hakkını ve siyasi partilere dayalı sistemi de eleştiren Esat Bey, mesleki temsili savunurken Lonca sistemini referans vermektedir. Memleketin gerçek sahipleri olarak, iktisadi hayatta üretim yapan, ancak burjuva ve bürokrasinin sürekli önlerini kestiği insanları kabul ettiğini belirtmektedir.³⁸² 17 Ocak 1921 tarihli konuşmasında mesleki temsili geri kalmış sanayiye de ilerleteceğini söylemiştir.³⁸³

Mesleki Temsil fikri meclis içerisinde büyük bir destek bulmuştur.³⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa’ya yakın gazeteler mesleki temsili fikrine sahip çıkmışlar. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi mesleki temsili açıklayan ve savunan yazılara yer vermiştir.³⁸⁵ Mesleki temsile dayalı siyaset düşüncesinin altında sınıfsız, çatışmasız ve dayanışmacı bir toplum modeli

³⁷⁹ TEKELİ, ŞAYLAN, 1978, s. 69.

³⁸⁰ Encümenin mesleki temsili hakkındaki gerekçesi şöyledir: “Birincisi, Büyük Millet Meclisi azasının her vilayette meslekler erbabı temsil edilmek üzere intihabı ki bu usul ile hem halkın şimdiki iki dereceli intihaptan doğrudan doğruya bir dereceli intihaba geçmesi, hem de umumi refahın ve memleketin ümran ve selâmetinin kafil ve zamani olacak surette salı ve âmel erbabının tamamiyle temsil edilmesi ve böylece de halk sınıfının kendi ihtiyacâtı ile vasıtasız meşgul olması gibi fevâit elde edileceği düşünülmüştür.”

TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 99, 18.11.1920, s. 414,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005099.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

³⁸¹ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 99, 18.11.1920, s. 433-435.

³⁸² TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 99, 18.11.1920, s. 435- 437.

³⁸³ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 134, s. 306,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007134.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

³⁸⁴ AKIN, 2011, s. 211-212.

³⁸⁵ KANSU, 1998, s. 144.

tasavvuru bulunmaktadır.³⁸⁶ Solidarist korporatizm denen bu düşünce Avrupa’da kapitalizm ve sosyalizm arasında üçüncü yol olarak gelişmiştir. Bu sistem, kapitalizmin toplumsal faydayı önemsemeyen, bireyselleliği ve şahsi çıkarı öne çıkararak taraflarına ve sosyalizmin sınıf çatışmasına karşıdır. Kapitalist sistemin devlet eliyle yürütülmesi, mesleki teşekküllerin sınıf esasına göre değil, meslek kolu esasına göre kurulup işletilmesi sistemin ana düzenlemelerindedir. Şahsi çıkar ve çatışmaların toplum/devlet faydasına göre ikinci sıraya itildiği sistemde, siyasal temsil düşüncesi de meslek kolları esasına göre teşkilatlanmış meslek örgütleri aracılığı ile yürütülmektedir. Siyasi parti ve menfaat gurupları bu sistemin içerisinde yer almazken, bunların yerine kalıcı ve önceden tanımlanmış meslek örgütleri (mesleki korporasyonlar) siyasetin aktörleri olarak bulunur. Kapitalist düzeye erişmiş toplumların aksine, mesela Türkiye, sistemin işleyişi devletçi ekonomi ve milli burjuva oluşturma amacına yönelmiştir. Sanayileşmenin devlet eliyle sağlanması, kalkınmaya hız verilmesi ve sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi, birikim bunalımı yaşayan toplumlarda korporatizmin asli hüviyetini oluşturmuştur.³⁸⁷ Arslan, Milli Mücadele döneminde güç kazanan solidarist korporatizmin şekillendirdiği halkçılığın siyasal rejimin tesisinde araçsal bir rol oynadığını belirtmektedir.³⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın, halkçılığı siyasal rejimin temel belirleyicisi olarak ifade ettiği pek çok konuşması vardır. 1 Mart 1921’de Mustafa Kemal Paşa; “ Siyaseti dahiliyemizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzla tespit edilmiştir”³⁸⁹ demiştir. Halkçılığın bir yönetim biçimi olarak kullanıldığı bir başka konuşması şu şekildedir:

Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet değildir ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyeti ilmiyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hâkimiyeti milliyeyi, iradei milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükümettir, bu mahiyette bir hükümettir. İlmî, içtimai noktastından bizim hükümetimizi ifade etmek lâzım gelirse; ‘Halk hükümeti’ deriz.³⁹⁰

³⁸⁶ ARSLAN, 2008, s. 138.

³⁸⁷ PARLA, Taha, Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97-112.

³⁸⁸ ARSLAN, 2008, s. 139.

³⁸⁹ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 1, s. 4,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c009/tbmm01009001.pdf>, (Erişim 11.02.2015).

³⁹⁰ TBMM ZC, İçtima Senesi 2, birleşim 120, 1.12.1921, s. 428,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014120.pdf>, (Erişim 12.02.2015).

Mustafa Kemal Paşa için, bir yönetim anlayışı olarak halkçılığın esasen demokrasi demek olduğu söylenmektedir.³⁹¹ Parla ise, halk hükümeti ile kastedilenin demokrasi değil Cumhuriyet olduğunu söylemekte ve Nutuk'tan şu alıntıyı yapmaktadır: “Böyle bir hükümet, hâkimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir.”³⁹²

Mustafa Kemal Paşa ve yakın çevresinin benimsediği halkçılığın, halkı yönetime katmak manası taşımadığı söylenebilir. Tanör, Mustafa Kemal Paşa'nın halkla kurduğu ilişkinin, “kitleleri siyasete katmak” ile alâkası olmadığını, bunun halkı gelişmeler hususunda bilgilendirmek ve yapılanların gerekçeleri hakkında halkı ikna etmek amacı taşıdığını öne sürmektedir.³⁹³ Erdemir de Türk devriminin jakoben olarak adlandırılmayacağını ileri sürerken, eski düzenin tasfiyesinde ve yeni Cumhuriyetin kuruluşunda, halk kendi egemenliğine sahip çıkabilecek ehliyeti elde edene kadar, otoriter seçkinlerin yönetiminin araç olarak kullanılabilmesini söylemektedir.³⁹⁴

4. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E SİYASAL REJİMİN DÖNÜŞÜMÜ

24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis'e verilen takirde, padişahın esaretten kurtulduktan sonra meclis tarafından tanzim olunacak kanuni düzenlemeler çerçevesinde yerini alacağı belirtilmiştir.³⁹⁵ Yani anayasal düzen içerisinde padişahın konumu ve durumu meclis tarafından belirlenecektir.³⁹⁶ Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür; padişahlık devam etse dahi, artık gerçek egemen, milli iradenin temsilcisi durumundaki meclistir.

Henüz saltanatın kaldırılmadığı ve en azından 1921 Anayasasının yürürlükte olmadığı bir tarihte, meclisin kendisini padişahın üzerinde bir iktidar ve otorite merkezi olarak ifade

³⁹¹ ERASLAN, Cezmi, “Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Demokrasi Anlayışı”, Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 53-57.

³⁹² PARLA, Taha, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Nutuk'u, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008, s. 74-75.

³⁹³ TANÖR, 2010, s. 24.

³⁹⁴ ERDEMİR, Burak, “Mustafa Kemal Atatürk ve J. J. Rousseau'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması”, Atatürk Araştırma Dergisi, C. XIV, sayı 40, Mart 1998, s.296-299

³⁹⁵ TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 2, s. 31,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001002.pdf>, (Erişim 12.02.2015). Aynı husus halkçılık programında da yer almıştır. “Hilâfet ve saltanat makamının tabiisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halifei müslimin kavanîni esasiye dairesinde mevkiî muhterem ve mübecelini ahşeder.”

³⁹⁶ AYBAY, Rona, “Anayasal Metinlerde Egemenlik”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, 1982, s. 41.

etmesi meşruti monarşi rejiminin çetrefil egemenlik meselesini gündeme getirmektedir. Meşruti monarşilerde devlet gücünün iki ortağı olan, kral ve halkın seçtiği meclis arasında egemenliğin paylaşımı problemi, gerçek egemenin yani son karar verme merciinin kim olduğu hususunda kendisini göstermektedir. Anayasa tarihimizde padişahın lütfu olarak verilmiş ferman anayasa ve padişahı zorlayarak yapılmış misak anayasa örnekleri vardır. İki farklı egemenlik ve meşruiyetin varlığı Avrupa’da da sorun yaratmıştır. İngiltere’de Taçın kanunları veto hakkı ve başbakanı görevinden azletme yetkisi bulunmasına rağmen bu yetkilerini kullanmamaktadır. Parlametonun ise kralın veto yetkisini kaldırmaya yetkisi olup olmadığı sorusunun pratik bir karşılığı yoktur. Ayrıca bir yetkiye sahip olmakla onu kullanmak farklı olgular olarak görülmektedir. Common Law iki gücün üzerindedir ve iki gücün kaynağı da odur. Ancak sistemin ana karakteri parlametonun üstünlüğüne dayanan meşruti monarşidir.³⁹⁷ Alman kamu hukukunda meşruti monarşi düzeninde gerçek egemenin kim olduğu sorusu net bir cevaba sahip değildir.³⁹⁸

23 Nisan 1920’de Meclis’in açılışı ile başlayan devreye Goloğlu III. Meşrutiyet demektedir. Meclis’i; “Meclis-i Mebusan’ın devamı gibi, fakat o günkü tutum ve davranışa göre özel bir halk idaresi rejimine yönelen bir meşrutiyet parlamentosu olarak göreve başlamıştır” diyerek tanımlamaktadır.³⁹⁹ Yazar bu görüşünü, meclis konuşmalarından örneklerle desteklemekte, milletvekili yemini ve Hıyanet-i Vatan Kanununda⁴⁰⁰ belirtilen padişah ve halifeyi kurtarma ve bu makamlara sadakat ifadelerine yer vermektedir. Ayrıca resmi belgelerde Memalik-i Osmaniye ifadesinin devlet adı olarak kullanılmaya devam ettiğini belirtmektedir. Üçüncü meşrutiyet devresi 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilât-ı Esasiye’nin kabul edilmesine kadar devam etmiştir.⁴⁰¹

Tanör ise aynı kanaatte değildir. O, Meclis’in kurucu meclis sıfatına sahip olduğunu, Meclis’in kendisini meşru tek mercii olarak gördüğünü ve Kanun-i Esasi ile kendisini

³⁹⁷ İngiltere’de parlamento 1701 ve 1936 tarihlerinde çıkardığı kanunlarla “tahta halefiyet” şeklini değiştirmiştir. ÖZBUDUN, Ergun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, AÜHF Dergisi, C. 25, sayı 1-2, 1968, s. 62. Parlamento’nun kralın ayrıcalıklarına dokunmaya yetkisi olmadığını savunanlar olsa da parlametonun bu yönde bir kanun yapması durumunda bunu geçersiz kılacak bir mahkeme yoktur. ÖZBUDUN, 1968, s. 69.

³⁹⁸ DOEHRING, 2002, s. 110- 111.

³⁹⁹ GOLOĞLU, 2010, s.163.

⁴⁰⁰ “Makamı muallâyi hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yedi canipten tahlis ve taarruzatı def maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesân, haini vatan addolunur.”

⁴⁰¹ GOLOĞLU, 2010, s. 159-166.

bağlamadığını ve bu sebeplerle dönemin adı konmamış bir Cumhuriyet olduğunu söylemektedir.⁴⁰² Her iki yazarın da haklı taraflarının olması bu dönemin bir geçiş devri olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Bu devrenin siyasal rejim açısından daha net bir görünümüne kavuşması 1921 Anayasası ile olur. Milli hâkimiyet ilkesini kabul eden Anayasada saltanat ve hilafetle ilgili bir düzenleme yoktur. Ancak “Madde-i Münferide” ile “Nisab-ı Müzakere” Kanununa atıf yapılmıştır. Adı geçen Kanunun Birinci Maddesinde Meclis’in gayesinin “Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Milletten istihlas ve istiklâlinden ibaret” olduğu belirtilmiştir.⁴⁰³ Bu atıfla Anayasa’nın da saltanat ve hilafeti tanıdığı ortaya konmaktadır.

Anayasanın yürürlüğe girmesi de siyasal rejimin durumunu tam manasıyla açıklığa kavuşturmamıştır. Zira Anayasa, saltanatı hükümet sisteminin dışında bırakmış ancak varlığını da tanımıştır. Özbudun; “Bu Anayasa, saltanatın kaldırılacağı yolunda bir hüküm taşımamakla beraber, milli hakimiyet ilkesinin, kişisel egemenliğe dayanan monarşik bir yönetim sistemiyle bağdaşmayacağı açıktır” demektedir.⁴⁰⁴ Başgil de benzer bir görüşü savunmuştur; “1921 Kanununun ruhu ve sistemi saltanat ve hilafet meselesinin kat’i bir surette, hallini tazammun etmekle beraber, kanun bu mevzua dair sarih olarak bir şey demiyordu”.⁴⁰⁵ Abadan ve Savcı’ya göre, 1921 Anayasası meşruti monarşiyi açıkça bertaraf etmeye cesaret edememiş, hatta bu makamın varlığını kabul etmiş fakat “hâkimiyetin, siyasi iktidarın; kaynağı, sahibi, tecelli ettiği yer, icra tarzı bakımından kabul ettiği prensip ve koyduğu idare tarzı ile monarşi prensibini ve saltanatı” bertaraf etmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰² TANÖR, 2005, s. 245-246. Bu görüşün asıl dayanağı Bıyıklıoğlu’dur. Onun görüşleri şu şekildedir: “Meclisin adı Büyük Millet Meclisi’dir. Adındaki Büyük vasfı, meclisin üstünde bir padişah otoritesinin olmadığını gösterir. Meclis Osmanlı Anayasasına göre değil, padişah tarafından değil, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal tarafından, İstanbul’da değil Ankara’da toplanmak üzere çağırılmıştır. Ayan meclisi yoktur.” Ayrıca yazar, Mustafa Kemal’in Osmanlı Devleti terimini kullanmaya devam etmesinin Osmanlı hanedan idealine bağlılığından değil, vakitsiz ve mücadeleye zarar verecek tartışmalara mani olmak düşüncesinden kaynaklandığını söylemektedir. BIYIKLIOĞLU, Tefvik, ‘Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri’, TTK Belleten, C. XXIV, sayı 96, 1960 s. 649.

⁴⁰³ KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 98.

⁴⁰⁴ ÖZBUDUN, 2013, s. 28.

⁴⁰⁵ BAŞGİL, 2008, s. 49.

⁴⁰⁶ ABADAN, SAVCI, 1959, s. 61.

Bu meselenin anlaşılmasında dönemin siyasi atmosferini ve şartlarını hesaba katmak gerekmektedir. Bir kere padişah-halife İstanbul'da esirdir,⁴⁰⁷ yani anayasal yetkilerini kullanmaktan mahrumdur ve düşman, emellerine kavuşmak için padişahı kullanabilir, istismar edebilir. Bu durumda padişaha anayasal bir statü vermek problem doğurur. Bunun yanında padişahı hiç bahsetmemek, tamamen yok saymak meclis aleyhine kullanılacak bir araca dönüşebilir, zira padişahın toplumsal meşruiyeti vardır. Meclis içinde de saltanata dair bir fikir birliğinin bulunmaması, meseleyi mümkün mertebe ertelemeyi, ancak bu erteleme esnasında da saltanatı siyasal bir iktidar haline getirmemeyi gerektirmektedir. Bu strateji gereği bir devlet başkanlığı veya padişah naipliği ihdas edilmemiş, meclis hükümeti sistemiyle durum idare edilmiş⁴⁰⁸ ve genel olarak saltanat bahsi 'tecahülden' gelinmiştir.⁴⁰⁹

1921 Anayasası müzakerelerinde ise padişahın esaretinden doğan mahzurlar, bu defa Vahdettin'in hain olduğunun kabulüne kadar varmıştır.⁴¹⁰ Hain bir şahsa yetki vermek, meclis için kabul edilebilir değildir. Ancak makam olarak saltanat ve hilafete bağlılıktan vazgeçilmemiştir. Bu meselenin iç kamuoyuna dönük bir tarafı olduğu gibi, İslam dünyasından Milli Mücadeleye gelen destek açısından da özellikle hilafet büyük öneme sahiptir.⁴¹¹ Yani mesele aceleye getirilecek, hemen halledilecek bir iş olarak görülmemektedir.⁴¹² Mustafa Kemal Paşa, mecliste bu meselelerin gündeme gelmesinden rahatsızlık duymuştur ve mümkün mertebe fiili uygulamalarla ve ertelemelerle işi geçiştirmiştir. Meclis'in ve daha özel olarak Mustafa Kemal Paşa'nın hadiseye bakışı bu

⁴⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa, Padişahın meclise asi demesi karşısında şu sözleri sarf etmiştir: "Zatı şahanenin ağzından işitem mutlaka bunun icbar ve tazyik altında olduğuna hükmederim." TBMM GCZ, birleşim 1, 24.4.1920, s. 9, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>, (Erişim 8.02.2015).

⁴⁰⁸ ABADAN, SAVCI, 1959, s. 56

⁴⁰⁹ ABADAN, SAVCI, 1959, s. 59-60.

⁴¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın meclis konuşması şöyledir: "Bugün bu makamı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır. Müsaade buyurunuz beyim. Hain bir adamdır." TBMM GZC, İçtima Senesi 1, 25.09.1920, s. 135, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001072.pdf>, (Erişim 11.02.2015)

⁴¹¹ "Bu İslâm dünyasının istinatgâhı olan rabıtai hakikiyesini tesise birinci derecede medar olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte kârı akıl değildir. Ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Gayeye vusul için arzı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci derece İslâm dünyasıdır. Bu İslâm dünyasının ikide birde Meclisi âlinizin hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle iştiğal etmesinde mehazir vardır." TBMM GZC, İçtima Senesi 1, 25.09.1920, s. 135.

⁴¹² "Bu meseleye temas edersek bu mesele bu kadar ifade ve ikmal edilen bir mevzu değildir. Bu mesele, vasi, nazik ve mühim meseledir. Bugün fiilen tatbik etmek üzere yaptığımız birtakım mevaddı kanuniye vardır. Bunlara buna mümasil bir ifadeyi koyunca bize sorarlar, halifeniz nerededir? Halifeniz esir midir? Nerededir halife ve padişahınız?" TBMM GZC, İçtima Senesi 1, 25.09.1920, s. 136. Fakat meselenin esasından halline girişilecek olursa hem içerisinden çıkamayız, hem de düşmanlarımıza tereddüt ve şüphe ilka ederiz. Binaenaleyh mevzubahs edilmemek ehvendir." TBMM GZC, İçtima Senesi 1, 25.09.1920, s.137.

yöndedir. Anayasada yer alan çelişkili durumun ve orta yol arayışının altında iç ve dış dinamikler vardır.

Henüz saltanatın kaldırılmadığı 8 Mayıs 1922 tarihinde bakanlar kurulu kararnamesi ile Avrupa'ya seyahat edeceklere verilmekte olan pasaportlardaki “nam-ı namî-i Padişah-i” ibaresi yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına” ibaresinin kullanılmasına karar verilmiştir.⁴¹³ Bu düzenleme de hâkimiyet hakkının el değiştirmesi açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Kanuni düzenlemelerde, meclis kürsüsünden yapılan konuşmalarda ve halka yönelik nutuklarda sık sık padişaha sadakat söz konusu edilmiş, padişahın meclis aleyhindeki tutumu ise işgalcilerin baskısına bağlanmıştır. Ancak ilerleyen zamanda padişaha karşı olan tavrın değiştiği görülmektedir. Bu değişim sadece Sultan Vahdettin'in şahsıyla alâkalı, ona karşı duyulan öfkeden veya düşmanla işbirliği yaptığı inancından kaynaklanmıyordu. 6 Mart 1922 tarihinde Hafız Mehmet Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ve hükümetin kararıyla İstanbul'da padişahla görüşüp, bağlılığını bildirmesi ve meclisi tanımamasını talep etmesi⁴¹⁴ hakkında soru önergesi vermiş ve bu hareketin sebep olacağı olumsuz sonuçları şöyle açıklamıştır:

... Binaenaleyh bu suretle bizim hiçbir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim. Mazarrata gelince: Arz ettiğim gibi, bir kere Türkler, kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip değillerdir. Mutlaka Padişahın esiridir. Türkler, hiçbir vakitte kendi milliyetlerine ve kendi varlıklarına kail değildirlere ve her daim bu, önlerinden, gitmedikçe, bunlara rehber olmadıkça bir şey yapamazlar, burada iki seneden beri bu kürsüde, Reisimizin ve diğer hatiplerin bağırdıkları nutukları, feryatları hepsi hava ve hepsinin yalan olduğunu bütün âlemi insaniyete karşı ilân ediyoruz. Çünkü fiilimiz, ahvalimiz hilafıdır. Bu suretle bütün âlemi insaniyetle İslâmiyet arasında mevkiimizin tenezzülüne badi olacak olan böyle bir harekete karar veren heyeti hükümete karşı, bendeniz itimat edemiyeceğim.⁴¹⁵

Bu sözler şu şekilde şerh edilebilir; artık Türkler kendi benliklerine ve milliyetlerine sahiptirler, kendilerinin önünden gidecek bir padişah olmasa da istikametlerini tayin edebilirler ve kendi kararını alarak uygulayabilirler. Politik kültürün dönüşümü padişah

⁴¹³ Kararname metni için bkz. Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003, s. 230.

⁴¹⁴ GOLOĞLU, 2010b, s. 245-249.

⁴¹⁵ TBMM ZC, İctima Senesi 3, birleşim 3, s. 71, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018003.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

devlet özdeşliğini aşındırmış, tebaadan vatandaşlığa geçişin alt yapısı Osmanlı batılılaşma devresinde atılmıştır. Ancak bu padişahın, zatından olmasa dahi makamından kaynaklanan meşruiyetinin sona erdiği anlamını taşımamaktadır.

Meclis'in açılışından itibaren ertelenen, tartışma konusu yapılmaktan kaçınılan ve geçici düzenlemelerle geçirilen saltanat meselesi Lozan Konferansı dolayısıyla gündeme gelmiştir. Mudanya Mütarekesinin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922 tarihinde İstanbul ve Ankara Hükümetlerini Lozan'da toplanacak barış konferansına davet etmişlerdir. 29 Ekim tarihinde Sadrazam Tevfik Paşa, Meclis Başkanlığına gönderdiği telgrafla Konferansta İstanbul Hükümeti ile Büyük Millet Meclisinin beraber hareket etmeleri gerektiğini ve bunun için İstanbul'a meclisin bir temsilci göndermesini temenni ettiğini, yoksa Ziya Paşa'nın İstanbul'u temsilen Konferansa katılacağını bildirmiştir. Tevfik Paşa aynı talebi daha önce 17 Ekim'de bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa cevabında; "Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti taayyün eden Türkiye Devletinin tarihi teessüsünden beri Türkiye mukadderatına vazıulyed ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğu, cihanca malûm ve hâdisatı fiiliye ve muamelâtı siyasiye ile müeyyet bulunmaktadır" cevabını vermiştir.⁴¹⁶

Saltanat meselesi bu defa meclisin önüne İstanbul ile Ankara arasında bir iktidar çatışması olarak gelmiştir. Meclis, zafere hiçbir katkısı bulunmadığını düşündüğü İstanbul ile iktidarını ve zafer hakkını paylaşmak istememektedir. Bunun yanında meşruiyetini yitirdiğini düşündüğü bir padişahın, Sultan Vahdettin'in, varlığı da meclisin zaferin kazanılmasıyla ortadan kaldırılması gereken bir probleme dönüşüyordu. Meclis'in bir iktidar sorunu olarak karşısına gelen saltanat meselesi anayasal yoldan kesin çözüme kavuşturulacaktır.⁴¹⁷ Bu anayasa meselesinin çözümünde saltanatın kaldırılması meclisin iki büyük gücü, Birinci ve İkinci Gurup, açısından da pek mesele edilmezken, hatta iki gurup da kaldırılması hususunda hararetli konuşmalar yaparken,⁴¹⁸ hilafetin durumu hakkında farklı görüşler ve endişeler vardır.

30 Ekim 1922 tarihli oturumda mebuslar ittifakla, Sevres'i imzalayan İstanbul'un bugün Barış Konferansı'na katılmaya hakkı olmadığını, İstanbul'da bir hükümet bulunmadığını,

⁴¹⁶ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 129, 30.10.1922, s. 269-270,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024129.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

⁴¹⁷ TANÖR, 2002, s. 185.

⁴¹⁸ DEMİREL, 2011, s. 483.

saltanatın esasen 1921 Anayasası ile ortadan kalktığını dile getirmişlerdir. Bu birleşimde Rıza Nur ve arkadaşları Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğine dair bir önergeyi Meclis Başkanlığına sunmuşlardır. Önerge, meclis konuşmalarıyla büyük oranda paralellik arz etmektedir. Ancak hilafet ile ilgili olarak yeterli bir düzenleme içermemekteydi. Hilafet meselesi, “Hükümeti hakkı meşru olan Makamı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır” (m. 6) denilerek geçirilmiştir. Önergenin bir kanun niteliği taşıdığını, bu sebeple encümene gitmesi gerektiğini ve önergede eksikler bulunduğunu söyleyen İkinci Gurup, itirazları dikkate alınmayınca oylamaya katılmamışlardır. Bundan dolayı görüşme yeter sayısı sağlanamamıştır.⁴¹⁹

1 Kasım 1922 tarihinde gerçekleştirilen birleşimde Rıza Nur, teklifinin hilafet ile ilgili olan 6. maddesini değiştirdiğini bildirmiş, bu önerge ve saltanatın kaldırılıp Osmanlı Devletinin sona erdiğiyile ilgili diğer önergeler tetkik edilerek karara bağlanmak üzere karma komisyona gönderilmiştir. Komisyonda da hilafetin durumu tartışma konusu olmuş, saltanat ile hilafetin ayrılması üzerinde ihtilaf çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın komisyona giderek yaptığı sert müdahale neticesinde bu problem aşılmıştır.⁴²⁰ Komisyondan gelen şekliyle metin kabul edilmiş ve Heyet-i Umumiye Kararıyla Saltanat kaldırılmıştır.⁴²¹

Osmanlı Devletinin son bulup, saltanatın kaldırılması hakkında iki adet meclis kararı vardır. İlki, 30 Ekim 1920 “Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair” karar ve ikincisi, 1-2 Kasım 1922 tarihli “Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Hukuku Hâkimiyet ve Hükümraninin Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair” karardır.⁴²² Alınan kararlarda Osmanlı Devletinin yıkıldığı, onun

⁴¹⁹ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 129, 30.10.1922, s. 293-297

⁴²⁰ Nutuk'ta Encümen görüşmeleri esnasında yaşananlar anlatılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa tartışmaların uzaması ve netice almayı zorlaştırması üzerine şu konuşmayı yaptığını aktarmaktadır: “Bu bir emrivakidir. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görülse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.” Bu sözler üzerine Encümen süratle kanun teklifini hazırlayarak meclise göndermiştir. Nutuk, s. 691. Aynı hadiseyi aktaran komisyonda görevli bulunan Nebizade Hamdi ise komisyondan çıkan metni bizzat Mustafa Kemal'in yazdığını söylemektedir. ÜLKÜMEN, Hamdi, Hümanist Atatürk, Çağdaş Yayınları, İstanbul, (yayın tarihi belirtilmemiş), s. 42-43.

⁴²¹ TBMM ZC, İçtima Senesi 3, birleşim 130, s. 311-316, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024130.pdf>, (Erişim 18.02.2015).

⁴²² Tam metin için bkz. KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, 2000, s. 104-105. Tanör, 30 Ekim 1922 tarihli 307 numaralı kararın Zabıt Ceridesinde bulunmadığını belirtmektedir TANÖR, 2002, s. 188.. Biz de Zabıtlarda böyle bir

yerine milli Türkiye Devletinin geçtiği ifade edilmiştir. İkinci kararın girişinde Teşkilât-ı Esasiye ile şahsi hükümlerle son bulduğu ve hükümdara ait yetkilerin meclise geçtiği belirtilerek, anayasanın yürürlüğe girmesiyle Osmanlı İmparatorluğunun son bulduğu söylenmiştir. Ancak kararın devamında şahsi hükümlerle esas alan devletin 16 Mart 1920’de sona erdiği ifade edilmektedir. Esasen iki durumda da alınan karar, Osmanlı Devletinin son bulduğunu ve saltanatın sona erdiğini geriye dönük olarak hükme bağlamıştır.⁴²³ Hilafet saltanattan ayrılarak, meclisin Osmanlı hanedan üyelerinden bir kişiyi halife olarak atayacağı belirtilmiştir. Bu şekilde siyasi güçten yoksun, temsili niteliğe sahip bir ‘sözde’ hilafet makamı oluşturulmuştur.⁴²⁴ Bunun yanında, saltanatın kaldırılması iki başlı egemenlik anlayışını sona erdirmiş, yani egemenliğin zımnî ortağı durumundaki saltanatı kaldırarak Cumhuriyete geçişin önemli bir adımının atıldığı söylenmiştir.⁴²⁵

Ortada henüz Cumhuriyet olarak adı konmuş bir hükümet şekli mevcut değildir. Ancak, Gözler’in ölçüleriyle bakıldığı zaman, saltanatın kaldırılmasıyla Cumhuriyet ilan edilmese dahi kurulmuş olmaktadır. Gözler’e göre bir devlette, devlet başkanlığı irsiyet yolu ile intikal etmiyorsa o devlet cumhuriyettir.⁴²⁶ Hükümet şekli olarak Cumhuriyet’i belirleyen kanunun adının “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tavzihinin Tadiline Dair Kanun”⁴²⁷ olması, Cumhuriyete saltanatın kaldırılmasıyla geçildiği yorumunu güçlendirmektedir. Tavzihan ifadesi mevcut bir durumun açıklığa kavuşturulduğu manasını taşımaktadır.

5. 1923 SEÇİMLERİ ve SONRASINDAKİ SİYASİ ve HUKUKİ GELİŞMELER

Askeri zaferin kazanılmasının ardından “Millî Mücadele”, “vatan müdafaası” paydasında buluşan meclisin vazifesini yerine getirerek, misyonunu tamamladığı kanaati yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁴²⁸ Dış düşman tehdidinin ortadan kalkması, Osmanlı

kararın alındığını bulamadık. Meseleyle ilgili Türk Parlamento Tarihi’nde, Mahmut Goloğlu’nun kitaplarında ve baktığımız diğer kaynaklarda da bir bilgiye rastlamadık.

⁴²³ AYBAY, 1982, s. 42.

⁴²⁴ TUNCAY, 1999, s. 70.

⁴²⁵ ERDOĞAN, 2001, s. 42.

⁴²⁶ GÖZLER, Kemal, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, AÜSBF Dergisi, C. 54, sayı 1, 1999, s. 54.

⁴²⁷ KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, 2000, s. 112.

⁴²⁸ Lozan görüşmeleri hakkında yapılan gizli oturumda İzmit Mebusu Sırrı Bey seçime giderek yeni bir meclis oluşması gerektiği düşüncesini dile getirmiştir. Sırrı Bey’e göre bu meclis Misak-ı Milli üzerine yemin etmiştir. Yapılacak barış antlaşması Misak-ı Milli’nin öngördüğü şartları sağlamayacaksa bu meclisin

İmparatorluğunun sona ermesiyle doğan yeni devletin siyasal ve ideolojik tercihleri üzerinde söz sahibi olma mücadelesini de beraberinde getirmiş,⁴²⁹ barış görüşmelerinde Misak-ı Milli'den taviz vererek sonuca ulaşma taktiği meclis içerisinde tartışmaları sertleştirmiştir. Böyle bir ortamda Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi Meclis'teki havayı daha da germiştir. İktidar muhalefet ilişkileri itibariyle Birinci Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya hedeflerini gerçekleştirmede elverişli bir ortam sunmamaktaydı.⁴³⁰ Paşa muhalefetin bu denli etkin olduğu bir meclisle çalışmak istemediğini ve meclis faaliyetlerine son verme niyeti taşıdığını, henüz 1922 yılının Mart ayında İsmet Paşa'ya çektiği bir telgrafla bildirmiştir.⁴³¹

Birinci Meclis seçim kararını 1 Nisan 1923'te almıştır. Meclise getirilen teklifte Anayasanın madde-i münferide adlı ek maddesinin mülga olduğu hükmü vardır. Meclis seçimlerin yenilenmesi hususunda görüş birliğine sahipken seçim kararının kanunla mı yoksa meclis kararıyla mı alınması gerektiği tartışılmıştır. Anayasa maddesinin kaldırılmasında 2/3 çoğunluğun gerektiği, bu oranın sağlanamayacağı, bu sebeple mevcut maddeye dokunulmadan meclisin seçim kararı alması yolunun hukuki olarak daha isabetli olduğu ileri sürülmüş ve kabul görmüştür. Nihayetinde meclis “Yeniden intihabat icrası karargir oldu” şeklindeki tek cümlelik teklifi kabul etmiş ve seçim kararı alınmıştır.⁴³²

Seçim kararının alınmasından sonra seçim kanununda değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. 3 Nisan 1923 tarihli meclis görüşmelerinde seçim kanununda yapılan değişiklikler ile oy verme yaşı 18 olarak belirlenmiş, her 20.000 erkek için bir mebus seçileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca birinci seçmen, ikinci seçmen ve mebus olmak için vergi mükellefiyeti olmanın şart olmadığı hükmü kanunda yer almıştır. Meclis görüşmelerinde İkinci Gurubun seçimlerin yapılmasına yönelik teklifleri kabul edilmemiş,

böyle bir antlaşmayı imzalamaya yetkisi yoktur. Millete barış görüşmelerinde gelinen nokta anlatılmalı, millet de bu gerçeği bilerek yeni vekillerini seçmelidir. Yeni oluşacak meclis antlaşmayı yapma hususunda millettten onay aldığı için yetkili olacaktır. TBMM GZC, 4. Dönem 5. Birleşim, 5 Mart 1923, s. 117-118, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT04/gcz01004005.pdf>, (Erişim 19.02.2015).

⁴²⁹ KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi C. 4, Çağdaş Türkiye: 1908-1980, ed. Sina Akşin. Cem Yayınevi, 1992, s. 89.

⁴³⁰ GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 188.

⁴³¹ İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar C. 2, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987, s. 107-108.

⁴³² TBMM ZC, dönem 4, birleşim 15, s. 291-293, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028015.pdf>, (Erişim 19.02.2015).

seçimlerin yürütülmesinde icra vekilleri yetkilendirilmiştir.⁴³³ Seçimlerle alakalı bir diğer önemli gelişme Hiyanat-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin değiştirilmesidir. 15 Nisan'da gerçekleşen değişikliğin⁴³⁴ bir şekilde muhalefeti sindirdiği ve daha sonra yapılacak inkılâpların bu maddeden güç alarak hayata geçirildiği iddia edilmektedir.⁴³⁵

Seçimlere gidilirken Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 günü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyanname Halk Partisi'nin kurulacağını haber verirken, aynı zamanda Partinin temel ilkelerini içeren ve ilerleyen yıllarda siyasi hayatımızın önemli bir parçasını teşkil edecek olan 9 umdeyi içermektedir.⁴³⁶ 19 Nisan 1923'te Meclis son toplantısını yaparak dağılmıştır. Bu seçimde Mustafa Kemal Paşa kendi gurubundan aday olacakları bizzat belirlemiştir. Çoğunlukla seçim bölgesinden kaç mebus çıkacaksa o bölgeden o kadar aday gösterilmiştir.⁴³⁷ Velidedeoğlu, bu sistemde halkın vekilleri seçmediğini, daha doğru bir tabirle belirlenen mebusları onayladığını söylemektedir.⁴³⁸ İkinci Gurubun, gurup halinde katılmadığı seçimlerden⁴³⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın mutlak zaferiyle çıkmıştır. Seçimin neticesi farklı sebeplere dayanılarak açıklanmıştır. Seçimin iki dereceli ve güdümlü oluşu,⁴⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın karizmasının seçimlere ağırlığını koyması⁴⁴¹ ve bütün devlet kudretinin Mustafa Kemal Paşa'ya tabi olduğu, savaş ve barış geriliminin yaşandığı bir seçimde muhalefetin yetersiz siyasi performansı⁴⁴² bu açıklamalardan bazılarıdır. Neticede 1923 seçimleriyle muhalefet tasfiye olmuş, yeni oluşan meclis Mustafa Kemal Paşa'nın ve yakın çevresinin belirlediği vekillerden oluşmuştur.

⁴³³ Encümenin meclise sunduğu metinde “İş bu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur” denilmekteydi. Ancak bu madde kabul edilmemiş ve madde, “İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri memurdur” şeklinde değiştirilmiştir. TBMM ZC, İçtima Senesi 4, birleşim 17, s. 343-348, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028017.pdf>, (Erişim 19.02.2015).

⁴³⁴ Kanun maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümransininin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur.”

TBMM ZC, İçtima Senesi 4, birleşim 25, s. 189-190,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c029/tbmm01029025.pdf>, (Erişim 20.02.2015).

⁴³⁵ AKIN, 2001, s. 405-406.

⁴³⁶ GOLOĞLU, 2011, s. 198-199.

⁴³⁷ DEMİREL, 2012, s. 152.

⁴³⁸ VELİDEDEOĞLU, 1990, s. 246.

⁴³⁹ DEMİREL, 2011, s. 562.

⁴⁴⁰ DEMİREL, 2011, s. 571.

⁴⁴¹ AKIN, 2011 s. 406.

⁴⁴² SEZGİN, 1984, s. 134.

11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan İkinci Meclis ilk toplantısında milletvekili yeminini değiştirmiştir. Saltanat ve hilafetle alakalı bölümler yeminden çıkarılmıştır.⁴⁴³ 11 Eylül'de Halk Fırkası kurulmuştur.⁴⁴⁴ 29 Ekim 1923'te ise hükümet şeklini Cumhuriyet olarak belirleyen kanun kabul edilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde ise Hilafet kaldırılmıştır. 20 Nisan 1924 tarihinde 1924 Anayasası yürürlüğe girmiştir.

Hükümdarlıktan Cumhuriyete geçişte eski rejimin mutlak ve memleketin her köşesine ulaşan hükümdar kudreti, bu defa devlet kudreti şeklinde tecelli etmiştir. Hükümdarın yerine millet, hükümdara ait mutlak iradenin yerine milli irade ve hükümdarın geniş, bölünmez hâkimiyetinin yerine ise milli hâkimiyet geçmiştir.⁴⁴⁵ Siyasi rejimin değişmesi, hâkimiyet kavramının muhtevasında bir değişmeyi beraberinde getirmemiş, merkeziyetçi ve devletçi anlayış otoriter bir cumhuriyetçiliği getirmiştir.

Milli Mücadelenin asker kadroları, bundan sonra elde etmek istedikleri ulus devleti ve ona uygun makbul vatandaşı inşa etmeye yönelmişlerdir. Turan, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına muhalefetin çıkmasından sonra kişiliğinin kuvvetine ve ordu desteğine başvurarak ilerlediğini söylemektedir.⁴⁴⁶ Bu tavır, 1923 sonrası kurtarıcı, kurucu, şaşmaz ve yanılmaz bir siyasi olgu olarak önderi, ebedi şefi yani Atatürk'ü ve askeri gücün telmih ettiği otoriter yönetimi ortaya çıkaracaktır. Turan, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra değişen politik tutumu şu şekilde ifade etmektedir: "...milliyetçiler, halka rağmen halk için düşüncesine dayanarak, yaptıkları devrimlerle halkı milli hayatın bir parçası yapmağa gayret etmişlerdir."⁴⁴⁷ 1923 seçimleri sonrası halk, şef ve demokrasi birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak ele alınmıştır. Bozkurt, demokrasi anlayışını şu şekilde ifade etmiştir; "Türk milleti bir piramide benzer, tabanı halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir."⁴⁴⁸

Bu çabaların, yani yeni devletin yurttaşlarını yaratma faaliyetlerinin, önemli bir ayağını hukuk oluşturmuştur. Hukukun bir sosyal mühendislik aracı olarak kullanılmasının en

⁴⁴³ Yeni yemin metni "Vatan ve milletin selâmet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bilâ kaydü şart hâkimiyeti esasına sadık kalacağıma... . vallahi" dir. KİLLİ, GÖZÜBÜYÜK, 2000, s. 108.

⁴⁴⁴ SEZGİN, 1984, s. 134.

⁴⁴⁵ BAŞGİL, Ali Fuat, Demokrasi Yolunda, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006, s. 178.

⁴⁴⁶ TURAN, 1969, s. 68.

⁴⁴⁷ TURAN, 1969, s. 68.

⁴⁴⁸ Mahmut Esat Bozkurt'tan aktaran; ARSLAN, 2008, s. 142.

kapsamlı ve ilginç örneği olarak nitelendirilen Türk Hukuk devrimiyle, çağdaş ve uygar kanunlarla laik bir toplum düzeni kurulmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁹ Teokratik devletten laik devlete geçişi sağlayan hukuki düzenlemeleri Arsal şu şekilde sıralamaktadır; Cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası, 1924 Anayasasının kabulü, anayasada din ve vicdan hürriyetinin yer alması, 1926 yılında kabul edilen medeni kanunla din farkına bakılmaksızın bütün vatandaşlara aynı medeni hakların tanınması, 1928 yılında anayasadan “devletin dini İslamdır” hükmü ile bazı hükümlerin çıkarılması.⁴⁵⁰

Bu dönemde milli hâkimiyet kudretini millet adına kullanan organ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üst kademe yöneticileridir. Laik, devletçi ve inkılâpçı görüşleri doğrultusunda hazırlanan siyasi ve sosyal politikalar, üstten alta doğru (yönetenden yönetilene) kabul ettirilmeye çalışılmıştır.⁴⁵¹ Yeni bir siyasi elit olarak beliren Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Halk Fırkası yönetici zümresi, milli hâkimiyet ve halkçılık ilkelerini siyasi ideolojinin merkezine yerleştirmişlerdir. Demokrasinin bir icabı olarak kuvvetler birliğinin düşünülmesi yerleşik bir anlayışa dönüşmüştür. Sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum, muhalefetsiz bir siyasi hayat ve milli hâkimiyet vurgusundan doğan çoğunlukçu demokrasi anlayışı yeni rejimin ana karakteri haline gelmiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁹ GÜRKAN, İlker, Hukuk Sosyolojisine Giriş, AÜHF Yayınları, Ankara, 1989, s. 72-73.

⁴⁵⁰ ARSAL, Sadri Maksudi, “Teokratik Devlet ve Laik Devlet, Tanzimat C. 1, MEB yayınları, İstanbul, 1999, s. 94. Arsal, bu inkılâpların seri bir şekilde hayat bulmasını Atatürk ve İnönü'nün şahsiyetlerinin büyüklüğüne bağlamaktadır. Zira önderler milletin hakiki ihtiyaçlarını tesbit etmişler ve tereddüt duymadan gerekli inkılapları gerçekleştirmişlerdir. ARSAL, 1999, s. 95.

⁴⁵¹ SAVCI, 1958, s. 60.

⁴⁵² ARSLAN, 2008, s. 138- 139.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. TBMM DÖNEMİ ANAYASAL DÜZENİ

1. SİYASAL REJİMİN ANAYASAL DÜZENE ETKİLERİ

1921 Anayasası 23 madde ve bir ek maddeden ibaret, içerisinde yargının ve temel hak ve hürriyetlerin düzenlenmediği bir anayasadır. Bu haliyle olağanüstü bir döneme mahsus, acil ve geçici ihtiyaçların karşılanmasına dönük bir anayasa görünümü arz etmektedir.⁴⁵³ Ancak anayasal gelişmelerimiz içerisinde milli hâkimiyet ilkesini ilk defa açıkça anayasal bir prensip olarak düzenlemesinden dolayı, 1921 Anayasasının devrimci bir niteliği olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁴ Anayasanın ortaya koyduğu hâkimiyet ilkesi ve siyasal rejim esasen anayasanın henüz kabul edilmediği milli mücadele döneminde ve Birinci Meclisin açılışından anayasanın kabulüne kadar olan dönemde geçerlilik kazanmıştır.⁴⁵⁵ Bu bakımdan anayasanın, anayasa yapıcıların amaç ve iradesini belirleyen olayların izini baskın bir şekilde üzerinde taşıdığı söylenmektedir.⁴⁵⁶

Anayasada düzenlenen ve hukuki çerçeveye oturtulan siyasal rejim bir geçiş döneminin ifadesidir. Siyasal sistem ve devlete dair gelişen düşünceler milli mücadele döneminin özel şartlarında pratik ve teorik cepheleriyle değişim yaşamıştır. Anayasalar hem iktidarın kontrollü bir biçimde kullanılmasını amaçlayan usulleri ortaya koyarlar ve hem de anayasa yapıcıların özelemlerini ifade ederler.⁴⁵⁷ 1921 Anayasasının ortaya koyduğu anayasal düzenin üzerinde, anayasa yapıcılar olarak meclisin ve Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi

⁴⁵³ ALDIKAÇTI, 1982, s. 83.

⁴⁵⁴ HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, Mutlak Monarşiden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 142.

⁴⁵⁵ HAKYEMEZ, 2004, s. 141.

⁴⁵⁶ ALDIKAÇTI, 1982, s. 77.

⁴⁵⁷ SARTORI, Giovanni, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir Deneme, ter. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 257.

tercihinin ve bu tercihin dünya görüşünün etkileri vardır. Zira siyasal rejimlerin ve bu rejimlerin dayandığı meşruiyet anlayışının arkasında sahip olunan siyasal düşünceler yer almaktadır.⁴⁵⁸

Siyasal rejim, bir siyasal sistemin belirli bir zaman ve ülkede almış olduğu somut şekildir. Bu açıdan siyasal sistemin soyut ve katı yapısına karşı, siyasal rejim somut ve şartlara göre değişim gösterme esnekliğine sahip bir yapıdadır. Bir siyasal sistemin farklı zaman ve ülkelerde birbirinden farklı siyasal rejimlere dönüşebileceği iki kavram arasında ki bağlantıdan açığa çıkmaktadır.⁴⁵⁹ Siyasal rejimler siyasal kurumlardan meydana gelirler. Bu kurumlar, sosyal, ekonomik ve siyasi niteliklere sahip olmalarının yanında ideolojik, ahlaki değerlere göre şekillenirler. Bir siyasal rejim⁴⁶⁰ iktidarın niteliği, örgütlenmesi, el değiştirmesi, işleyişi ve meşruluğunu belirleyen siyasal kurumların bir bütünlük içerisinde bir araya gelmesinden oluşur.⁴⁶¹ Siyasal sistemin somutlaşması, verili bir siyasal doktrin doğrultusunda anayasada hükümet şeklinin belirlenmesiyle ortaya çıkar ve anayasal olarak ortaya konan bu şekil siyasal rejimi oluşturur.⁴⁶²

Buraya kadar anlatılanlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür; 1921 Anayasasının öngördüğü anayasal düzen, meşru siyasi iktidarı, bu iktidarın meşruiyet kaynağını, bu iktidarı kullanmaya yetkili organları ve bu organların birbirleriyle olan ilişkisini düzenlemektedir. Ancak bu düzenlemeler sadece pratik gerekçelere dayanmamakta, anayasa yapıcının siyasi düşüncelerini ve özlemlerini de yansıtmaktadır. 1921 Anayasasının ortaya koyduğu siyasal rejim, Kanun-i Esasi ile başlayan geri dönülmez siyasal gelişmelerin ve bu gelişmenin sosyal boyutlarının⁴⁶³ yeni bir merhalesidir. Bu merhalenin anlaşılması, siyasi olayların değerlendirilmesini gerektirdiği kadar,⁴⁶⁴

⁴⁵⁸ KALAYCIOĞLU, Ersin, “Siyasal Rejim Tasarımı ve Demokrasi”, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 434.

⁴⁵⁹ TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 107-108.

⁴⁶⁰ Duverger, siyasal rejimi bir toplumda yönetenler yönetilenler ayrımının aldığı şekil olarak tanımlamaktadır. Aktaran KABOĞLU, İbrahim Özden, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar, Legal Yayınları, İstanbul, 2014, s. 93.

⁴⁶¹ ÇEÇEN, Anıl, “Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları”, AÜHF Dergisi, C. 34, sayı 1, 1977, s. 107.

⁴⁶² KABOĞLU, 2014, s. 92.

⁴⁶³ SAVCI, Bahri, “Önsöz Yerine: Bir Eleştiri- Bir Değerlendirme”, Armağan Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978, s. XVII.

⁴⁶⁴ Birinci Bölümde TBMM açılıncaya kadar yaşanan siyasi gelişmeler ve Osmanlı modernleşme dönemi anayasal gelişmeleri işlenmiştir.

anayasanın yürürlüğe girmesi ile anayasal nitelik kazanan siyasi kurumların incelenmesini de gerekli kılmaktadır.

Tunaya'nın deyimiyle "hâkimiyet-i siyasiyeye karşı" gelişen ve onun yerini alan milli hâkimiyet ilkesinin,⁴⁶⁵ somutlaştığı siyasi kurum TBMM'dir. Meclis teşekkül ettiği andan itibaren kendisini meşru siyasi iktidar organı olarak görmüştür. Hatta bu hâkimiyetin padişahın da üzerinde olduğunu, padişahı kurtarma amacını ifade ederken dahi vurgulamasını bilmiştir. Abdülkadir Kemali Bey, "hatta Padişah Efendimiz Hazretlerini kurtardıktan sonra (da) biz karar vermedikçe meclisimizi feshedecek hiçbir kuvvet yoktur. Bu böyle bilinmeli" sözlerini 1 Mayıs 1920 gibi erken bir tarihte dile getirmiştir.⁴⁶⁶ Milli hâkimiyet ilkesine dayanan ve milli iradenin tecelligahı olarak kendisini irade-i seniyye'nin dahi üzerinde gören Meclis, hükümet şekli olarak meclis hükümetini belirlemiştir. Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini kendisinde toplamış, meclis üstünlüğü ve milli hâkimiyet ilkelerini bir bütün olarak ele almıştır. Bunun tabii neticesi kuvvetler birliği ilkesinin de siyasal rejimi belirleyen merkezi bir konuma sahip olmasıdır.

Birinci Meclis, kendisini tek meşru siyasi otorite olarak nitelendirirken meşruiyetini milli hâkimiyete dayandırmıştır. Milli hâkimiyetin seçilmiş temsilciler aracılığıyla kullanıldığı bu sistemde esas vurgu milletin/halkın siyasi iktidarın gerçek ve meşru tek sahibi olduğu üzerine oturmaktadır. Tek meşru temsilci olarak Meclis, bütün yetkileri kendisinde toplamakta ve devlet ile kendisini özdeşleştirmektedir.⁴⁶⁷ Bu bakımdan Meclis'in siyasi bir kurum olmaktan çok, askeri idare eden, yürütme işlerini gören, yargılamalar yapan idari bir kurum, devlet işlevlerinin görüldüğü bir organ niteliği taşıdığı da söylenebilir.

Birinci Meclis döneminde meclis hükümeti modelinin tercih edilmesi pratik ve hızlı karar alma zorunluluğu, meclisin hâkimiyetini paylaşmak istememesi, yeni bir icra organı kurarak devletin şekli tartışmalarına sebep olmak istememesi⁴⁶⁸ ve Padişah'ı çiğnemiş

⁴⁶⁵ TUNAYA, Tarık Zafer, "Hakimiyet-i Siyasiye ve Milli Egemenlik: Türkiye'de Siyasal Rejimin Meşruluğunun Dayandığı Temeller", Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 234.

⁴⁶⁶ DEMİREL, 2006, s. 86.

⁴⁶⁷ KALAYCIOĞLU, Ersin, "Türkiye'de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 370-371.

⁴⁶⁸ KARATEPE, Şükrü, Darbeler Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 147. Karatepe, İstanbul'da bir devlet ve hükümet başkanı bulunduğu ve yeni bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmadan uygulanabilecek bir sistem düşünüldüğünü ve meclis hükümeti modelinde devlet başkanlığı bulunmadığı için bu modelin tercih edildiğini söylemektedir.

görüntüsünden kaçınmak istenesi sebepleriyle açıklanmaktadır. Olağanüstü bir zamanda, devlet idaresini ele alan Meclis'in hükümet modeli tercihi, pratik sonuçları açısından ele alındığında, İstanbul Hükümetinin ve saltanatın sonunu hazırladığı söylenebilir. Zira Meclis'in siyasi sistemin merkezine yerleşmesi, siyasi sistemin yeni bir modele dönüşmesinin ateşleyicisi olmuştur. Bununla beraber Meclis'in güçlü siyasi meşruiyet ve hâkimiyet anlayışı, karşısında yer alan siyasi otoriteleri ortadan kaldırmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁶⁹ Kuvvetler temerküzü rejiminin⁴⁷⁰ nihayetinde diktatör meclis denebilecek yetki ve güçte bir meclis'i ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir.

Fiili olarak ortaya çıkan siyasal rejim Meclis üstünlüğüne dayanıyordu. Buna uygun olarak tek meclis ve meclisin yetki devrinin yasak olması esasları yine bu dönemde gelişmiştir. Bu anlayışlar da milli hâkimiyet ilkesinden doğmaktadır. Tek meclis fikrinin milli iradenin tek ve bölünmezliği fikrinden doğduğu söylenmiştir.⁴⁷¹ Siyasal rejim'in hâkimiyet anlayışındaki dönüşüm, kuvvetler birliği düşüncesini, meclis üstünlüğünü, tek meclisliliği de beraberinde getirmiştir.

Meclis hükümeti sisteminin devlet yönetiminde ideal bir tercih olmadığı söylenebilir. Disiplinli partilerin olmaması, iktidarın bir bütün teşkil etmemesi ve parçalı olması, hükümetin siyasi sorumluluğu bulunmadığından kararlı ve hızlı hareket edebilen bir yürütmenin bulunmaması bu sistemde devlet yönetmeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır.⁴⁷² Meclisin bütün işleri üzerine alması ve her üyenin her işe karışması sonucu karar alma ve icraata geçme süreçleri zorlaşmakta ve uzamaktadır. Devletle özdeşleşen ve idari faaliyetlerin denetimini üzerine alan Meclis'te yürütmenin disipline edilmesi meclis başkanının ağırlığı ile mümkün olmuştur. Meclis başkanının iktidar durumuna gelmesi, kararların çoğunun liderlik makamı (TBMM başkanı) tarafından alınması ve gurupların zayıf ve disiplinsiz oluşundan dolayı Birinci Meclis rekabetçi egemen parlamento özelliğini aksettirmektedir.⁴⁷³ Cumhuriyet'e de intikal edecek bir miras olarak teoride meclis üstünlüğü, pratikte ise yürütmenin üstünlüğünün geçerli olduğu sistem bu dönemde

⁴⁶⁹ DURGUN, Şenol, *Parlamentar Yapılar ve Parlamentarlerin Temsil Gücü*, Alter Yayınları, Ankara, 2015, s. 194.

⁴⁷⁰ BAŞGİL, 2006, s. 222.

⁴⁷¹ BAŞGİL, 2006, s. 154.

⁴⁷² SARTORI, 1997, s. 148-149.

⁴⁷³ Durgun Birinci Meclis'in rekabetçi egemen özellikleri olarak şunları saymaktadır: Meclis üstünlüğünün benimsenmesi, padişahla iktidar kavgasına girmesi, liderlik makamının etkili olması, siyasi partilerin karar alma süreçlerinde etkisiz kalması. DURGUN, 2015, s. 194-195.

ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁴ Meclis üstünlüğüne dayanan ancak pratikte kabinenin meclise üstün durumda bulunduğu Westminster modeli⁴⁷⁵ benzeri bir yapı kurulmuştur. Kuvvetler birliği ilkesi ile mecliste çoğunluğu sağlayanın iktidarı mutlak olarak elinde tuttuğu sistemin birleşmesi neticesinde ortaya çıkan çoğunlukçu demokrasi anlayışı da siyasal bir kurum olarak rejimin belli başlı özelliklerinden birisini oluşturmuştur.

Birinci TBMM döneminin, demokratik cumhuriyet karakteri taşıdığı söylenebilir.⁴⁷⁶ Bu demokratik ortamın önemli sebeplerinden bir tanesinin kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla bir araya gelen farklı gurupların, dış düşman ve işgal karşısında birbirleriyle sert iktidar mücadelesine girmekten kaçınmaları olduğu söylenebilir. Fırkacılık faaliyetlerine karşı mesafeli duruş Kongreler döneminde benimsenmiştir. Ancak bu farklı fikirlerin Meclis kürsüsünde müdafaa edilmesine mani olmamıştır. Ayrıca milli mücadeleyi yürüten kadrolar birbirlerinin güvenini kaybetmemek adına aleniyet hususuna dikkat etmişlerdir. Bununla beraber milli hâkimiyetin sağlanmasına dönük ortak hedefin gerçekleştirilmesi de Meclis içerisinde sert tartışmaların yaşanmasına rağmen uzlaşma kültürünün elden bırakılmamasını gerektirmekteydi. Dönemin özelliğini “küçük topluluklardan oluşan düzensiz bir çoğulculuk”⁴⁷⁷ olarak ifade etmek mümkünse de, bu çoğulculuğun demokratik bir müzakere ve uzlaşma kültürü geliştirdiğini ve Meclis içerisinde bu gurupların birbirlerine karşı hukuk dışı yollarla mücadeleden kaçındıklarını söylemek gerekir.⁴⁷⁸

Kendi içerisinde demokratik ve çoğulcu bir yapı arz eden Meclis’in, siyasal rejimin ana ilkelerini ortaya koyarken aynı demokratik hassasiyetlere sahip olduğu söylenemez. Bu dönemde devlet iktidarının sınırlandırılması düşüncesi milli hâkimiyetin sağlanması amacının gölgesinde kalmıştır. Hatta meclisin yetkilerinin sınırlandırılmasına dönük imalara karşı dahi tahammülsüzlük vardır. Kanun-i Esasi’de yapılan 1908 değişiklikleriyle

⁴⁷⁴ Meclis Başkanı meclis üzerinde her zaman hâkimiyet kuramamıştır. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Birinci Gurubun arzu etmediği kararlarda meclisten çıkmıştır. Hüseyin Avni Bey’in meclis başkanvekili seçilmesi, icra vekillerinin seçim usulünün değiştirilerek meclis başkanının aday göstermesi usulünün terk edilmesi, Hürriyet-i Şahsiye Kanunu’nun çıkarılması, İstiklal Mahkemeleri ile ilgili Meclisten istenilen kararların çıkarılmasında zorluklar yaşanması bunların bir kısmıdır.

⁴⁷⁵ Westminster modeli için bkz. LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, ter. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 11-25.

⁴⁷⁶ TANÖR, 2002, s. 205.

⁴⁷⁷ KARATEPE, 2009, s. 133.

⁴⁷⁸ 1920-1923 arasında geçerli olan demokratik kültür, zaferin kazanılmasıyla ortadan kalkmıştır. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in öldürülmesi bu dönemin sona erdiğini göstermektedir.

tesis edilen anayasal düzen, kuvvetler ayrılığına dayanıyordu ve yasama yürütme ilişkilerini denge fren mekanizmasını sağlayacak şekilde düzenliyordu. Ancak bu tecrübenin 1920 sonrasında oluşan siyasal rejim üzerinde etkisi olmamıştır. Siyasal kültür olarak kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı gibi ilkeler Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçmemiştir.⁴⁷⁹ Bu bakımdan 1920 Anayasasının çoğunluk iradesine ve milli hâkimiyet ilkesinin bölünmezliğine yaptığı vurgu, çoğunluk despotizmine dönüşme tehdidi taşıyan bu siyasal tercihten kaynaklanmaktadır.

2. I. TBMM DÖNEMİ ANAYASAL GELİŞMELERİ ve 1921 ANAYASASI

Birinci Meclis açılışından itibaren yoğun bir yasama faaliyetinde bulunmuş ve anayasal nitelikte pek çok hukuki düzenleme yapmıştır. Meclis'in hukuki düzenlemeler ile anayasal statüsünü, meşruiyet anlayışını hüküm altına alması, Meclis'in çalışmaya başlamasıyla ortaya çıkan yeni siyasi ve idari yapının, olağanüstü şartların ortaya çıkardığı geçici bir durum olmaktan çıkarak kalıcı bir hal almasında da önemli bir etken olmuştur. 1921 Anayasası'nın kabulüyle yeni bir anayasal düzene geçildiği gibi çift anayasalılık problemi de ortaya çıkmıştır. Bu bölümde, 1921 Anayasası öncesi ve sonrası dönem kronolojik sıra takip edilerek anayasal gelişmeler üzerinde durulacak, 1921 Anayasası'nın hazırlanışı, müzakereleri ve kabulü anlatılacak ve çift anayasalılık meselesi değerlendirilecektir. Son olarak ise Anayasa'nın değiştirilmesi konusu hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Meclis'in Açılışından 1921 Anayasası'nın Kabulüne Kadar Geçen Sürede Anayasal Gelişmeler

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından 1921 Anayasasının kabulüne kadar geçen zaman diliminde anayasal gelişmeleri yönlendiren iki heyeti umumiye kararı⁴⁸⁰ ve üç

⁴⁷⁹ Uygun, 1920'li yılların Türkiye'sinde kuvvetler ayrılığını ve yargı bağımsızlığını hayata geçirecek bir siyasi kültürün olmadığını söylemektedir. UYGUN, Oktay, Devlet Teorisi, On iki Levha Yayınları, İstanbul, 2014, s. 444. Bize göre böyle bir siyasi kültürün olmadığını söylemekten daha doğru olan bu siyasi kültürün reddedildiğidir.

⁴⁸⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Suret-i Teşekkülü Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı, Karar No, 1, Tarih, 23.04.1920 ve Kuvve-i İcraiye Teşkiline Dair Heyet-i Umumiye Kararı, Karar No,5, Tarih, 25.04.1920.

kanun⁴⁸¹ bulunmaktadır.⁴⁸² Ayrıca Hukuk-u Esasiye Encümeni tarafından hazırlanan bir kanun tasarısı da meclis tarafından reddedilmiştir.⁴⁸³ Yapılan bu düzenlemeler ile yeni siyasal sistemin hareket noktaları belirlenmeye çalışılmış ve bunun yanında milli mücadelenin yürütülmesi işi de olabildiğince meclis kontrol ve denetimi altında tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra yapmış olduğu ilk ciddi mesai yürütme kuvvetinin oluşturulması ile alakalıdır. Belirtmek gerekir ki, teşkil edilmiş olan meclisin işler bir vaziyette fonksiyon icra edebilmesi, aldığı kararların uygulanabilmesine bağlıdır.⁴⁸⁴ Meclisin anayasal anlamda aldığı ilk karar olan yürütme gücünün oluşturulması Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu önerenin⁴⁸⁵ kabulü üzerinden 25 Nisan tarihli

⁴⁸¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, Kanun No,3, Tarih,02.05.1920, Nisab-ı Müzakere Kanunu, Kanun No, 18, Tarih, 05.09.1920 ve İcra Vekilleri Kanunun İkinci Maddesini Muaddil Kanun, Kanun No, 47, Tarih, 04.11.1920.

⁴⁸² Türkiye Büyük Millet Meclisi anayasal nitelikteki bu düzenlemelerin dışında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabul edildiği tarihe kadar 84 tane kanunu kabul etmiştir. Ayrıntı için bkz. ERTAŞ, Şeref, "Bağımsızlığımızı Sağlayan Kanunlar ve Bugün", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, yıl 2, sayı 2, İzmir, 1981. s. 73-100.

⁴⁸³ Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye tasarısı. İlk dört maddesi kabul edilen bu tasarı, 22 Ağustos'taki birleşimde meclis tarafından tümüyle reddedilmiştir. ÖZBUDUN, 1992, s. 14. Tasarının reddedişinde 4. Madde etkili olmuştur. Tasarıda meclisin 4 ay çalışacağı, 4 ayın bitiminde her seçim bölgesinden 2'şer vekilin katılımıyla daimi heyet oluşturulmak suretiyle meclis çalışmalarına devam edileceği düzenlenmiştir. TBMM ZC, İçtima Senesi 1, birleşim 52, s. 315-316, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c003/tbmm01003052.pdf>, (Erişim 22.02.2015). Reddedilen bu tasarıdan önce meclisin, kendi çalışma düzenin belirlemek amacıyla 26 Nisan tarihinde Meclis-i Mebusan Dahili Nizamnamesini değiştirdiğini de belirtmek gerekir. TANÖR, 2005, s. 238. Zaman zaman değişiklikler yapılmakla beraber Meclis-i Mebusan Dahili Nizamnamesi 1927 yılına kadar uygulanmaya devam etmiştir. İBA, Şeref, Parlamento İçtüzük Metinleri, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 4.

⁴⁸⁴ 24 Nisan tarihli birleşimde Mustafa Kemal Paşa bu durumu şöyle izah eder, "Ülkeyi bölünme ve çöküntü tehlikesinden kurtarmak için derhal milletin tüm güçlerini esaslı bir teşkilatla birleştirmek gerekir. Normal olarak hükümet teşkilatı sorumsuz bir devlet başkanının oluşturduğu denge noktası etrafında, bir yasama organı ile, göreve devamı bu organın güvenine bağlı olan bir yürütme gücünden meydana gelir ÖZBUDUN, 1992, s. 5. Yazar yürürlükte olan Kanun-i Esasi'nin hükümlerinden ayrı bir biçimde yürütme gücünün oluşturulmasını yeni meclisin karşılaştığı ilk problem olarak da zikreder. Ancak belirtmek gerekir ki Özbudun'un sadeleştirirken "sorumsuz bir devlet başkanı" olarak kullandığı ifadenin orijinali "gayri mesul bir reisi hükümet"tir. Ömür Sezgin sorumsuz bir hükümet başkanından bahsedilmesinin bilgisizlikle açıklanamayacağını, bilakis Mustafa Kemal'in bu çelişkileri geçiş döneminde yenilikçi ve gelenekçileri aynı anda idare etmek amacıyla kullandığını yazmaktadır. Benzer karışıklıklar bu dönemde hükümet ve devlet kavramlarının kullanımında da yaşanmıştır. SEZGİN, 1984, s. 24.

⁴⁸⁵ Önerge şu esasları içermektedir; 1-) Mecliste mütekasif milli iradeyi bilfiil vatan mukadderatına hakim tanımak esas umdedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi fevkinde bir kuvvet mevcut değildir. 2-) Türkiye Büyük Millet Meclisi teşrii ve icrai selahiyetleri kendinden toplamıştır. Meclisten ayrılacak bir heyet meclise vekil olarak hükümet işlerini görür. Meclis reisi bu heyetinde de reisidir. 3-) Padişah ve halife altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır. BAŞGİL, 1936, s. 117. Tanör, kabul edilen önergeyi 1921 Anayasası kabul edilene kadar dönemin geçici anayasası olarak görür. TANÖR, 2005, s. 235.

birleşimde görüşülmeye devam edilmiş⁴⁸⁶ ve görüşme neticesinde altı kişilik geçici icra encümeni seçilerek icra vekillerinin statüsünün belirlenmesi için 15 kişiden oluşan Layiha Encümeni kurulmuştur.⁴⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa seçilen geçici icra encümeninin tabi başkanıdır.⁴⁸⁸

Layiha Encümeni'nin icra vekillerinin hukuki konumu ile ilgili hazırlamış olduğu tasarı 1 ve 2 Mayıs tarihlerinde mecliste görüşülmüştür.⁴⁸⁹ Yapılan görüşmeler neticesinde, İcra Vekillerine hukuki ve kalıcı statü kazandıran tasarı; 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁰ Bu kanunla on bir kişiden oluşan bir icra vekilleri heyeti kurulmuştur.⁴⁹¹ Vekillerin seçiminde salt çoğunluk, karar yeter sayısı olarak aranmış ve vekil adaylarının meclis içerisinde gösterileceği belirlenmiştir. Kanunda vekillerin yürütme işlerinde gerek duyduğunda ilgili meclis komisyonuna danışabilecekleri ve vekiller arasında çıkan uyuşmazlıkların meclis tarafından hallolunacağı düzenlenmiştir.⁴⁹²

Kanunla icra vekillerinin seçiminde belirlenen yöntem, vekiller arasındaki uyumu zorlaştıran bir şekil arz eder.⁴⁹³ Çünkü meclis istediği üyeyi icra vekilliğine seçebilecek durumdadır. Ayrıca seçilecek heyet içerisindeki icra vekilleri tarafından takip edilecek siyasi bir program ve bu programın sorumluluğu da söz konusu edilmemiştir.⁴⁹⁴

3 sayılı kanun ile ilgili zikredilmesi gereken son bir husus da; tasarının görüşülmesi sırasında bazı üyelerin karar yeter sayısı ile ilgili itirazları ve meclisin burada izlediği

⁴⁸⁶ Kabul edilen teklif Celalettin Arif Bey'e aittir. Diğer teklifler için bkz: ÇOKER, 1994, s. 92-93.

⁴⁸⁷ TANÖR, 2005, s. 236. Yazar aynı zamanda bu kurulun geçici olsa bile meclisin ilk hükümeti olduğunu ifade eder.

⁴⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine İsmet Bey geçici icra heyetine seçime katılmadan dahil olmuştur. ÇELİK, 2007, s. 45.

⁴⁸⁹ Görüşmelerin ayrıntısı için bkz. ÖZBUDUN, 1992, s. 8 vd.

⁴⁹⁰ 2 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen TBMM İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun dört maddeden oluşmaktadır. KİLLİ, GÖZÜBÜYÜK, 2000, s. 97.

⁴⁹¹ Madde 1. Şeriye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman, ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezahip, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani Nafia, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve telgraf), Müdafaai Milliye, Hariciye ve Erkanı Harbiye Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

⁴⁹² Kanunun ikinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri.

⁴⁹³ BAŞGİL, 1936, s. 118.

⁴⁹⁴ OKANDAN, Recai G. , "Pozitif Amme Hukukumuzun Gelişmesi Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale", Muhammet Raşit Seviğ'e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s. 125.

usuldür.⁴⁹⁵ Bu yolda verilen önerge kabul edilmekle birlikte mecliste yaşanan devamsızlık sorunları Kanun-i Esasi'nin aynen uygulanmasına olanak vermemiş, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu yerine oylamada hazır bulunanların üçte ikisinin kabulü ile tasarı kanunlaşmıştır.⁴⁹⁶

Yukarıda da zikredilen ve meclisin çalışma düzeni ile ilgili olan Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye tasarısının reddedilmesi meclisin toplanması ve karar alınması başta olmak üzere bazı sorunların devamını da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların önünü alabilmek için ise 5 Eylül 1920 tarihinde Nisab-ı Müzakere Kanunu kabul edilmiştir.⁴⁹⁷ Buna göre, Meclis kanununun birinci maddesinde kendisine verilen görevleri yapana kadar sürekli toplantı halinde olacaktır.⁴⁹⁸ Toplantı ve karar yeter sayılarının yeniden belirlendiği, meclise devamın arandığı düzenlemeler ile meclis icra vekillerini bir nebze de olsa kontrol altına almaya başlamıştır.⁴⁹⁹

Meclis açıldıktan sonra kendisini uğraştıran bir mesele olan yürütmenin oluşturulması ve statüsünün belirlenmesi hususundaki problemler, yukarıda zikredilen 3 sayılı Kanun ile de halledilebilmiş değildir. Kanunun icra vekilleri arasındaki uyumu ve beraberliği etkileyecek ikinci maddesinin uygulaması, yürütme içerisinde, 4 Eylül 1920 tarihli

⁴⁹⁵ Bu itiraz ile ilgili önerge Saruhan milletvekili Refik Şevket Bey ve diğer bazı üyeler tarafından verilmiştir. Kanunun anayasa değişikliği özelliği taşıdığını ve dolayısıyla salt çoğunlukla değil, üçte iki çoğunlukla ve ad okunarak kabul edilmesini içeren önerge meclis tarafından kabul olunmuştur. ÖZBUDUN, 1992, s. 9. Bu örnek üzerinden gidecek olursak Meclis içerisindeki üyelerin anayasal usuller hakkındaki bilgi ve hassasiyetlerinin de üst düzeyde olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁹⁶ TANÖR, 2005, s. 238.

⁴⁹⁷ Sekiz maddeden oluşan Kanun'un maddeleri şu şekildedir; 1-) Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Millet'in istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemirren inikat eder. 2-) Her livanın Büyük Millet Meclisinde mevcut miktarı azası intihap kanununun tayin eylediği miktardan aşağı tenezzül etmedikçe vuku bulacak münhalata yeni aza intihap edilmez. 3-) Büyük Millet Meclisi Azasından senede iki ay bilâ mazeret ve bilâ fasıla Meclise devam etmeyenler Heyeti Umumiye kararı ile müstafi addolunurlar. 4-) Büyük Millet Meclisi azalığı ile memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzımanı reyile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis azalığı ile cemi caizdir. 5-) Her daireyi intihabiyeden beş aza intihabı itibariyle Heyeti mecmuasının bir fazlası nisabı müzakeredir. 6-) Büyük Millet Meclisi azasına dört ay için bin iki yüz elli lira tahsisat ve dört ayın hitamından devrei içtimaiye nihayetine kadar Meclise devam edenlere şehri yüzer lira tazminat verilir. 7-) Büyük Millet Meclisi azasına senede bir defaya mahsus olmak üzere dört bin kuruş üzerinden azimet ve avdet harcırahı ita olunur. 8-) İstanbul Meclisi Mebusanından Büyük Millet Meclisine iltihak eden azaya tarihi iltihakından itibaren şehri yüzer lira tazminat verilir. KİLİ, GÖZÜBÜYÜK, 2000, s. 98.

⁴⁹⁸ Kanunla meclise verilen görevler; Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Millet'in istihlas ve istiklalini temin etmektir. Hilafet ve Saltanatın hâlâ kuvvetli bir meşruiyet zemininin bulunduğunu belirtmeliyiz. Kanunun açık düzenlemesine rağmen Okandan, Meclis'in gayesini sadece "vatan ve millet'in istihlas ve istiklalinden" ibaret görmektedir. OKANDAN, 1956, s. 125.

⁴⁹⁹ BAŞGİL, 1936, s. 119.

birleşimde Tokat mebusu Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'na seçilmesiyle ciddi bir problem doğurmuştur. Ortaya çıkan kriz anayasal bunalım⁵⁰⁰ şeklinde nitelendirildiği gibi siyasi bir çatışma olarak da nitelendirilmektedir.⁵⁰¹ Mustafa Kemal Paşa'nın mahzurlu gördüğü ve çalışmak istemediği Nazım Bey'in⁵⁰² bakanlığa seçilmesi sonucu oluşan bunalım Nazım Bey'in istifaya zorlanması ve bunun başarılı olması neticesinde aşılmış, icra vekillerinin seçiminde yapılan kanun değişikliği ile de nihai çözüm sağlanmıştır. 4 Kasım 1920 tarihli kanun ile icra vekillerinin, doğrudan doğruya meclis tarafından seçilmesi usulü terk edilmiştir. İcra vekillerinin artık meclis başkanının seçeceği meclis üyeleri içerisinde mutlak çoğunlukla seçileceği düzenlenmiştir. Böylelikle meclis başkanı ile icra vekillerinin uyumlu bir şekilde çalışması sağlanmıştır.⁵⁰³

Birinci Meclis'in açılışından Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulüne kadar geçen sürede yaşananlar, hem kurtuluş mücadelesinin sürdürülmesi, hem de egemenliğin kullanımındaki dönüşümün başlaması olarak iki başlıkta tezahür eder. Pozitif düzenlemelere bakıldığında meclisin öncelikli amacının hilafet ve saltanatı kurtarmak olduğu görülüyorsa da⁵⁰⁴ kurtarılan bu makamların statülerinin belirlenmesi işi de meclisin vazifelerindedir. Neticede II. Meşrutiyetle başlayan ve Milli Mücadele döneminde yoğunlaşan millet egemenliğine yapılan vurgu, mutlakiyet ve meşrutiyetin ardından yönetim şekli olarak cumhuriyetin kabul edileceğinin kuvvetli emareleridir. Meclisin çalışma esaslarında pozitif mevzuat açısından kendini Kanun-i Esasi ile de bağlı sayması ve kendi yaptığı düzenlemelerde saltanat ve hilafete yapılan atıflar, siyasi meşrutiyetin önemli bir kısmının İstanbul'da bulunduğu kanıtları sayılabilir. Lâkin padişahın mecliste alınan kararlara müdahale imkânının bulunmaması göz önüne alındığında bu durumu tersinden okumak da mümkündür. Yeni kurulan sistemin karar alma ve bu kararları yürütme gücü üzerinde

⁵⁰⁰ ÖZBUDUN, 1992, s. 16.

⁵⁰¹ Tanör, Nazım Bey'in seçimi ile oluşan durumu anayasal bir bunalım olarak görmez. O'na göre anayasal bir hak ve yetki kullanarak meclisin seçtiği bakanın istifa ettirilmesi Mustafa Kemal Paşa'dan kaynaklanan bir siyasi bunalım ve tıkanmadır. TANÖR, 2005, s. 242.

⁵⁰² Nazım Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresinden başlayan bir süreç neticesinde memlekete zararlı faaliyette bulunmakla itham edilmiştir. Yeni kurulan her siyasi hizibe yaklaşmakla, yabancı devletlere casusluk yapmak bu ithamların bazılarındandır. ÖZBUDUN, 1992, s. 16.

⁵⁰³ TANÖR, 2005 s. 243. Kanunun oylamasında bazı milletvekillerinin (Vehbi Bey, Haydar Bey ve Yusuf Ziya Bey) yapılacak değişikliğin anayasal nitelikte olduğu ve ad okunarak üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerektiği yönünde itirazları vardır. Kanunun kabul edilişi sırasında uygulanan bu yöntem ise değiştirilmesinde meclis tarafından benimsenmemiş ve teklif işaret oyuyla oylanmıştır. ÖZBUDUN, 1992, s. 17.

⁵⁰⁴ MEMİŞ, Emin, Milli Mücadelenin Hukukileşme Süreci, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 315.

sıfırlanan saltanat etkisi, aynı zamanda adı konmamış bir cumhuriyetin varlığını da dillendirmeyi mümkün kılar.⁵⁰⁵

2.2. 1921 Anayasası'nın Hazırlanışı

1921 Anayasası öncesinde, özellikle meclisin açılışını müteakip ciddi bir anayasal mesai yapılmış, kanun ve kararlar ile somutlaşan bu mesai, kamu hukukumuzda esaslı bir dönüşümü başlatmıştır. Yeni bir devlet ve iktidar düzeninin oluşum aşamasında, aktörlerin meclis, dolayısıyla millet hâkimiyetine yaptığı vurgu ön planda iken saltanat ile hilafete yapılan referanslar da devam etmektedir.

Birinci Meclis'in yukarıda kısaca zikredilen mesaisinde; cevabı pek de netlik kazanmamış hususlar bulunmaktadır. Rejim bahsi, Meclis'in niteliği, çalışma prensipleri gibi hususlar mevcut düzenlemeler ile tartışmadan azade kalmış değildir.

Bu şartlar altında İcra Vekilleri Heyeti 13 Eylül 1920'de otuz bir maddelik bir anayasa tasarısını meclise sunmuştur.⁵⁰⁶ İcra vekilleri heyetinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası adını koyduğu bu metin, içeriği bakımından bir hükümet programı niteliği arz eder⁵⁰⁷ ve bu yüzden siyasi tarihimizde de daha çok Halkçılık Programı olarak bilinir.⁵⁰⁸

Halkçılık Programı ortaya çıktığı zamanın ruhuna uygun olarak halkın yönetime hakim olması siyasi esasını içeriyordu. Programın adının "halkçılık" olarak belirlenmesi hem Rusya'da yaşanan devrim sonucu yaygınlık kazanan kavramların etkisini yansıtmaktadır hem de programın imparatorluklar çağının kapanarak, cumhuriyetlerin kurulduğu bir dönemin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰⁹ Bu yönüyle programın anayasal gelişmemizin yönünü ortaya koyan bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

⁵⁰⁵ TANÖR, 2005, s. 246. Ancak monarşinin sembolik niteliğe sahip olduğu devletlerin cumhuriyet olarak nitelendirilmediğini de kaydetmek gerekir.

⁵⁰⁶ BIYIKLIOĞLU, 1960, s. 658.

⁵⁰⁷ Bu metnin bir hükümet programı olduğunu, bir kanun niteliği taşımadığını mecliste dile getiren Ali Şükrü Bey'dir. Halkçılık Programının mecliste oylanması talebi bu belgeye anayasal nitelik kazandırma niyetine dayanmaktadır. Bu şekilde meclis çalışmalarının Halkçılık programı çerçevesinde devam etmesi düşünülmüştür. Ali Şükrü Beyin itirazlarına rağmen program encümene gönderilmiştir. HACIFETTAHOĞLU, İsmail, Ali Şükrü Bey: Emperyalizme Karşı Bir Hürriyet Kahramanı, Atlas Yayınları, Ankara, 2003, s. 92-93.

⁵⁰⁸ ATATÜRK, 1969, s. 594.

⁵⁰⁹ ÇELİK, 2007, s. 50.

Halkçılık Programı, 18 Eylül günü meclis genel kurulunda okunmuş ve yapılan görüşmeler neticesinde beş şubeye ayrılan meclisin her şubesinden seçilen üçer kişiden kurulu Encümen-i Mahsus'a havale edilmiş ardından encümenin hazırladığı raporların iki ay süre ile mecliste görüşülmesinin ardından 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasanın kabulü ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda anayasanın çekirdeğini Halkçılık Programının oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁵¹⁰

2.3. Anayasa'nın Kabulü

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü süreci, yukarıda da belirtildiği gibi İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Eylül tarihli tasarısının Meclis'te 18 Eylül 1920'de müzakeresi ile başlamıştır.

Halkçılık Programı olarak bilinen tasarımın ilk dört maddesi Encümen-i Mahsus'un önerisi ile Meclis beyannamesi olarak kabul edilmiş ve Anayasa metnine dâhil olmamıştır.⁵¹¹ Çekirdeğini Halkçılık Programının oluşturduğunu belirttiğimiz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, kurulan özel komisyonun raporu neticesinde Meclis'te görüşülmeye başlanması ile birlikte çeşitli başlıklar üzerinde görüşmeler gerçekleşmiş ve neticesinde anayasa kabul edilmiştir. Anayasa mesaisinde meclis üyelerinin müzakere ettiği hususları; milli hakimiyet, kuvvetler birliği, saltanat ve hilafetin durumu, temsil olgusu, meclisin

⁵¹⁰ YILMAZ, Faruk, Türk Anayasa Tarihi 1808-2010, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.85.

⁵¹¹ Büyük Millet Meclisi'nin Beyannamesi: Emperyalist Devletlerin, Devlet ve milletimizin hayatına açıkça kasdetmeleri neticesinde müdafaa-i meşrua için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zımnın ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşrelemeye lüzum görmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milli hudutlar dahilinde (islam ekseriyetinin) hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini yegane ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hakimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasil olacağı kanaatindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafi hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın ötedenberi maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeği başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimai uhuvvet ve teavünü hakim kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddütat ve tesisatı vücade getirmeğe çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve ananatını gözetmek fikrindedir.

Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin idari, iktisadi içtimai umum ihtiyacatına müteallik ahkamı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vazeylemeye başlamıştır. Veminallüttevfik. TANİLLİ, 1976, s. 61.

kuruluşu ve yetkileri, meclis hükümet ilişkileri ve yerinden yönetim başlıkları altında toplayabiliriz.⁵¹²

Milli hakimiyet bahsinin kaleme alındığı birinci madde⁵¹³ tartışma olmadan kabul görmüş ve anayasanın birinci maddesi olmuştur.⁵¹⁴ Tasarının ikinci ve üçüncü maddeleri⁵¹⁵ de tartışma görmeden kabul olunmuş ve kuvvetler birliği ilkesinin kabulü bu düzenlemeler ile somutlaşmıştır.⁵¹⁶ Meclis üstünlüğüne yapılan vurgu ve yetkilerin Meclis'te toplanmış olması, *yegânelik* sıfatı ile birlikte değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılmaktadır: Meclis'in herhangi bir organa yetki devretmesi yasaklanmıştır.⁵¹⁷

Meclis'te 1921 Anayasası görüşmelerinde tartışılan hususlardan biri de saltanat ve hilafet bahsi ile ilgilidir. İcra vekillerinin sunmuş olduğu tasarının beşinci maddesi; "*Hilafet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra Padişah ve Halife-i müslimin kavanin-i esasiye dairesinde mevki-i mehterem ve mübeccelini ahzeder*" şeklindedir. Encümenin TBMM beyannamesi olarak kabul edilen metninde ise, Meclis'in "*milli hudutlar dahilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül*" ettiğini bildirmiş ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metninden bu bahis çıkarılmıştır.⁵¹⁸ Meclis'te bu hususun görüşülmesi esnasındaki tartışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın, hilafet ve saltanatın korunmasının meclisin birinci esası olduğu, lakin içinde

⁵¹² Sistematik açıdan Özbudun'un eserinden yararlanılmıştır. ÖZBUDUN, 1992, s. 21 vd.

⁵¹³ Hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

⁵¹⁴ Memiş, madde düzenlemesi ile demokrasinin ruh ve mana yönünden tam anlamıyla kabul edildiğini belirtir. MEMİŞ, 1999, s. 321.

⁵¹⁵ Tasarının üçüncü maddesindeki "Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır" düzenleme "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır" şeklinde değiştirilmiştir. İlk düzenlemedeki Halk Hükümeti ifadesini encümen gereksiz görmüş ve Devlet kelimesinin kullanılmasını uygun bulmuştur. AKIN, Rıdvan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihasını Müzakeresi", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1992, s. 347.

⁵¹⁶ Yeni siyasal düzenin temel taşları olan milli egemenlik ve kuvvetler birliği hususlarının tartışma olmaksızın kabulü Meclis'in açıldığı gündün beri takındığı tutumla uyumludur. ÖZBUDUN, 1992, s. 24 vd. Kuvvetler birliği hususunda mecliste bir mutabakat bulunmaktadır, ancak kuvvetler birliğine dayanan sistem de yürütmenin durumu hakkında farklı görüşler Meclis'te savunulmuştur.

⁵¹⁷ MEMİŞ, 1999, s. 322.

⁵¹⁸ ÖZBUDUN, 1992, s. 24.

bulunulan şartlar dahilinde bu durumdan daha önemli konular üzerinde meclisin mesai harcaması gerektiğini belirtmesi ile son bulmuştur.⁵¹⁹

Anayasa mesaisinde mecliste en çok tartışmalara konu olan bir diğer husus da temsil olgusunu ilgilendirmektedir. İcra vekilleri tasarısında genel oy ile seçilmesi teklif edilen vekillerin, Encümen tasarısında meslek erbabı temsil edilmek suretiyle seçilmeleri öngörülmüştür. Mesleki temsil ile alakalı mecliste çoğunluğu lehte olmak üzere birçok konuşma yapılmış⁵²⁰ ancak neticede bu husus reddedilerek, anayasa metnine dahil olmamıştır. Temsil esasının dayandığı hususun tartışıldığı birleşimlerde, esas itibarıyla seçim sistemini ilgilendiren birçok öneri de vekillerce ileri sürülmüştür. Bu bağlamda yukarıda zikredilen mesleki temsil esasının dışında ileri sürülen doğrudan demokrasi tezini içeren tekliflerin yanında şûradan şûraya seçim sistemi de mecliste görüşülmüştür.⁵²¹

İcra vekillerinin vermiş olduğu tasarıda onbirinci ve onikinci maddeler, meclisin kuruluşuna ilişkin şu hükümleri içermekteydi: - *“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.”* – *“Büyük Millet Meclisi her sene teşrin-i sani iptidasında bila davet içtima eder”*.

Encümen-i Mahsus tasarısında ise bu hükümlerin karşılığı olan beş, altı ve yedinci maddeler şöyle düzenlenmiştir: - *“Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkan görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidini caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilayet ve meslekin ayrıca vekili*

⁵¹⁹ BAŞGİL, 1936, s. 121 vd, ÖZBUDUN, 1992, s. 24 vd. Görüşmelerin ardından Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ek maddesinde Nisab-ı Müzakere Kanununun birinci maddesine atıf yapılmak suretiyle dolaylı da olsa hilafet ve saltanat bahsi anayasallaştırılmıştır.

⁵²⁰ Ayrıntı için bkz: MEMİŞ, 1999, s. 325 vd. Mesleki temsil bahsindeki görüşler Memiş takip edilerek şöyle özetlenebilir, a-) Yeni Türkiye Devleti'nin bir halk hükümeti kimliğini taşıması için meclise özellikle burjuva ve memur tabakalarının girmemesi, sadece meslek ve sanat temsilcilerinin, emekçilerin temsil edilmesi gerekmektedir. b-) Mesleki temsil seçim sisteminin o günün koşullarında ve toplumsal yapıda bir değişiklik olmadıkça ağaların ve eşrafın egemenliğini sağlamaktan başka sonuç vermesi beklenemez. c-) Bu girişim, Anadolu'da egemen kümelerin devlet aygıtını ele geçirme düşüncelerinin bir parçası olduğu ve bir kısım liberal aydınla eşraf tarafından memur otokrasisine karşı bir silah olarak düşünülmüştür. MEMİŞ, 1999, s. 337, 338.

⁵²¹ AKIN, 1992, s. 348, 349.

olmayıp umum milletin vekilidir.” – “Büyük Millet Meclisinin heyeti asliyesi teşrini sani iptidasında davetsiz içtima eder.” – “Büyük Millet Meclisi azası, her içtima mebdeinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisine ait bütün hukuk ve selahiyetleri haiz olmak üzere içlerinden laakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı hafî rey ile tefrik eder”

İcra vekilleri heyeti tasarısında Meclisin yetkilerinin düzenlendiği 14. maddede; *“bilumum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akdi ve ilan-ı harb Büyük Millet Meclisinin cümle-i hukukundandır.”* hükmü yer almaktadır. Encümen Tasarısında bu madde küçük bir değişiklik ile *“umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisine aittir”* denmektedir. Meclisin yetkilerinin tartışıldığı oturumlarda Kanun-i Esasi’ye de atıf yapılarak *“ahkam-ı şer’iyenin tenfizi”*ni de içerecek şekilde Meclis’in görev tanımı yapılmış ve şer’i hükümlerle milli egemenliğin sınırları çizilmiştir.

Meclis hükümet ilişkilerinin görüşüldüğü ve 20 Ocak 1921 tarihli birleşimde kabul edilen Anayasa’nın sekizinci ve dokuzuncu maddeleri ile ilgili tartışmalarda dikkati çeken husus meclis başkanlığı ile icra vekilleri heyeti başkanlığının aynı kişide birleşmesinin önüne geçilmesi istikametinde fikirlerin ortaya konulmasıdır. İcra vekilleri heyeti tasarısı ile encümenin tasarısı arasında da bu konuda farklılık bulunmaktadır ve bu durum icra vekilleri heyetinin kendi içinden bir başkan seçmesi ve Meclis başkanının da vekiller heyetinin tabi başkanı olması gibi bir ara formül ile çözülmüştür.⁵²²

1921 Anayasası’nın önemli bir kısmını oluşturan yerel yönetimler bahsi ile ilgili yapılan görüşmelerde hemen hemen bütün milletvekilleri yerinden yönetim ilkesi lehinde görüş belirtmişlerdir.⁵²³

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Türk Anayasa tarihinde görüşülme yöntemi ve kabul yeter sayısı açısından farklı ve nitelikli çoğunluk gerektiren usul kurallarının aranmadığı tek yumuşak anayasadır.⁵²⁴ Üzerinde en çok mesai harcanan konular mesleki temsil ve

⁵²² Bu durumun Mustafa Kemal’e muhalif olan vekillerin, Paşanın iktidarını dengelemek adına ortaya koydukları fikirlerden kaynaklandığını belirtebiliriz. ÖZBUDUN, 1921, s. 41.

⁵²³ ÖZBUDUN, 1992, s. 45.

⁵²⁴ ÖZBUDUN, 19992, s. 47.

yerinden yönetim konularıdır. Meclis üstünlüğünün katı bir biçimde benimsendiği⁵²⁵ ve güçler birliğine dayalı meclis hükümeti sisteminin⁵²⁶ var olduğu anayasa, temellerini attığı yeni devletin kurucu meclisi tarafından yapılmış bir anayasadır. Milli egemenliğin temel dinamiğini oluşturduğu bu anayasa halkçılık ilkesi üzerinde de önemle durmuştur. Yerinden yönetim ilkesi üzerine yapılan tartışmalar ve bu ilkeye atfedilen önem de milli hakimiyet ve halkçılık anlayışına bağlılığın bir tezahürü olarak okunabilir.⁵²⁷

Yeni bir devletin temellerinin atıldığı ve siyasi dinamiklerde önemli değişimlerin yaşandığı dönemin genel atmosferine uygun olarak, Birinci Meclis'in kabul etmiş olduğu bu anayasa, geçiş dönemi özelliklerini üzerinde taşır. Anayasa'da milli hakimiyet ilkesi ile birlikte zikredilmesi gereken bir diğer dinamik de vatan müdafaası ve bağımsızlık yolunda yapılacak görevlerin de Anayasa ile Meclis'e verilmesidir.⁵²⁸

2.4 Kanun-i Esasi'nin Geçerliliği- Çift Anayasalılık Meselesi

Milli mücadelenin başladığı dönem, bu topraklarda aynı zamanda yeni bir siyasal düzenin kurulma çabasının da izlendiği süreçtir. Yeni siyasal düzenin ilk ve en önemli dinamiği olan milli hakimiyet ilkesine yapılan vurgu, milli mücadelenin fikri zeminini oluşturmuş, Meclis'in açılışında somutlaşmış ve nihayet Teşkilat-ı Esasiye Kanununda anayasal geçerliliğine kavuşmuştur.

Millet adına söz sahibi olan ve onun adına yetki kullanmaya başlayan Meclis'in yapmış olduğu düzenlemelerde milli hakimiyet vurgusu görülürken, Kanun-i Esasi hükümlerinin geçerlilik durumuna ilişkin olumsuz anlamda herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır. Meşruiyet zeminini kuvvetlendirmeye çalışan yeni yapının muhtemel itirazları bertaraf etmek için böyle bir tutum sergilediği bu bağlamda zikredilebilir. Meclis dinamikleri göz önüne alındığında görüşmeler neticesinde Meclis'in hilafet ve saltanat kurumlarının durumu ile ilgili yapılacak tasarruflarda da kendisini yetkili gördüğünü söyleyebiliriz.⁵²⁹

⁵²⁵ PARLA, Taha, Türkiye'nin Siyasal Rejimi, Onur Yayınları, İstanbul, 1986, s. 14.

⁵²⁶ DEMİR, Fevzi, "Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri", Seyfullah Edis'e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000, s. 61.

⁵²⁷ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 7. Basım, Ankara, 1998, s. 121.

⁵²⁸ KARAMUSTAFAOĞLU, 1975, s. 321.

⁵²⁹ Nitekim, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu belirten Teşkilat-ı Esasiye, ek maddesinde Nisab-ı Müzakere Kanunu'na yapılan atıf ile hilafet ve saltanatın kurtarılması görevini de meclise vermektedir.

Bu bağlamda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısının müzakereleri esnasında yaşanan bazı hadiseler de iki anayasalı rejim bahsi ile ilgilidir.⁵³⁰

Doktrinde bu bahis ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, 1921 Anayasası'nın kabul edilmesi ile açıkça Kanunu-u Esasi'nin yürürlükten kaldırılmamış olması, ayrıca anayasanın kabulü görüşmelerinde söz alan üyelerin konuşmaları ve aynı yönde yaptıkları atıfları örnek göstermek suretiyle⁵³¹ iki anayasalı bir rejim olgusunun varlığı ortaya konulmaktadır.

İki anayasalı bir rejimin varlığı yahut Kanun-i Esasi'nin geçerliliğini koruyup korumadığı ile ilgili yapılacak açıklamalara farklı bir bakış açısıyla da yaklaşmak mümkün olabilir. Bu yaklaşım açısından temel hareket noktası ise hukuki düzenlemelerin anayasal niteliğinde düşümlenmektedir. Bilindiği üzere bir hukuki düzenlemenin anayasal nitelikte olup olmadığı iki farklı kritere bakılarak belirlenebilir.⁵³² Maddi kritere göre yapılan anayasa tanımında devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen hukuk kurallarının bütünü anayasa olarak kabul edilmektedir.⁵³³ Şekli anlamda anayasa ise normlar hiyerarşisinde en üst sırada bulunan ve kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak ifade edilebilir.⁵³⁴ Şekli anlamda

⁵³⁰ Meclis hükümet ilişkilerinde, muhafazakâr üyelerden Yozgat milletvekili Hulusi Efendi, Kanun-i Esasi'nin hala yürürlükte olduğunu ve 118. maddesine göre (kavanin ve nizamatin tanziminde muamelat-ı nasa erfak ve ihtiyacat-ı zamana evfak ahkam-ı fikihiye ve hukukiye ile adab ve muamelatın esas alınması) meclisin kayıtsız bir yasama yetkisine sahip olmadığını savunmuş ve bu görüşü Encümen adına konuşan Karesi vekili Vehip Bey tarafından da Kanun-i Esasi'nin fiilen veya kanunen tadil edilmeyen bölümlerinin yürürlükte olduğu belirtilerek desteklenmiş ve zaten tamamı Müslüman olan bir meclisin kendi dinine aykırı karar almasının mümkün olamayacağını da eklemiştir. Bu görüşler doğrultusunda Kanunu-u Esasi'nin 118. maddesindeki hükmü de içeren bir cümle düzenlemeye eklenmiştir. Bu şartlar dâhilinde meclisin şeriat hükümleri ile sınırlı bir egemenliği kabul ettiği de belirtilmelidir. ÖZBUDUN, 1992, s. 37. Anayasanın kabul yöntemi ile alakalı olarak Kanun-i Esasi'de öngörülen üçte iki çoğunluğa uyulmadığı itirazı üzerine istifa eden Celalettin Arif Bey'in tutumu da iki anayasalı bir rejimde yapılan uygulamalara örnek gösterilebilir. Celalettin Arif Bey'in tutumunun farklı sebeplere dayandığı yönünde bkz: MEMİŞ, Emin, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu", Lütfi Duran'a Armağan, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, yıl 9, sayı 1-3, İstanbul, 1988, s. 217 vd, ÖZBUDUN, 1992, s. 49.

⁵³¹ Memiş bu hususlara, şu başlıklarda eklemeler yaparak iki anayasalı rejim olgusunun varlığını desteklemektedir. – Kanunların ancak işleyen bir düzende hukuk biliminin öngördüğü yöntemlerle yürürlüğüne son verilebileceği. Yürürlükte olan Kanun-i Esasi'nin 1921 Anayasası ile çelişmeyen hükümlerinin hiç değilse biçimsel olarak yürürlükte olduğu. – Kanunu-u Esasi dönemi mahkemelerinin hala işler vaziyette oluşu. – Meclis tutanaklarında Kanunu-u Esasi'nin yürürlükte olduğunun sık sık vurgulanması. – Başkomutanlık kanunlarının birinci maddelerinde Kanun-i Esasi'nin yürürlükte bulunduğunun açıkça belirtilmesi. – Kanunu-u Esasi'nin açıkça 1924 Anayasası'nı 104. Maddesiyle yürürlükten kaldırılması. MEMİŞ, 1988, s. 237 vd.

⁵³² Bu konudaki ayrıntılı açıklamalar için bkz: GÖZLER, 2011, s. 106 vd.

⁵³³ GÖZLER, 2011, s. 106.

⁵³⁴ GÖZLER, 2011, s. 106.

anayasada kuralların içeriğinden ziyade yapılmaları ve değiştirilmeleri usulü önem taşımaktadır.

Bir hukuk normunun anayasal niteliği ile ilgili yapılan kısa açıklamadan sonra 1921 Anayasası ve Kanun-i Esasi bahsine yönelebiliriz. 1921 Anayasası, Türk anayasaları içerisindeki tek yumuşak anayasadır. Geçiş dönemi düzenlemesi olma özelliği ön planda olan bu anayasanın kabulü ve kabulünün ardından değiştirilmesi süreci ile ilgili herhangi bir usul öngörülmemiş ve kayıt altına alınmamıştır. Anayasa kanunlardan daha zor ve farklı bir usulle yapılmamış ve değiştirilmesi de kayıt altına alınmamıştır. Dolayısıyla 1921 Anayasasının yukarıda zikredilen kriterlere dayanarak maddi anlamda bir anayasa olduğunu söyleyebiliriz.⁵³⁵ Bu durumun bizi götürdüğü netice de şudur: Maddi anlamda anayasa kriterinin kabulü ile devletin temel kurallarının düzenleme altına alınmış olması ve Kanun-i Esasi'den bu anlamda ciddi şekilde farklılık göstermesi⁵³⁶ 1921 Anayasası'nın kabulünde veyahut sonrasında ne kadar atıf yapılırsa yapılsın Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olup olmadığı tartışmalarını doğurmaktadır.⁵³⁷

2.5. Anayasanın Değiştirilmesi

1921 Anayasası'nın ilanından 1924 Anayasası'nın kabulüne kadar anayasal niteliği haiz birçok yasama tasarrufu mevcuttur.⁵³⁸ Bu yasama tasarruflarının içerisinde anayasa değişikliği niteliğini taşıyan tek kanun 29 Ekim 1923 tarihli "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddın Tavzihan Tadiline Dair Kanun*"dur. Cumhuriyetin hükümet şekli olarak kabul edildiği bu değişiklik ile 1921 Anayasasının maddeleri açıklanmak suretiyle değiştirilmiş ve aynı zamanda bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştur. Bu

⁵³⁵ Erdoğan, 1921 Anayasasının, temel hak ve hürriyetleri içermemesi sebebiyle maddi anlamda bir anayasa olmadığını ileri sürmektedir. ERDOĞAN, 2001, s.40,

⁵³⁶ Egemenliğin sahibinin değiştirilmesi, Meclis yapılanması ve hükümetin meclis ile olan durumundaki temel değişiklikler.

⁵³⁷ İkinci bölümde bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

⁵³⁸ Sırasıyla belirtecek olursak; 1-) Bakanlar Kurulunun kuruluş biçimine ilişkin kanun, 2-) Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve TBMM'nin Teşekkülü ile ilgili Heyeti Umumiye Kararı, 3-) Egemenlik Haklarının Ulusun Tek Temsilcisi olan TBMM'nde Toplanmış bulunduğu ilişkin Heyet-i Umumiye Kararı, 4-) Vekiller Heyeti Başkanının Görev ve Sorumluluklarına İlişkin Heyet-i Umumiye Kararı, 5-) Cumhuriyetin ilanı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun, 6-) Cumhurbaşkanının Derhal Seçilmesine ilişkin heyet-i umumiye kararı, 7-) Askeriye mensuplarının tabi olacakları esasların belirlenmesi hakkında kanun, 8-) Hilafetin ilgası ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasına dair kanun.

düzenleme ile aynı zamanda devletin dini ve dilinin de İslam ve Türkçe olduğu kayıt altına alınmıştır.

Bilindiği üzere 1921 Anayasası yumuşak bir anayasadır ve değiştirilmesi ile ilgili de herhangi bir nitelikli çoğunluğun aranacağına ilişkin kayıt içermez.⁵³⁹ Bu yapılan değişikliklerde de nitelikli çoğunluk aranmamıştır.⁵⁴⁰

Anayasada yapılan değişiklik ile meclis tarafından kendi içinden seçilen bir cumhurbaşkanı, devlet başkanı sıfatıyla Meclis'e ve vekiller heyetine "gerekli gördükçe" başkanlık edecektir.⁵⁴¹ Ayrıca başbakan cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri içerisinde seçilir ve diğer bakanların seçimi başbakan tarafından cumhurbaşkanına meclisin onayını alması için sunulur.⁵⁴² Kaba hatları ile parlamenter sistem unsurlarının işlerlik kazanmaya başladığı anayasa değişikliği ile meclis hükümeti sisteminden parlamenter sisteme doğru bir yaklaşmanın olduğu belirtilmelidir.

3. 1921 ANAYASASININ ÖNGÖRDÜĞÜ KUVVETLER BİRLİĞİ BAĞLAMINDA YASAMA VE YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

1921 Anayasası'nın öngördüğü kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin ele alınacağı bu bölümde, sistemin anayasal çerçevesi yanında yasama-yürütme ilişkilerinin uygulamada nasıl işlediği üzerinde de durulacaktır. Teorik ve pratik cepheleriyle yasama-yürütme ilişkisi ele alınmadan önce yasama ve yürütme müstakil başlıklar altında oluşumları, işleyişleri ve yetkileri açısından anlatılacaktır. Böylece I. TBMM dönemi anayasal düzeni içerisinde yasama ve yürütmenin konumu tesbit edilecektir. Uygulamada ortaya çıkan sapmalar ise hukuki açıdan değerlendirilecektir.

⁵³⁹ Birinci Meclis'in kuruculuk vasfı olduğundan hareketle, kendini herhangi bir kayıtlı bağlı saymaması ile bu durum izah edilebilirse de 1923 değişikliklerini yapan Meclis, seçimlerin yenilenmesi neticesinde oluşan meclistir. Öyle görünüyor ki değişikliklerde nitelikli çoğunluk aranmaması, İkinci Meclis açısından da devam ettirilmektedir. MEMİŞ, 1999, s. 443.

⁵⁴⁰ ÇELİK, 2007, s. 78.

⁵⁴¹ PARLA, Taha, Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12.

⁵⁴² OKANDAN, 1966, s. 350.

3.1. Parlatentonun İŖleyiŖi ve Yasama Fonksiyonu

Yasama yetkisi, 1921 Anayasasının orijinal tarafını ortaya koyan dzenlemelerle ŖekillendirilmiŖtir. Nitekim Anayasa'nın ilk maddesinde kongreler dzeniminde millî mûcadelenin temelini oluŖturan dŖŖnce ifade edilmiŖ ve "*Hakimiyet bilâ kaydû Ŗart milletindir.*" denilmiŖtir. Okandan, kriz zamanlarında fertlerin ve devlet kuvvetlerinin bir araya getirilme gayesi ile hareket edilerek saf meclis hûkûmeti sisteminin kabul edildiğini belirtmektedir.⁵⁴³ Bu tasavvurun ortaya koyduğu fikriyat çerçevesinde 2. maddede "*İcra kudreti ve teŖri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerkûz eder.*" hûkmü yer almıŖtır. Bu anlamda yasama organının⁵⁴⁴ meclis olduğu anlaŖılmakla beraber yürütme yetkisinin de meclise verildiği açıktır.⁵⁴⁵

Yasama organının oluŖumu 4. maddede dzenlenmiŖ ve meclisin vilayetlerde halk tarafından seçilen temsilcilerden oluŖacađı hûkme bađlanmıŖtır. 5. maddede ise bu seçimlerin iki yılda bir yapılacağı, vekillik müddetinin iki yıl olduğu, tekrar seçilmenin caiz olduğu dzenlenmiŖtir. Eğer seçimin yapılması imkân dâhilinde değilse seçim bir yıl ertelenebilecektir. Yine söz konusu maddede daha önceki anayasalarda kendisini gösteren *temsili vekâlet* ilkesi⁵⁴⁶ benimsenmiŖ, seçilen temsilcinin yalnızca kendisini seçenlerin değil tüm halkın temsilcisi olduğu hûkme bađlanmıŖtır.⁵⁴⁷ Meclisin oluŖumu bu Ŗekilde dzenlenirken geçici madde ile 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda dzenlenen meclisin sürekliliği ilkesi benimsenmiŖ, dördüncü, beşinci ve altıncı maddede dzenlenen hûkûmlerin ilgili kanunda belirlenen "*Hilafet ve Saltanatın, vatan ve millet in istihlas ve istiklalinden ibaret olan*" gayesinin gerçekteŖtiği mevcut meclisin 2/3 çoğunluğu ile kabul edilip yeni meclis toplandığında yürürlüğe gireceği dzenlenmiŖtir.

Meclisin yasamaya iliŖkin yetkileri ise 7. maddede Ŗu Ŗekilde dzenlenmiŖtir: "*Ahkâmı Ŗer'iyyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan*

⁵⁴³ OKANDAN, 1961, s. 24.

⁵⁴⁴ Okandan, millî egemenliğin temsilinin meclise ait olduğuna dair açık bir hûkmün anayasada yer almamasını eksiklik olarak görse de bunun zamanın Ŗartları gözetilerek anayasaya koyulmadığını öngörmektedir. OKANDAN, 1966, s. 348.

⁵⁴⁵ YILMAZ, 2012, s. 10.

⁵⁴⁶ Temsili Vekalet İlkesi için bkz. TEZİÇ, 2012, s.104.

⁵⁴⁷ Millî hakimiyetin temsil ilkesine dayandığı sistemde, millet hakimiyetini sağlamaya dönük olarak seçimin 2 yıl gibi kısa süreli aralıklarla yapılmasının dzenlenmesi önemlidir. ESEN, Bülent Nuri, "Türkiye'de Anayasal GeliŖmeler", AÜHF Dergisi, C. 25, sayı 1-2, 1968, s. 37.

*müdafaası*⁵⁴⁸ gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamata tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacatı zamana evfak ahkamı fikhiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz olunur.” Bu düzenlemede en çok tartışılan husus meclisin yasa yapma yetkisinin sınırlarıdır. Madde metninden anlaşılacağı üzere meclisin yetkisi şeriat çerçevesinde kanun vaz etmektir. Madde metninin devamında bu kanun hükümlerinin zamanın şartlarına uygun ve elverişli olacağı hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla meclisin kanun yapma sınırı şeriat ve günün şartlarıdır. Karpata, bu düzenlemeyle Meclis’in halifenin yetkilerini de üzerine aldığını belirtmektedir.⁵⁴⁹ Dönemin atmosferinde meclisin dindışı bir bakış ile yasa yapması ve memlekete hükmetmesi tasavvur edilemezdi. Nitekim 1923 değişiklikleri ile yeniden şekillenen Teşkilat-ı Esasiye’de ilk metnin aksine din vurgusu açık biçimde yer almış ve “Devletin dini İslam’dır.” hükmü Anayasaya girmiştir. Ayrıca kanunların zamanın şartlarına uygun olacağının esaslı biçimde vurgulanması Anayasanın birinci ve ikinci maddesinde belirlenen yetkilerin sınırlandırılma niyetinin var olduğunu göstermiştir.⁵⁵⁰

Yasama organının görevleri 1921 Anayasası’nda özgün bir biçimde düzenlenmişse de, parlamentonun varlığı ve çalışma usulü meclisin kuruluşundan itibaren gündemde olmaya devam etmiştir. Parlamentonun bu konuda bir mücadeleye ev sahipliği yapmasına karşın, Birinci Meclis’in, 1876 Anayasası’ndan beri süregelen yasama geleneğini ve şekli hukuku ihmal etmediği de görülmektedir. Birinci Meclis’in, İstanbul Hükümetinden ayrı bir idare kurduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, hukukun devamlılığı ihmal edilmeyerek, Meclis, faaliyetlerinde Osmanlı parlamenter birikiminden istifade etmeye devam etmiş, bu birikimden gelen usul ve esaslara riayet göstermiştir. Bu bağlamda Mebusan Meclisi’nin içtüzüğü, TBMM’nin içtüzüğü olarak kabul edilmiş,⁵⁵¹ yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı da Kanun-i Esasi de düzenlenen şekliyle geçerliliğini devam ettirmiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Karamustafaoğlu “savaş ilanı” yerine “vatan müdafaası” tabirinin kullanılmasının bilinçli bir tercih olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan Grotius’un kendi olan şeyi savunma ilkesi olarak ortaya koyduğu temel hukuk prensibinin uluslararası hukukun temeline yerleştirilmesi, ona göre, 1921 Anayasası’nın övülmeye değer bir konudur. Hatta bu ilke 1961 Anayasası’nı (ve 1982 Anayasası’nı) etkilediğini ve kavramın bu anayasalarda “milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanı” şeklinde kavramsallaştırıldığını dile getirmektedir. KARAMUSTAFAOĞLU, 1975, s. 327-8.

⁵⁴⁹ KARPAT, 1967, s. 38.

⁵⁵⁰ ÖZBUDUN, 1992, s. 37.

⁵⁵¹ GAZEL, 2007, s. xxxi.

⁵⁵² Yasama dokunulmazlığı ve sorumsuzluğunun Kanun-i Esasiye’ye göre uygulanacağı Başkumandanlık kanununun birinci maddesinde de yer almıştır. Madde hükmü şu şekildedir; “Millet ve memleketin

İç tüzük kapsamında düzenlenmesi gereken dilekçeler, encümenlikler, encümen üyelikleri gibi hususlar Meclis gündemine gelmişse de memleketin içinde bulunduğu vaziyet, meclisin bu tür konulara vakit ayırmasına pek imkân vermemiştir. Millî kurtuluş mücadelesinin esas gündemi teşkil etmesi, meclisteki çalışma, toplanma ve diğer usule ilişkin problemlerde Osmanlı'dan miras kalan bir içtüzük olarak Nizamname-i Dâhili'nin kullanılması, ihtiyacı karşılamayan konularda hüküm tesis edilmesi; uygun görülen hususların ise doğrudan uygulanması sonucunu doğurmuştur. İç tüzük meselesi ile ilgili Meclis'in 7 numaralı kararında "Nizamname-i Dahili'nin tâdil edilmek suretiyle tatbiki kabul edildi" denilmektedir. Hangi maddelerin değiştirileceği kararda belirtilmemiştir. Birinci meclis döneminde yemin metni ve yasama yılının başlangıcı değiştirilmiş, komisyonların oluşumunun içtüzüğe göre yapılacağı kararı alınmıştır.⁵⁵³

Toplantı ve karar yeter sayısı ile ilgili olarak Nisab-ı Müzakere Kanunu ile düzenleme yapılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nde, Meclis-i Mebusan'da uygulanan teamül ve sayısal kuralların uygulanması mümkün olmadığından, o günkü şartlara göre, Nisab-ı Müzakere Kanunu çıkarılıncaya kadar toplantıya katılan üyelerin sayısı dikkate alınarak karar yeter sayısı belirlenmiştir. Nisab-ı Müzakere Kanunu'na göre toplantı yeter sayısı mebus tam sayısının salt çoğunluğu iken, karar yeter sayısı ise oturuma katılanların salt çoğunluğudur. Birçok üyenin izinli veya mazeretli olmalarından dolayı, üye tam sayısının (365) salt çoğunluğu olarak belirlenen toplantı yeter sayısını uygulamak çoğu zaman mümkün olmamıştır.⁵⁵⁴ Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda düzenlenen diğer hususlar ise, milletvekillerinin ödenek ve yolluk işlemleri ile meclis görevinden başka bir görev alma yasağıdır. Meclis'te ilke olarak milletvekilliği ile diğer görevlerin bağdaşmayacağı kabul edilmişse de, dönemin olağanüstü şartları dolayısıyla Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 4. maddesinde, Meclis'in onayı ile sefirlik, ordu ve kolordu komutanlığı memuriyetlerinin meclis üyeliği ile beraber yürütülebileceği kabul edilmiştir.⁵⁵⁵

mukadderatına bilfiil vazülyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasî ve Teşkilâtı Esasiye kanuniyle hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabiatıyla mahfuz..." Kanun dört defa değiştirilmesine rağmen bu hüküm muhafaza edilmiştir. TUNAYA, 1985, s. 39.

⁵⁵³ İBA, 2009, s. 441.

⁵⁵⁴ ÖZBUDUN, 1992, s. 14.

⁵⁵⁵ Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun ilk 5 maddesi Birinci Meclis döneminin özel şartları gereği düzenlenmiştir. Bu sebeple bu düzenlemeler dönem sonunda hükümsüz kalmıştır. ÇOKER, 1994, s. 158.

TBMM'nin parlamento hukuku ve teamüllerine bağlılığının bir neticesi olarak mebusluk sıfat ve görevi, Layiha Encümenince hazırlanan ve 20 sayılı Kararla kabul edilen milletvekili yemini ile başlatılmıştır. Yemin metninde saltanat ve hilafetin kurtarılması amacına yer verilmesi bu hususta Osmanlı uygulamaları ile bir çatışmanın olmadığını ve uygulamanın dönemin şartları gereğince değiştirilerek devam ettirildiğini göstermektedir. Yemin metninin 6 Temmuz'da kabul edilmesinin ardından, 10 Temmuz 1920 günü TBMM ikinci başkanı Celalettin Arif Bey'in başkanlığında gerçekleştirilen oturumda mebuslar yemine davet edilmişlerdir. İsim defterinden okunan 307 mebustan, hazır bulunan 146 üye o bu oturumda yemin ederken, 161 üyenin yemini bir sonraki oturuma kalacaktır.⁵⁵⁶

Parlamentar muafiyetlerden yasama dokunulmazlığı Kanun-i Esasi ile Türk hukukuna girmiş ve Birinci Meclis döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür. Ancak yasama dokunulmazlığı hususunda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bir düzenleme yapılmayarak Kanun-i Esasi'deki düzenlemenin uygulanmasına devam edilmiştir.⁵⁵⁷ Meclis üyeliği yeminle başladığından yasama dokunulmazlığı da yemin ile kazanılmaktadır. 1876 Anayasası'nda yasama dokunulmazlığı "*Hey'et-i Meb'ûsân'ın müddet-i içtimaiyesinde âzâdan hiçbirisi Hey'et tarafından ithama sebep-i kâfi bulunduğu ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayet icrâ eder iken veya icrâyı müteakip tutulmadıkça, tevkîf ve muhakeme olunamaz.*" şeklinde düzenlenmiştir. Anayasa maddesi parlamentodan salt çoğunlukla karar alınmadıkça veya ağır cezayı gerektirecek bir suçüstü hali bulunmadıkça meclis üyelerinin tutuklanamayacağını ve yargılanamayacağını hüküm altına almaktadır.⁵⁵⁸ Mebuslara cezai koruma getiren düzenlemenin günümüz yasama dokunulmazlığıyla büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Farklı sebeplerle de olsa, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılması hususu da meclis gündemini meşgul etmiştir. Meclis görüşmelerinden anlaşıldığı üzere, milletvekili dokunulmazlığının önemli bir konu olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁵⁵⁹

Milletvekilleri ile ilgili diğer bir mesele milletvekilliğinin düşürülmesidir. Özellikle İstanbul'dan gelecek olan mebusların gelememeleri durumuna istinaden

⁵⁵⁶ AKIN, 2001, s. 77.

⁵⁵⁷ YILDIZ, Abdulkadir, Kanun-ı Esasi'de Yasama Yetkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Bölümü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 89.

⁵⁵⁸ Kanun-i Esasi'nin 79. maddesinde düzenlenmiştir.

⁵⁵⁹ AKIN, 2001 s. 88-91.

milletvekilliklerinin düşürülmesi söz konusu olmuştur.⁵⁶⁰ Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 3. maddesinde yer alan diğer bir düşme sebebi ise, milletvekillerinin meclis çalışmalarında devamsızlık yapmasıdır. Bu kişilerin milletvekilliğinin düşürülmesi genel kurul kararı ile gerçekleştirilmektedir. Genel kurul kararının nisabı belirtilmediğinden bu kararın salt çoğunlukla alındığı görülmektedir. Bunun dışında Çerkez Ethem'in kardeşi Çerkez Reşit'in ve Tokat Mebusu Nazım Bey'in mebusluğu vatan hainliği gerekçesi ile düşürülmüştür.⁵⁶¹

1921 Anayasası'nda yasama organı devletin esas meselelerine ilişkin temel yetkili organ olarak kurgulanmış, Türk parlamento geleneğinin egemenliği münhasıran elinde bulunduran ilk meclisi olarak tarihte yerini almıştır. İleride görüleceği üzere, bu yetkisini ne derece etkili kullandığı tartışmalı olsa da 1921 Anayasası'na istinaden kurulan meclisin görev tanımının, parlamento hukukuna ilişkin düzenlemelerinin, üyelerine ilişkin düzenleme ve uygulamaların bugünkü parlamentomuzun temelini teşkil ettiği söylenebilecektir. Üzerinde durulması gereken husus, olağanüstü dönemde faaliyette olan meclisin hukuka bağlılığı ihmal etmeden uygulamalarını gerçekleştirmiş olmasıdır. Buna karşın yasama organının yürütme yetkisi, anayasadaki ifadesi ile 'kudreti', ile ilişkileri dönemin esas farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Yürütmenin Oluşumu ve Yetkileri

Kuvvetler birliği ilkesi Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan itibaren kendisine rehber edindiği temel düsturdur. Bu manada meclisin yapmış olduğu 1921 Anayasasında bu ilke korunmuş ve hükümet sistemi olarak meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Bu manada 1921 Anayasasında meclis hükümeti sistemi çerçevesinde yasamanın durumu bahsi ele alındı. Meclisin yasama faaliyetlerinin yanı sıra diğer yetkileri de elinde topladığı ve bu anlamda kendisinin kurucu meclis sıfatını haiz olduğu belirtildi. Yürütme kuvvetinin oluşumu, yasamanın yetkilerinden bir bölümünü İcra Vekilleri Heyetine vermesi şeklinde öngörülmüştür.⁵⁶² İşte burada esas olarak hükümet sistemini belirleyen yürütme kuvvetinin durumu ele alınarak yasama ile ilişkisine Anayasa çerçevesinde değinilecektir.

⁵⁶⁰ AKIN, 2001, s. 90.

⁵⁶¹ AKIN, 2001, s. 91.

⁵⁶² GÖZÜBÜYÜK, 1993, s. 40.

Tunaya'nın belirttiği üzere meclis hükümeti sisteminde yürütme işlerine bakan kurul, meclisin emrinde ve onun direktiflerini yerine getiren bir memur konumundadır.⁵⁶³ Meclis tarafından çıkarılan kanunların hemen hepsinde “*İşbu kanunun icrasında Büyük Millet Meclisi memurdur.*” ibaresinin yer alması bu duruma delalet etmektedir.⁵⁶⁴ Bu saiklerle oluşturulan yürütme kuvveti, Teşkilat-ı Esasiye'nin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde düzenlenmiştir. Sekizinci maddede “*Büyük Millet Meclisi, hükümetinin inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihap kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.*” şeklinde düzenlenmiş, meclisin işlerini vekilleri ile yürüteceği, vekillerin meclis tarafından seçileceği ve gerek görüldüğünde yine meclis tarafından değiştirileceği hükme bağlanmıştır. Görüldüğü üzere Meclis başka bir merciin inisiyatifine bırakmaksızın kendiliğinden vekillerini seçme ve değiştirme yetkisine sahiptir. Arsel, bu durumu hükümet diye bir organın var olmadığını meclisin bizzat hükümet olduğunu ileri sürerek açıklamıştır.⁵⁶⁵ Anayasada, vekiller heyeti ya da başka usulde yetkilendirilmiş herhangi bir merciin vekillerin seçimine ve değiştirilmesine müdahil olması düzenlenmemiştir.

Dokuzuncu maddede ise meclis başkanlığı makamı ve vekiller heyeti başkanlığı düzenlenmiştir. Düzenleme şu şekildedir “*Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında, Büyük Millet Meclisi Reysidir. Meclis namına imza vazına ve Heyet-i Vekile mukerreratını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi vekiller heyetinin de reisi tabiidir.*”. Maddede düzenlendiği üzere meclis başkanı yalnızca meclisin idaresine ve onun adına işlem tesisine değil aynı zamanda hükümetin almış olduğu kararları meclis adına onaylamaya da yetkilidir. Aynı zamanda maddede her ne kadar vekiller heyetinin kendi arasından bir başkan seçeceği öngörülse de heyetin tabii başkanının meclis başkanı olacağı düzenlenmiş ve böylelikle meclisin vekiller heyetine üstünlüğü kesin olarak vurgulanmıştır. Bu anlamda meclis başkanının olağan vazifelerinin dışında icraya yönelik yetkilerle donatılması Parla'ya göre kuvvetler birliği düşüncesinin bir tezahürü olsa da meclis hükümeti sistemi ile bağdaşır nitelikte değildir.

⁵⁶³ TUNAYA, 1980, s. 392.

⁵⁶⁴ ARSEL, 1959, s. 59.

⁵⁶⁵ ARSEL, 1959, s. 57.

‘Şefçilik’ olarak adlandırdığı bu durumu yasamanın üstünlüğü ilkesi ile bağdaşır görmemektedir.⁵⁶⁶

Meclis başkanının icraya ilişkin iki temel görevi olduğu görülmektedir. Bunların birincisi meclis başkanı sıfatı ile İcra Vekilleri Heyeti’ne başkanlık etmek, ikincisi kabine kararlarını meclis adına onaylamaktır.⁵⁶⁷ İleride değinileceği üzere, meclis başkanına vekillik için aday gösterme yetkisi verilmiş, daha sonra bu yetkisi kaldırılmıştır⁵⁶⁸. Ancak Aslan’ın belirttiği gibi bu yetkileri kullanan meclis başkanı meclisin üzerinde bir konumda değildir. Başkan, meclisin kendisine verdiği vazifeleri ifa ile yükümlü bir memur gibidir.⁵⁶⁹ Bu manada parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanı makamı ile farklılık arz etmektedir. Cumhurbaşkanı yahut devlet başkanı gibi kuvvetler üstü bir mevkide konumlandırılmamıştır.⁵⁷⁰

Yürütme kuvveti Anayasanın ikinci maddesinde bir yetki olarak değil kudret olarak düzenlenmiş ve Büyük Millet Meclisi nezdinde olduğu hükme bağlanmıştır. Bu manada esas olarak yürütme kuvvetinin bağımsızlığından söz edilemez. Dolayısıyla kuvvetler birliği anlayışının doğal sonucu olarak meclis hem yasama hem de yürütme kuvvetlerinin tek sahibidir. Bu hususun anayasa tekniği açısından doğurduğu birtakım sonuçlar mevcuttur.

Evvela olağanüstü şartlarda görev yapan meclisin 1921 Anayasasının egemenlik düsturu çerçevesinde örgütlendiği ve meclisin üstünlüğünün mutlak surette benimsendiğine değinilmiştir. Buradan hareketle yasama ve yürütme kuvvetlerinden ayrı olarak bir devlet başkanı makamının düzenlenmediği görülmektedir. Bu hususta imparatorluk bakiyesi bir meclisin bu makamı düzenlememesinin ardında birtakım saikler vardır. Ancak burada meclisin üstünlüğü çerçevesinden bakıldığında meclisin her türlü devlet kudretinin temsilcisi olarak addedilmesi neticesinde gerçekleşen bir durum olduğu savunulabilir. Değinilmesi gereken diğer bir husus ise yürütme organının yasama organını harekete

⁵⁶⁶ PARLA, 1986, s.16.

⁵⁶⁷ ASLAN, Yavuz, TBMM Hükümeti, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001 s. 102.

⁵⁶⁸ Hatta daha sonra Başkumandanlık Kanunu ile meclis başkanı olan Mustafa Kemal Paşa’ya geçici olarak meclisin bütün yetkileri devredilmiştir. ASLAN, 2001, s. 103.

⁵⁶⁹ ASLAN, 2001, s. 103.

⁵⁷⁰ Okandan, meclis başkanlığı makamının devlet reisliği şeklinde düzenlenmediğini belirtmekle beraber, başkanlık makamının birtakım icraî görevlerle vazifelendirilmesinin meclis hükümeti sistemine uygun düşmediğini tespit etmektedir. OKANDAN, 1956, s. 127.

geçirme araçlarından yoksun oluşudur. Bu anlamda yürütme kuvveti meclise yasa teklif etme, meclisi feshetme, meclis içerisinde kendinden menkul yetkilerle hareket etmesini düzenlememiştir.⁵⁷¹

Yürütme kudretini meclis adına kullanacak İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimi Meclis'in üzerinde çokça tartıştığı bir husustur. İlk olarak meclisin açılışından hemen sonra 2 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun kabul edilmiş ve 3 Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti seçilmiştir. Seçim usulü her milletvekilinin heyeti liste halinde teklif etmesi ve bu tekliflerin tasnifi sonucu mutlak çoğunluğu elde eden mebusların vekil olarak atanmasıdır.⁵⁷²

Daha sonra 4 Kasım 1920 tarihinde Çorum milletvekili Fuad Bey ve 44 vekil İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun'un 2. maddesinde bir değişiklik önerisi sunmuştur. Önerinin *ilcaat-ı hal ve maslahatın* dikkate alınarak yapıldığı, vekillerin meclis başkanının göstereceği adaylar arasından meclis genel kurulunca seçilmesi usulünün teklif edildiği görülmektedir.⁵⁷³ Lehte ve aleyhte yapılan tartışmaların ardından kanun değişikliği kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Ancak bu hususa ilişkin anayasada bir düzenleme olmadığı açıktır.

8 Temmuz 1922 yılında tekrar bir değişikliğe gidilmiş ve meclis başkanının göstereceği adaylar arasından icra vekillerinin seçimi usulünden vazgeçilmiştir.⁵⁷⁴ Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanının da meclisin teklifi üzerine seçilmesi usulü benimsenmiştir. Oysa anayasada heyet reisinin heyetin üyeleri arasından seçileceğine ilişkin açık hüküm mevcuttur. Ancak meclis, bu hükme aykırı olarak heyet reisinin kendi belirlediği adaylar arasından genel kurulca seçilmesi prensibini benimsemiştir.

3.3. Hükümet Sisteminin İşleyişi ve Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Hükümet sisteminin düzenlenişi dikkate alındığında yasama merkezli bir sistemin öngörüldüğü açıktır. Bu bağlamda esas olarak yetkinin yasamada olması onun bir kudreti niteliğinde olan yürütme kuvvetini teorik olarak tali bir noktaya itmektir. Bu durumun

⁵⁷¹ ÖZBUDUN, 1992, s. 63.

⁵⁷² ASLAN, 2001, s. 61.

⁵⁷³ ASLAN, 2001, s. 70.

⁵⁷⁴ ASLAN, 2001, s. 90.

anlaşılabilmesi için, yasama organının karar alma süreci irdelenmeli, yürütmenin karar alınması ve uygulanması noktasında inisiyatifinin olup olmadığı, daha doğru ifade ile yürütmenin yasama karşısındaki konumu kavranmaya çalışılacaktır.⁵⁷⁵

Meclisin çalışma usulleri yasa ile düzenlenmiş ve genel olarak bu yasaya uygun çalışma sistemi benimsenmiştir. Ancak uygulamada anayasa koyucunun arzuladığı şekilde yasama organının asli yetkileri kullanıp yürütmenin yasamanın memuriyetinde olması gerçekleşmemiştir. Bu anlamda somut olaylar göstermektedir ki meclis hükümeti sistemi fiiliyatta sapmalar göstermiştir. İlk olarak yürütmeye ilişkin iş ve işlemlerin icra vekilleri heyetince yürütülmesi kural olarak benimsenmiş, bu işler meclisin uhdesinde görülmemiştir. Meclis önüne gelen bazı işleri “*muameleyi icraiye*”den sayarak geri çevirmiştir.⁵⁷⁶ Yine bazı memurların atamasının meclis tarafından onaylanması usulü meclis tarafından benimsenmemiştir.⁵⁷⁷ Bu yetkinin meclis tarafından kullanılmasının “icra reisinden mesuliyet almak” olduğu ve durumun sorumluluk ilkesine aykırı düşeceği gerekçe gösterilmiştir.⁵⁷⁸ Yine meclis belli konularda yetkilendirdiği komisyonları sadece aydınlatma görevini ifa etmek üzere ve icra vekilleri heyetinin yetkisine müdahalede bulunmamak şartıyla görevlendirmiştir.⁵⁷⁹ Burada görüldüğü üzere, yasama, yürütmenin işlerine direk müdahale etmekten kaçınmakta, bu işlerin yürütmenin yetki ve sorumluluğunda olduğunu kabul etmektedir.

Yürütme organının sorumluluğu hususu ise meclis içerisinde siyasal sorumluluğun gereğinin yerine getirilmesi ile gündeme gelmektedir. Meclis, hükümetin üyelerini tek tek seçmiş olsa da yekpare olarak muhatap almış ve sorumluluğunu gündeme taşımıştır. Meclis, yürütme organını soru, gensoru, güvenoyu verme yahut güvensizlik oyu verme, vekilleri tek tek düşürme gibi yöntemlerle sıkı bir denetime tabi tutmuştur.⁵⁸⁰ Bu yöntemle meclis, icra içerisinde doğrudan yer alma yetkisi yerine parlamenter sistemlerdeki meclisin statüsüne benzer şekilde düzenleme ve denetleme yetkilerini kullanma yönünde işleyişini

⁵⁷⁵ Belirtmek gerekir ki sistemin teorik düzenlemesi ve pratiği arasında farklılıklar olsa da 1921 Anayasası getirmiş olduğu prensiplerle anayasa tarihimizde önemli bir yer ihtiva etmektedir ve bu durum Velidedeoğlu tarafından cumhuriyet yolunda atılmış yürekli bir adım olarak nitelendirilmektedir. VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Türkiye Cumhuriyetinin Anayasal Kuruluşu”, Dr. Recai Seçkin’e Armağan, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 673.

⁵⁷⁶ TANÖR, 2005, s. 270.

⁵⁷⁷ ÖZBUDUN, 1992, s. 64.

⁵⁷⁸ ÖZBUDUN, 1992, s. 64.

⁵⁷⁹ ÖZBUDUN, 1992, s. 64.

⁵⁸⁰ AKIN, 2001, s. 148.

sürdürmüştür.⁵⁸¹ Özbudun, meclisin icra vekillerine yön göstermesi ve icra vekillerinin ilgili meclis komisyonlarına danışmaları ilkelerinin teorik düzeyde kaldığını, meclisin hükümeti denetleme ve siyasî sorumluluk hususlarında 1921 Anayasasının uygulamasının parlamenter hükümet modelinden farklı olmadığını dile getirmiştir.⁵⁸²

Değnilmesi gereken bir başka husus ise devlet başkanı makamının düzenlenmemesinin meclis hükümeti sistemini parlamenter sistemden ayıran temel özelliklerden biri olduğudur. Ancak meclis başkanı makamının devlet başkanlığı makamına benzer şekilde düzenlendiği görülmektedir. Meclis başkanının meclis adına imza atmaya ve kararları onaylamaya yetkili olması, icra vekilleri heyetinin başkanı olmasına rağmen asıl başkanın meclis başkanı olması, icra vekilleri heyetinin meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilecek olması meclis başkanı makamının parlamenter sistemdeki başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamlarının yetkilerine benzer yetkiler taşıdığını göstermektedir.⁵⁸³ Bu durum meclis hükümeti sisteminden sapmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da Nutuk adlı eserinde 1921 Anayasasında devlet başkanlığı sisteminin somut olarak var olmamasına rağmen, pratikte kendisinin devlet başkanı gibi hareket ettiğini dile getirmesi devlet başkanlığının fiilî olarak uygulandığının kanıtıdır.⁵⁸⁴ Ancak Parla, meclis başkanının devletin, meclisin ve hükümetin başı olarak düzenlenmesinin meclis hükümeti sistemi ile bağdaşmadığını tespit etse de bu durumun anayasanın bütününe egemen olan yasamanın üstünlüğü prensibini değiştiremediğini dile getirmiştir.⁵⁸⁵

Meclis hükümeti sisteminde icra vekilleri heyetinin kanun yapımındaki etkinliği de dikkate alınmalıdır. Meclis hükümeti sisteminde yürütme kuvveti yasamayı etkileyecek mekanizmalardan yoksun olsa da uygulamada icra vekillerinin kanun yapımında büyük rol

⁵⁸¹ Dönem içerisinde 78 gensoru önergesi verilmiş, 1 tanesi sahibine iade edilmiş, 10'u reddedilmiş, 67 adedi gündeme alınmış, 61'i görüşmeler yeterli görülerek gündemden kaldırılmış, 6 önerge ise değişik şelillerde sonuçlandırılmıştır. Diğer bir denetim yolu olan soru önergesi de sıkça kullanılmıştır. 147 milletvekili tarafından 625 soru önergesi verilmiştir. ÇOKER, 1994, s. 781-782.

⁵⁸² ÖZBUDUN, 1992, s. 66.

⁵⁸³ Demir, yürütmenin başı olarak kabul edilen padişahın gereksizliğinin anayasada açıkça belirtildiğini ve bu durumun yeni bir devlet sisteminin ortaya çıkmasına sebep olduğunu dile getirmiştir. DEMİR, 2000, s. 60.

⁵⁸⁴ ÖZBUDUN, 1992, s. 66-67. . Nutuk'ta meclis başkanının fiiliyatta devlet başkanının vazifesini gördüğü şu şekilde ifade edilmiştir: "Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk. Fiiliyatta, Meclisin reisi, reisanesi idi. Hükümet vardı. Fakat "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinabediyorduk; çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimali salâhiyeti lüzumunu ortaya atacaklardı." ATATÜRK, 1969, s. 839.

⁵⁸⁵ PARLA, 1991, s. 11.

aldığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Meclisin icra kudretini elinde bulunduran icra vekilleri lüzumlu gördükleri hususlarda meclisi harekete geçirmişler ve düzenleme yapılmasını sağlamışlardır. Birinci Meclis dönemi boyunca yapılan yasama faaliyetlerinde çıkarılan 338 kanunun 225'i hükümet tasarısı, 98'i milletvekili önerisi kökenlidir.⁵⁸⁶

Sonuç olarak meclis hükümeti sisteminde teorik olarak ortaya koyulan kuvvetler karışımı sağlanamamış, yürütme kuvvetine düşen vazifeler sadece İcra vekilleri tarafından yürütülmüştür. Özbudun'a göre bu noktada mecliste gösterilen çabalar geri çevrilmiştir.⁵⁸⁷ Teorik olarak güçlü bir meclis inşa edilse de pratikte güçlü bir yürütme organının ortaya çıktığı bir gerçektir.⁵⁸⁸ Nitekim bu durum Türkiye'de siyasi gerçekliğin güçlü yürütme üzerine oturduğunun bir kanıtı olacaktır.⁵⁸⁹ Tunaya, meclis hükümeti sistemlerinin tarihsel tepkilerin neticesinde ortaya çıktığını, sistemin güçlü monarşilere tepki olarak doğması sebebiyle yürütme kuvvetini kâbus olarak gördüklerini ileri sürmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda meclis hükümeti sisteminin kuvvetler ayrılığını benimseyerek orijinalliklerini kaybettikleri tespitini yapmaktadır.⁵⁹⁰

4. YASAMANIN YARGI YETKİSİ: İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Birinci Meclis'in yargı yetkisini kullandığı bir organ olarak İstiklal Mahkemeleri, savaş şartlarının ortaya çıkardığı problemlerin halledilmesi için kurulmuş özel mahkemelerdir. Olağan dönem mahkemelerinden kuruluşu, yetkileri ve yargılama usulleri itibariyle büyük oranda farklı bir görünüm arz eden İstiklal Mahkemeleri, Meclis içerisinde büyük tartışmalara sebep olmuştur. Yasama organının yargı yetkisini üzerine aldığı bir uygulama olması dolayısıyla anayasal düzen içerisinde değerlendirilecek olan İstiklal Mahkemeleri, gelişimi, yetkileri, Meclis ile ilişkileri ve yargılamalarının ceza hukuku açısından değerlendirilmesi kapsamında ve ana hatlarıyla ele alınacaktır.

⁵⁸⁶ ÇOKER, 1994, s. 780.

⁵⁸⁷ ÖZBUDUN, 1992, s. 66.

⁵⁸⁸ AKIN, 2001, s. 226

⁵⁸⁹ AKIN, 2001, s. 226

⁵⁹⁰ TUNAYA, 1980, s. 394.

4.1. Mahkemelerin Kuruluş Süreci

Osmanlı Devletinin son dönemlerinin ve milli mücadele döneminin askeri ve asayiş alanındaki ciddi problemlerinden biri de asker kaçakları meselesidir. Uzun yıllar ülkenin savaş içinde oluşu ve askerin cepheden cepheye koşturarak sürekli bir savaş halinde bulunması, firarları artırmış ve ciddi bir sorun haline getirmiştir. Askerden firarların önlenmesi için ciddi tedbirlere başvurulmuş olsa da yine de firarların önüne geçilememiştir. Askerler, görüldükleri yerde vurulma tehlikesine rağmen, trenden atlayarak, yürüyüş kollarından, karargâhlardan firar etmiş, memleketlerine kaçıp hırsızlık, yol kesicilik, yağmacılık yapmışlardır.⁵⁹¹

Firariler sorunu, Birinci Meclis'i de meşgul etmiştir. Meclisin açılmasının akabinde düzenli ordu kurma çalışmaları başlamış, yeterince başarılı olunamayınca, İcra Vekilleri Heyeti asker kaçaklarının ailelerinin sürgün edilerek, tüm mallarının müsaderesine dair bir layihayı meclise sevk etmiş, böyle sert yaptırımlarla firarların önü alınmak istenmiştir.⁵⁹²

Konuyu çözüme kavuşturmak için 29 Nisan 1920 tarihinde 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır. Kanunu uygulamaya yetkili mahkeme, kural olarak suçun işlendiği yer ilk derece mahkemesi olarak belirlenmiştir (m. 4).⁵⁹³ Ancak bu konuda yargılama yapmakla yetkili askeri mahkemeler olan Divan-ı Harpler yetersiz kalmıştır. Söz konusu mahkemelerce yapılan yargılamaların etkili olamayışı üzerine mecliste olağanüstü mahkeme arayışı başlamıştır. Sonuçta üyelerini meclisin seçeceği olağanüstü mahkemelerin kurulması önerilmiştir.⁵⁹⁴ 11 Eylül 1920 günü mecliste kabul edilen Firariler Hakkında Kanun ile hem kaçaklara verilecek cezalar belirlenmiş hem de İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.

Meclis öncelikli olarak 45 sayılı kararla yedi yerde İstiklal Mahkemesi kurulmasını kabul etmiş ve Kastamonu, Eskişehir, Konya, Isparta, Ankara, Kayseri ve Sivas'ta bu

⁵⁹¹ AKYOL, 2012, s. 100, KOÇİN, Abdulhekim, "Giriş Bölümü", İstiklal Mahkemeleri (Kanun Gereke ve Genel Kurul Tutanakları) C. 1, Hazırlayanlar: Mehmet Şahin, Kerim Akar ve diğerleri, TBMM Yayınları, Ankara, 2015, s. IX.

⁵⁹² AKIN, 2001, s.164.

⁵⁹³ Kanunun yetki konusunu düzenleyen 4. maddesine göre, acele ve olağanüstü durumlarda maznunun yakalandığı yer mahkemesi de yetkili olabilecektir.

⁵⁹⁴ AKYOL, 2012, s. 107-108.

mahkemeler kurulmuştur.⁵⁹⁵ Meclis İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını ivedilikle kabul etmiştir. Ancak olağanüstü nitelikteki bu mahkemelerle ilgili tereddütleri olan muhalif üyeler, kullandıkları çekimser oylarla mahkemelere üye seçilmesi ve mahkemelerin faaliyete geçmesini geciktirmişlerdir.⁵⁹⁶

Üye seçimlerinin uzaması üzerine, 26 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa da Meclis toplantısına katılmıştır. Toplantıda, Antalya mebusu Rasih Bey'in teklifiyle 26 Eylül 1920 tarih ve 28 sayılı Kanun kabul edilmiş, yalnızca asker kaçaklarını yargılamakla sınırlı olan mahkemelerin görev alanı, vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da içerecek şekilde genişletilmiştir.⁵⁹⁷

4.2. Mahkemelerin Yapısı

Bu mahkemeler, meclisin mebuslar arasından seçeceği üç üyeden oluşmaktadır. Üç üyeden birisi de mahkeme başkanı olarak seçilemektedir (m. 2). Mahkemelerin sayısı ve yetkili olacakları yerler, Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından belirlenmektedir (m. 3). Mahkemelerin kararları kesin olup,⁵⁹⁸ kararların infazı bilumum silahlı veya silahsız devlet memurları tarafından gerçekleştirilmektedir (m. 4). Mahkemelerin emir ve kararlarını yerine getirmeyenlerin veya infazından kaçınanların mahkemeler tarafından muhakeme edileceği de düzenlenmiştir (m. 5). Bu mahkemelerde savcılık makamı öngörülmemiştir. Ayrıca yargılama sırasında sanıkların savunmasına yardımcı olacak avukat bulundurulmamaktadır.

İstiklal Mahkemeleri'nin hangi suçlara bakmakla görevli olduğu da kanunda belirtilmiştir. Buna göre, muvazzaf ve gönüllü olarak askeri hizmetlere dahil olup da firar edenler veya her ne surette olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firarilerin derdest ve sevkinde ihmal gösterenler ve firarileri koruyan ve barındıranlar hakkında İstiklal Mahkemeleri görevlendirilmiştir (m. 1).

⁵⁹⁵ KOÇİN, 2015, s. IX.

⁵⁹⁶ DEMİREL, 2011, s. 370.

⁵⁹⁷ DEMİREL, 2011, s. 370.

⁵⁹⁸ İstiklal Mahkemeleri üyeleri Meclis tarafından mebuslar arasından seçildiğinden ve Meclisin bir organı olarak görev yaptığından hükümlenen cezaların infazı için meclis onayı aranmamıştır.

Mahkemeler, kanunda belirtilen suçların yanı sıra hırsızlık, şekavet, gasp gibi can ve mal güvenliği ve kamu düzenini ilgilendiren suçlara da bakmış ve hüküm vermiş, TBMM kararıyla, basın yoluyla işlenen suçlara da İstiklal Mahkemeleri'nin bakması kabul edilmiştir. Ayrıca bu mahkemeler, yetkili olmaması ve görevsizlik kararı ile gönderilmesi gereken birçok davayı da karara bağlamaktan çekinmemiştir.⁵⁹⁹

13 Ekim 1920 tarihinde meclisin aldığı 52 sayılı kararla Divan-ı Harplerde görülmekte olan casusluk ve Hıyanet-i Harbiye suçları da İstiklal Mahkemeleri'ne devredilmiştir. Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanı oldukça genişlemiş ve neredeyse her konuda yargılama yapmakla yetkili hale getirilmiştir.⁶⁰⁰

İstiklal Mahkemeleri'nin geniş yetkileri ve buna bağlı olarak gelişen uygulamaları Meclise intikal ettirilmiş ve gelişen tepkilerle birlikte sıkça eleştiri konusu yapılmıştır. Özellikle firarilerin yerine yakınlarını askere almak, yakınları bulunmuyorsa köyüne veya mahallesine topluca para cezası vermek, firarinin mal ve mülkünün yakılması veya el konulması gibi uygulamalar tepki toplamıştır.⁶⁰¹ Bunun üzerine Meclis'te İstiklal Mahkemeleri'ne karşı tutum güçlenmiş ve mahkemelerin yetkilerinin sınırlandırılmasından bütünüyle kaldırılmasına kadar çeşitli öneriler verilmiştir.⁶⁰²

Ancak ifade edilmelidir ki Meclis, İstiklal Mahkemeleri'ni bütünüyle başıboş da bırakmış değildir. Mahkemeler Meclis tarafından ciddi şekilde denetlenmiştir. Özellikle mahkemeler her on beş günde bir Meclis'e yaptıkları işleri ve verdikleri kararları gösteren bir cetvel sunmuşlardır. Ancak Meclis'in denetimi tek tek dosyaların incelenmesi biçiminde gerçekleşmemiştir. Şikâyete konu olan veya dikkati celbeden kararlar incelemeye konu olmuştur. Denetim genellikle mahkemelerin çalışmaları ile ilgili rapor almak ve inceleme üzerine mahkeme kararını kaldırmak veya üyelerini değiştirmek biçiminde gelişmiştir. Yine herhangi bir mahkeme aleyhine bir itham söz konusu olduğunda Meclis bünyesinde kurulan komisyonlarla mahkeme üyelerinin savunmasına başvurulmuştur.⁶⁰³ Bazı durumlarda mahkemelerden dosyalar getirilerek incelenmiş, uygun bulunmayan kararlar

⁵⁹⁹ İstiklal Mahkemeleri (Kanun Gerekeçe ve Genel Kurul Tutanakları) C. 1, Hazırlayanlar: Mehmet Şahin, Kerim Akar ve diğerleri, TBMM Yayınları, Ankara, 2015, s. 3.

⁶⁰⁰ AYBARS, Ergün, İstiklal Mahkemeleri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 55.

⁶⁰¹ AYBARS, 1997, s. 102.

⁶⁰² DEMİREL 2011, s. 370.

⁶⁰³ AKIN, 2001, s. 177.

kaldırılmış ya da af çıkarmak suretiyle aşırı uygulamalar bertaraf edilmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁴ Milli mücadele süresince Meclis, çeşitli İstiklal Mahkemeleri tarafından karara bağlanan 67 ceza mahkumiyeti kararını kaldırmıştır.⁶⁰⁵

İstiklal Mahkemeleri aleyhine gelişen tutum üzerine 17 Şubat 1921 tarihinde, Meclis Başkanlığınca, bu mahkemelere şimdilik ihtiyaç kalmadığı, idare-i örfiye ile mücrimlerin örfen tedibi ve tarik-i kazanın artık yeterliliği ve zorunluluk halinde Meclisin karar ve onayıyla gerekli yerlerde yeniden kurulabileceği de belirtilerek, Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki İstiklal Mahkemelerinin faaliyetlerine son verilmesi yönündeki 97 sayılı karar Meclis'te kabul edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri'nin görevine son verilmiştir. Böylece mahkemelerin birinci dönemi son bulmuştur.⁶⁰⁶ Ankara İstiklal Mahkemesi bu kararın dışında bırakıldığından,⁶⁰⁷ diğer mahkemelerde görev yapan mebuslar meclise davet edilmişlerdir. Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki mahkemelerin baktığı işler olağan yerel mahkemelere devredilmiştir.⁶⁰⁸

4.3. İkinci İstiklal Mahkemeleri Dönemi

Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin 17 Şubat 1921 tarihinde kapatılmasından sonra, bazı bölgelerde firari casusluk gasp ve soygunculuk yeniden baş göstermiş, iç güvenlik bozulmaya başlamıştır.⁶⁰⁹ Kütahya-Eskişehir savaşlarında ordunun yenilgiye uğraması ve Yunan ilerleyişi karşısında Batı Cephesi çökme durumuna gelmiştir. 1921 Temmuz'unda asker kaçaklarının sayısı 40.000 civarına yaklaşmış, Ankara'nın düşme tehlikesi ortaya çıkmıştır.⁶¹⁰ İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması gündeme gelmiştir. Fevzi Paşa'nın önerisiyle, 23 Temmuz 1921 tarihli ve 140 sayılı kararla Kastamonu, Konya ve Samsun'da olmak üzere üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.⁶¹¹

Sinop mebusu Rıza Nur, 2 Ağustos 1921 tarihli oturumda yaptığı konuşmada İstiklal Mahkemeleri'nin milli ordunun toparlanmasına, köylüye zulmeden jandarmanın,

⁶⁰⁴ AKYOL, 2012, s. 112.

⁶⁰⁵ ÇOKER, 1994, s. 814.

⁶⁰⁶ DEMİREL, 2011, s. 371; AKYOL, 2012, s. 114.

⁶⁰⁷ Ankara İstiklal Mahkemesi 31 Temmuz 1922 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

⁶⁰⁸ AKIN, 2001, s. 169.

⁶⁰⁹ KOÇİN, 2015, s. X.

⁶¹⁰ AKIN, 2001, s. 169.

⁶¹¹ DEMİREL, 2011, s. 371; KOÇİN, 2015, s. X.

mutasarrıfın geri çekilmesine ciddi katkılarının olduğunu belirtmiş, mahkeme üyeliğine seçilen mebusların bir an önce mahkeme görevine gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹²

5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan 144 sayılı Kanunla Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık makamına getirilmiş, Meclis bütün askeri yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. Başkumandanlığa getirilmesi üzerine, İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. 8 Eylül 1921 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık tezkeresiyle, mevcuden faaliyetlerini sürdüren Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklal Mahkemeleri'ne ilaveten, Yozgat'ta da yeni bir İstiklal Mahkemesi kurmuştur. Tekalif-i Milliye Emirleri'ni uygulamayanların cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemelerine verilmiştir. Bu dönemde Başkumandan tarafından, mahkemelerin istifa eden üyelerinin yerine yeni üyeler de atanmıştır. Bu emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemelerine verilmiştir.⁶¹³ Alınan sert tedbirlerle firariler toplanmış ve dağılma durdurulabilmiştir.⁶¹⁴

Sakarya Savaşının kazanılmasıyla beraber meydana gelen rahatlamayla artık İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç kalmadığı görüşü güçlenmeye başlamış ve eleştiriler artış göstermiştir.⁶¹⁵ Olağanüstü yetkileri haiz İstiklal Mahkemeleri'nin Başkumandan'a bağlanmış olması, üyelerinin artık seçimle değil, Başkumandan'ın atanmasıyla belirlenmesi, yine Mahkemelerin verdiği kararların sertliği ve gerekli denetimin yapılamaması, Meclis'te huzursuzluk yaratan bir durumdur.⁶¹⁶ Olağanüstü mahkemelerden duyulan rahatsızlık ve bu nitelikte mahkemelere ihtiyaç bulunmadığı tezi de sürekli ve her fırsatta dile getirilmiştir.⁶¹⁷

14 Ocak 1922 tarihinde yapılan gizli oturumda Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, “ Böyle maddi, manevi zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve tersdüz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla herşeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır” sözleriyle geniş

⁶¹² TBMM GZC, birleşim 59, 2.8.1921. s. 137,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002059.pdf>, (Erişim 4.3.2015).

⁶¹³ KOÇİN, 2015, s. X, DEMİREL, 2011, s. 371.

⁶¹⁴ AKIN, 2001, s. 170.

⁶¹⁵ AKYOL, 2012, s. 119; AKIN, 2001, s. 171.

⁶¹⁶ DEMİREL, 2011, s.371-372.

⁶¹⁷ AKIN, 2001, s. 171.

yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıkmıştır.⁶¹⁸ Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey de “Halkı bu kadar fena görmeyelim. Artık bu günde, bunları, bir buçuk seneden beri tuttuğumuz tedhiş idaresi altında tutmayalım, daha serbest bırakalım” sözleriyle Mahkemeleri tedhiş idaresi olarak nitelendirerek eleştirmektedir.⁶¹⁹ Muhalif İkinci Gurup mensubu Hakkı Hami Bey ise, “ Emin olunuz, İstiklal Mahkemeleri’yle, hıyanet kanunuyla, adam asmakla biz gayemize ulaşacaksak, emin olunuz ki, bu hayaldir. Eminim ve kesinlikle inanıyorum ki, bugün pek masum olarak asılan vardır.” diyerek mahkemelere karşı sert eleştirilerini dile getirmiştir.⁶²⁰

İstiklal Mahkemeleri ile ilgili olarak eleştirilerin iyice arttığı 1922 baharında artık bu mahkemelerin kaldırılması veya yetkilerinin sınırlandırılması hususunda önergeler vermeye başlanmıştır. 20 Temmuz 1922 tarihinde Başkumandanlık Kanunu’nda değişiklik yapılmış ve Başkumandan’ın Meclis yetkilerini kullanma hakkı ortadan kaldırılmıştır. Sonuçta bir kararla meclis, Mustafa Kemal Paşa’nın olağanüstü yetkilere sahip Başkumandan sıfatıyla atadığı İstiklal Mahkemesi Üyelerini Meclise çağırmış ve görevlerine son verilmiştir. Görevlerine son verilen bu üyeler yerine Meclisin kendisi üye seçmiştir.⁶²¹

Bu dönemde özellikle eşkıyalığın baş gösterdiği bazı yerlerde yeni İstiklal Mahkemeleri kurulması teklif edilmiş ise de, bu teklifler, söz konusu suçları işleyenler hakkında yargılama yapılması için İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç olmadığı itirazıyla sonuçsuz kalmıştır. Bu konuda Hüseyin Avni Bey ve Ali Şükrü Bey’in eleştirileri önemlidir. Hüseyin Avni Bey’in eleştirileri şöyledir:

Memleketimiz üç İstiklal Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye ‘kendi görüşünüze göre siz hüküm verin’ deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilalin de bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hakim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz.

Hüseyin Avni Bey eleştirilerinin ardından bu mahkemelerin kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Yine Ali Şükrü Bey ise İstiklal Mahkemelerinin kuruluş maksadını aşan

⁶¹⁸ DEMİREL, 2011, s. 372-373.

⁶¹⁹ AKYOL, 2012 s. 116; AKIN, 2001, s. 172.

⁶²⁰ DEMİREL, 2011, s. 373-374.

⁶²¹ AKYOL, 2012, s. 119.

yargılamalar yapmaması gerektiğini, yakalanan eşkıyanın ivedi olarak yargılanabilmesi gerekçesine dayanılarak İstiklal Mahkemesi kurulamayacağını, şayet yargı mekanizması hızlı çalışmıyorsa, İstiklal Mahkemesi kurmak yerine, o bölgedeki mahkemelerin sayısının artırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶²²

29 Temmuz 1922'de İstiklal Mahakimi Kanunu görüşülmeye başlanmıştır. 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı İstiklal Mahakimi Kanunu mecliste kabul edilerek kanunlaşmıştır.

Kanuna göre İcra Vekilleri Heyetince gerekli görülmesi üzerine Meclisin mutlak çoğunluğunun alacağı kararla icab eden yerlerde İstiklal Mahkemeleri kurulabilecektir (m. 1). Bu mahkemelere yine Meclisin gizli oylamayla ve mutlak çoğunlukla alacağı kararla Meclis üyelerinden seçilecek bir başkan, iki üye ve bir de müdde-i umumi (savcı) seçilecektir. Ayrıca mahkemelerde eksikliği gidermek üzere bir de yedek üye seçilecektir (m. 2).

Mahkemelerin görevi Kanununun 3. maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Buna göre Mahkemeler, A) Muvazzaf ve gönüllü olarak askeri hizmetlere dahil olup da firar edenler, firara sebebiyet verenler, firarilerin derdest ve şevkinde ihmal gösterenler ve firarileri ihtiyarıyla koruyan ve barındıranlar, B) Hıyanet-i Vataniye Kanununda yazılı suçları işleyenler, C) Devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edenler hakkında Ceza Kanununun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında yazılı suçları işleyenler, D) Askeri ve siyasi casusluk, siyasi suikast ve asker ailelerine saldırı ve tecavüzde bulununlar, E) Seferberlikte Tedarik-i Vesait-i Vataniye Kanununda yazılı suçları işleyenler, F) İhtilasta bulunan, rüşvet alan bilumum mülkiye ve askeriye memurları ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vasıta olanlar, G) Memuriyetin sağladığı nüfuzu kullanarak halka zulüm ve işkencede bulunan mülkiye ve askeriye memurlarını muhakeme etmekle görevli olacaklardır. Ancak Meclis lüzum görürse bu 3. maddede yazılı suçların bir kısmını istisna tutarak Mahkemelerin görev alanından çıkarabilecektir (m. 4).

İstiklal Mahkemelerinin idam cezası haricindeki kararları kesindir ve bu kararlar bilumum memurlar tarafından yerine getirilecektir. İdam cezaları ise ancak Meclisin onayı ile infaz olunabilecektir. Ancak acele ve istisnai durumlarda onay aranmaksızın da idam cezası infaz olunabilir (m. 5). Mahkeme kararlarına karşı savcı üç gün içinde itiraz edebilecektir.

⁶²² DEMİREL, 2011, s. 444-445.

İtiraz hakkında karar verecek olan merci Meclisin kendisidir (m. 6). İstiklal Mahkemesi Heyetleri altı aylığına seçilecektir. Bu sürenin bitmesinden önce heyet tamamen veya kısmen değiştirilebilir. Ayrıca mahkeme ihdasını gerektiren sebeplerin ortadan kalkması durumunda mahkemenin faaliyetleri durdurulabilecektir (m. 7).

İstiklal Mahkemelerinin emir ve kararlarını yerine getirmeyenler veya bu konuda gecikme gösterenler savcının talebi üzerine aynı mahkemeler tarafından muhakeme edileceklerdir (m. 9).

Mahkemeler, Askeri Ceza Kanununun yedinci faslındaki hukuku emiriyeden başka hukuku şahsiyeye ilişkin davalara bakamayacaktır (m. 10). Her İstiklal Mahkemesi ayda bir defa Meclise verdikleri kararların özetini ve yaptıkları işlerin cetvelini göndereceklerdir (m. 13).

Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanı belirlenmiş ve yetkileri sınırlandırılmıştır. Ayrıca Meclis denetimi artırılarak, mahkemelerin etkin bir şekilde kontrolü yoluna gidilmiştir. Hukuki güvenceler de daha fazla teminat altına alınmıştır. Her ne kadar Kanun metninde sanıkların bir avukat yardımından yararlanıp yararlanamayacaklarına dair açık bir düzenlemeye rastlanmasa da, aksine bir düzenlemenin getirilmediği ve sanıkların avukat yardımından yararlanabilecekleri görüşü Meclis'te hakim olmuştur.

İstiklal Mahkemelerinin yetkilerine getirilen bu sınırlamalar mahkemelerin aşırı uygulamalarını azaltmıştır. Fakat yine de mahkemelerin ihtilal mahkemesi olma özelliğini koruduğu söylenmelidir. Hala adliye mahkemeleri için düşünülemeyecek yetkilere sahiptir ve hala kuvvetler birliğine dayalı olağanüstü mahkeme olma niteliğini devam ettirmektedir.⁶²³

İstiklal Mahkemesi Kanununun kabul edilmesiyle mevcut bütün mahkemelerin faaliyetleri 1 Ağustos itibarıyla durdurulmuştur. Kanunun kabul edildiği 31 Temmuz 1922 tarihinden sonra, Heyet-i Vekile'nin çeşitli girişimlerine rağmen, muhalefetin engellemesiyle, sadece Elcezire'de ve sadece asker kaçaklarını cezalandırmakla sınırlı olmak üzere, tek bir İstiklal Mahkemesi kurulabilmiştir.⁶²⁴ İstiklal Mahkemelerinin tekrar kurularak faaliyete geçmesi Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.

⁶²³ AKYOL, 2012, s.120-121.

⁶²⁴ DEMİREL, 2011, s.463.

İstiklal Mahkemeleri Fransız Devrimi'nin İhtilal Mahkemeleri örnek alınarak kurulmuş olağanüstü mahkemelerdir. Olağanüstü mahkemeler, olay sonrası kurulan mahkemeler olmakla tabii hâkim ilkesi ile doğrudan ilişkilidir. Olaydan önce, genel bir biçimde kurulmuş olup, belirli bir olayla ilgisi bulunmayan yargı yerlerine olağan yargı yerleri ve bu yerin hâkimlerine ise tabii hakim denilmektedir.⁶²⁵ Tabii hakim ilkesinin amacı, yargılama makamına karşı doğal olmayan bir etkide bulunulma tehlikesinin bertaraf edilmesidir. Belirli bir olaya ilişkin kararı etkilemek için somut yargılama makamının seçilip görevlendirilmesi ve bu şekilde somut kararın etkilenmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır.⁶²⁶

İstiklal Mahkemeleri ise, ihtiyaç duyuldukça Meclis tarafından görevlendirilen, şartların iyileşmesi durumunda üyeleri geri çağırılan ve faaliyetleri durdurulan mahkemeler olarak görev icra etmiştir. Nitekim mahkemelerin kuruluş maksadı, "sürat, şiddet ve adalet" olarak ifade edilmiştir.⁶²⁷ Bu itibarla, İstiklal Mahkemeleri, tabii hakim ilkesinin göz ardı edildiği, normal zamanlara ait hukuk uygulamasının bu yönüyle askıya alındığı mahkemelerdir. Her ne kadar işlevleri yönünden, dönemin şartlarında bu mahkemelere ihtiyaç duyulduğu söylenebilirse de, söz konusu mahkemelerin olağanüstü mahkemeler olarak ortaya çıkması ve üyelerinin hakimlik mesleğinden olmayan mebuslardan oluşması, mahkemelerin yargı faaliyetinden çok idari nitelikte ve adaletten ziyade düzeni muhafaza amacıyla kurulduğunu göstermektedir. Kısacası bu mahkemelerle tabii hakim ilkesi bertaraf edilmiştir.

Başlangıçta İstiklal Mahkemeleri'nin kararlarının kesin olacağı öngörülmüş ve cezalandırmada süratli olunması, adaletli olunmasının önüne konulmuştur. İstiklal Mahakimi Kanunu ile idam cezalarına mahsus olmak üzere Meclis onayı öngörülmüş olsa da bu da yine istisnalarla yumuşatılmış ve yeterli denetim imkanı gözetilmemiştir.

Meclisin mahkemelerin kararı üzerinde denetiminin hiç olmadığı söylenemez. Ancak bu denetimlerin belirli bir sistem içerisinde yapılması yoluna gidilmemiş, göze çarpan, dikkat çeken ya da şikâyet konusu olan kararlar denetlenmiştir. Bu denetimlerde bazen genel bir inceleme yapılmış, bazı durumlarda ise mahkemelerden dosyalar celp edilerek delilleriyle

⁶²⁵ AYM, 15.04.1975, Karar no. 19/87.

⁶²⁶ ÜNVER, Yener, HAKERİ, Hakan, Ceza Muhakemesi Hukuku, C. 1, Adalet Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 2013, s. 42.

⁶²⁷ AKIN, 2001, s. 167, 180.

birlikte ayrıntılı incelemeler yapılmıştır. Bu açıdan mahkemelerin uygulamalarının göze batan aşırılıklarının törpülenmek istendiği, ancak bir şekilde Meclisin gündemine girmeyen veya getirilmeyen uygulamaların ise göz ardı edildiği söylenebilir.

Mahkemelerde, delil sisteminden çok kanaate göre yargılama yapılmış olması, maddi gerçeğin araştırılması ve adil bir hükme varılması konusunda hassasiyet gösterilmemiş olmasının bir sonucudur. Bu ise mahkemelerin kuruluş amacıyla paralel gelişmiştir. Nitekim ülkenin içinde bulunduğu şartlarda kamu düzeninin ve asayişin sağlanması, bozgunculuğun önlenmesi ihtiyacıyla kurulan bu mahkemelerde, adaletin gözetilmesinde ince eleyip sık dokumayla vakit kaybedilmemeye çalışılmış, ihtiyaca göre uygulama yapılmıştır.

Mahkemelerin verdikleri cezaların suçta ve cezada şahsilik ilkesiyle çok defa bağdaşmadığı görülmektedir. Bu husus Meclisin gündeminde ve üyelerinin eleştirilerinde sık sık dile getirilmiş, ciddi eleştiriler almıştır. Özellikle firarilerin yakınlarına ve hatta köy ve mahallelerine yönelik uygulamalar şahsilik ilkesine aykırıdır. Yine mahkum edilenlerin mallarına el konulması, mülklerinin yakılması veya yıkılması cezaların orantılılığı ve adalet ilkesine uygun düşmemektedir.

Mahkemelerin görev alanının belirsizliği ve denetimsizliği, aslen firarların engellenmesi amacıyla kurulan ve daha sonra belirli suçlar ile ilgili olarak yetkileri genişletilen mahkemelerin, görevli olmadıkları birçok olaya da el atmaları ve hüküm vermeleri sonucunu doğurmuştur. İfade edildiği üzere, mahkemelerin bakmadığı neredeyse hiçbir konunun kalmamış olması sıkça dile getirilen eleştirilerden biridir.

SONUÇ

Milli mücadele devri yeni bir siyasal rejim arayışının ve bu arayış neticesinde büyük değişikliklerin yaşandığı siyasal tarihimizin önemli bir kesitini teşkil etmektedir. Düşünce ve eylem planında yaşanan değişim anayasal düzenlemelerle hüküm altına alınmış ve hukuki bir nitelik kazanmıştır. Hâkimiyet hakkı hususunda ortaya konan düzenlemeler bu dönem içerisinde yaşanan değişimin yönünü göstermektedir. Milli mücadeleyi sürdüren kadroların hukuk içerisinde hareket etme hususunda gösterdikleri titizlik fiili durumdan kalıcı hukuki düzenlemelere geçişin ana dinamiğini teşkil etmiştir.

Milli hâkimiyet prensibinin II. Meşrutiyette hukuki metinlere girecek kadar geçerlilik kazanması siyasal rejim bahsinde yaşanan dönüşümün tarihi zeminini oluşturmaktadır. Milli mücadele döneminin henüz merkezileşme aşamasına geçmeden kendisini açıkça belli eden milli irade esasına dayalı karakteri, katılımcı ve sivilidir. Birinci Meclis bu birikimin somutlaştığı ve hukuki nitelik kazandığı siyasal iktidar organı olarak, toplumun farklı zümrelerinden ve meslek guruplarından gelen üyeleriyle yüksek bir temsil kabiliyetine sahiptir. Demokratik nitelikli müzakere kültürü, Meclisin olağanüstü şartlarda ve İstanbul ile iktidar mücadelesinin yaşandığı bir ortamda dahi meşruiyet zeminini teşkil eden meclis üstünlüğünden vazgeçmemesi sonucunu doğurmuştur. Milletten alınan vekâlet anlayışı parlamenterlerin meclis çalışmalarında aktif ve katılımcı bir tavır sergilemelerinin yanında yürütmenin kontrol altında tutulması gayretinin de kaynağını oluşturmuştur. Ayrıca meclis içerisinde ortaya çıkan muhalefet de demokratik teamüllerin yerleşmesi ve milli mücadelenin hukuki sınırlar içerisinde sürdürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı modernleşme döneminde başlayan siyasal katılım ve II. Meşrutiyetle ortaya çıkan çok partili siyasal hayatın devamı olarak Mecliste çeşitli siyasal guruplar da yer almıştır. Ancak 1923 seçimleri sonrası Birinci Meclis döneminin demokratik ortamı devam etmemiştir.

Bu dönemde anayasal ilkeler halini alan milli hâkimiyet ve kuvvetler birliği, Cumhuriyet dönemi sonrası da benimsenmiş ve 1924 Anayasasına girmiştir. Yeni devletin anayasal düzeninde milli mücadele döneminin etkileri yoğundur. Kuvvetler birliği, milli hâkimiyet ilkesinin ve demokrasinin gerekliliği olarak görülmüş, devletçi ve otoriter cumhuriyetçilik, yeni rejimin baskın tarafını oluşturmuştur. Halkçılık ilkesi de homojen bir toplum idealinin ve ferdi ikinci plana iten siyasal anlayışın hareket noktası olmuştur. Uzun süren savaşlar

sonucu yıpranmış bir ülke devralan genç Cumhuriyetin siyasal rejimi, savaş koşullarının ağır atmosferinde yetişmiş asker ve sivil kadrolarca, yine bu mücadele dönemlerinde öne çıkmış siyasi anlayışlar çerçevesince oluşturulmuştur.

1921 Anayasası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin en önemli hukuki belgesidir. Milli hâkimiyet, kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü bu anayasanın omurgasını oluşturan kavramlardır. Anayasa hükümet sistemini meclis hükümeti olarak belirlemenin ötesinde Meclis'i millet adına hâkimiyet hakkını kullanan tek meşru organ olarak belirlemiştir. Meclis üstünlüğü ilkesi anayasa hukukumuzda bu dönemde girmiştir. 1921 Anayasası yürütmeyi yasamadan ayrı bir kuvvet olarak değil, yasama adına ve yasamanın gözetim ve denetiminde yasamanın yürütme yetkisini kullandığı bir kurul veya komisyon olarak düzenlemiştir. Devlet başkanlığı makamının yer almadığı Anayasada yürütmenin de tabi başkanlığı Meclis Başkanına verilmiştir. Meclis başkanının teklif ettiği adaylar arasından meclis tarafından seçilen vekillerden oluşan yürütme Meclis karşısında iktidarını genişletici bir yol izlemiştir. Bununla beraber Meclis de icra vekillerinin seçim şeklini değiştirerek, meclis başkanının aday gösterme usulünü kaldırmış ve üstünlüğünü paylaşmaya razı olmadığını göstermiştir. Ancak uygulamada yürütme, Meclis'ten ayrı bir kimliğe sahip, ortak bir siyasi program takip eden parlamenter hükümet modelindeki hükümet şekline bürünmüştür.

Dönemin tartışmalı bir konusu olan çift anayasalılık meselesi ise bir taraftan rejim problemi, diğer taraftan hukukun sürekliliği ile alakalıdır. Bize göre 1921 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra 1876 Anayasası tamamlayıcı bir mevzuat olarak geçerliliğini devam ettirebilmiştir. Ancak devletin temel kuruluşu, hükümet şekli ve temel organları 1921 Anayasasıyla belirlenmiş, bu belirlenen hükümler ile de 1876 Anayasasının kurduğu kuvvetler ayrılığına, yasamanın çift meclisli yapısına ve Padişahın anayasal konumuna son verilmiştir. Dönem içerisinde Kanun-i Esasi'nin geçerliliği bazı konularda kabul edilmiştir. Ancak bunlar hep 1921 Anayasasında hüküm bulunmayan konulardır ve 1876 Anayasası tamamlayıcı bir surette kullanılmıştır.

Saltanatın kaldırılması siyasal rejimi kökten değiştiren bir karardır. Ancak bu karar değerlendirilirken unutmamak gerekir ki II. Meşrutiyetten sonra Anayasal hakları son derece kısıtlanmış bir saltanat rejimi vardır. Fiili olarak ülkeyi bürokrat asker kadrolar yönetmektedir. Hatta bu durum, yani bürokrasinin devlet idaresinde asıl ağırlık merkezini oluşturması, Tanzimat döneminden başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen

anayasa değişiklikleri meşrutî monarşî rejimini, demokratik meşruiyeti bulunan meclisi merkeze alan kuvvetler ayrılığı biçiminde yeniden kurgulamıştır. Yani padişahlık bu değişimlerin seyrinden de anlaşıldığı üzere sembolik değeri olan, devletin tarihi devamlılığının ifadesi olan bir makama dönüşme eğilimdedir. Birinci Dünya Harbinin imparatorluklar çağını kapadığı bir dönemde saltanatın durumu daha da zora girmiştir. Bunların yanında padişahın şahsiyetinden ve siyasetinden kaynaklanan hoşnutsuzluk da saltanatın meşruiyetini sarsmıştır. Birinci Meclisin saltanatı kaldırması ve Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını ilan etmesi büyük bir değişimin ifadesidir. Ancak saltanatın eski anlamını uzun zaman önce yitirdiği düşünülürse ve milli hâkimiyet ilkesinin kazandığı ağırlık hesaba katılırsa saltanatın klasik siyasi konumunu devam ettirmesinin pek mümkün olmadığı görülecektir. Daha 1921 Anayasasında saltanattan doğrudan bahsedilmemesi, siyasal rejimin işleyişi açısından bu makamın tali bir konuma gerilediği şeklinde de okunabilir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", AÜHF Dergisi, C.14 sayı 1, 1968, ss. 3-37.

ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.

Adalet Kitabı, ed. Halil İnalcık ve diğerleri, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.

AĞAOĞLU, Samet, Kuvayı Milliye Ruhu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, (yayın tarihi belirtilmemiş).

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil." AÜSBF Dergisi, C. 46 sayı 1, 1991, ss. 21-30.

AHMAD, Feroz, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, ter. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

AHMAD, Feroz, RUSTOW, Dankwart A., "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı 4-5, 1976, ss. 245-284.

AKIN, Rıdvan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihasını Müzakeresi", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 343-359.

AKIN, Rıdvan, "İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", 100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyum, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 27-48.

AKIN, Rıdvan, TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

AKŞİN, Sina, Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı (I), AÜSBF Dergisi, C. 25, sayı 1, 1970, ss. 19-39.

AKŞİN, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2014.

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele C. 1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2010.

AKŞİN, Sina, Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 16, sayı 27, 1994, ss. 115-123.

AKYILDIZ, Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

AKYOL, Taha, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, Doğan Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul, 2012.

ALDIKAÇTI, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982.

ALKAN, Mehmet Ö., "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", Anayasa Yargısı Dergisi, sayı 23, 2006, ss 133-165.

ARDOĞAN, Recep, "Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, sayı 2, 2004, ss. 171-189.

ARSAL, Sadri Maksudi, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", Tanzimat C. 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 59-95.

ARSEL, İlhan, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1959.

ARSEL, İlhan, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi ve Tecrübesi", AÜHF Dergisi, C. 10, sayı 1-4, 1953, ss. 194-211.

ARSLAN, Zühtü, Anayasa Teorisi, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2008.

ASLAN, Yavuz, TBMM Hükümeti, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

AYBARS, Ergün, İstiklal Mahkemeleri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

AYBAY, Rona, "Anayasal Metinlerde Egemenlik", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İletişim Yayınları, 1982, ss. 40-44.

AYDIN, M. Akif, Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

AYDIN, Mehmet Akif, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, sayı 10, 1990, ss. 181-193.

AYNİ, Mehmet Ali, Demokrasi Nedir Tarihi ve Felsefesi, Gazetecilik ve Matbaacılık T. A. Ş., (yayın yeri belirtilmemiş), 1934.

AYDIN, Mesut, “Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması”, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/4, Spring 2014, ss. 97-137.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

ATEŞ, Toktamış, Türk Devrim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2007.

BALİ, Ali Şafak, “Tarih Boyunca Türk Devletlerinde Siyasi İktidarın Meşruluk Temelleri”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, sayı 1-2, 2004, ss. 89-142.

BAŞGİL, Ali Fuat, Demokrasi Yolunda, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.

BAŞGİL, Ali Fuat, Esasiye Hukuku Dersleri, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936.

BAŞGİL, Ali Fuat, Hukukun Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2008.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “93 Meşrutiyeti”, TTK Belleten, C. V, sayı 21-22, 1942, ss. 45-83.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi C. 3, TTK Yayınları, Ankara, 1967.

Bedrettin İbn Cemaâa, Adl’e Boyun Eğmek, tercüme ve inceleme Özgür Kavak, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003.

BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Türk İstiklal Harbi 1: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, “Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, TTK Belleten, C. XXIV, sayı 96, 1960, ss. 637-663.

BİRİNCİ, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

BİRİNCİ, Ali, “Siyasileşmenin İlk Devresi (24 Temmuz 1908-11 Haziran 1913)”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 23-24, 1998, s. 229-239.

BOUTHOU, Gaston, Siyaset Sosyolojisi, ter. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

BOZKURT, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.

ÇAĞLAR, Bakır, “Tanzimat Fermanı Nasıl Okunmalı ya da Tezler Çatışması”, İÜSBF Dergisi, sayı 3-4-5, 1993, ss. 57-68.

ÇAVDAR, Tefik, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2004.

ÇEÇEN, Anıl, “Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları”, AÜHF Dergisi, C. 34, sayı 1, 1977, ss. 88-145.

ÇELİK, Burak, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇEVİK, Zeki, Milli Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş (1918-1923), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

CEYLAN, Ayhan, “Osmanlı’da Meşrutiyet Öncesi Merkezî Meclisler”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, sayı 5, 2005, ss. 623-646.

CEYLAN, Ayhan, “Tunuslu Islahatçılar ve Yeni Osmanlılar Hareketinde Anayasacılık”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, sayı 1-2, 2010, ss. 29-44.

ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi C. I Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, TBMM Yayınları, Ankara, 1994.

DEMİR, Fevzi, “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, Seyfullah Edis’e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2000, ss. 59-78.

DEMİRCİ, H. Aliyar, “1908 Parlamentosuna Göre Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri”, 100. Yılında Jön Türk Devrimi, ed. Sina Akşin ve diğerleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 307-322.

DEMİREL, Ahmet, Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

DEMİREL, Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2011.

DEMİREL, Ahmet, Tek Partinin Yükselişi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

DEMİREL, Meral, Tam bir Muhalif Abdulkadir Kemali Bey, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

DOEHRING, Karl, Genel Devlet Kuramı, ter. Ahmet Mumcu, İnkılâp Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 2002.

DUGUIT, Leon, "Egemenlik ve Özgürlük", ter. Didem Köse, Sedef Koç, Devlet Kuramı, derleyen Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2011, ss. 379-403.

DUMONT, Paul, Mustafa Kemal, ter. Zeki Çelikkol, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

DURGUN, Şenol, Parlamenter Yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü, Alter Yayınları, Ankara, 2015.

EL KATİP, Ahmet, Çağdaş İslam Siyaset Sisteminde Anayasal Meşruiyet, Mana Yayınları, İstanbul, 2013.

ERASLAN, Cezmi, "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi ve Demokrasi Anlayışı", Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, ss,43-64.

ERDEMİR, Burak, "Mustafa Kemal Atatürk ve J. J. Rousseau'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması", Atatürk Araştırma Dergisi, C. XIV, sayı 40, Mart 1998, ss. 277-301.

ERDOĞAN, Mustafa, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

EROĞUL, Cem, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", 100. Yılında Jön Türk Devrimi, ed. Sina Akşin ve diğerleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 85-139.

EROĞLU, Hamza, Türk İnkılap Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

ERTAŞ, Şeref, "Bağımsızlığımızı Sağlayan Kanunlar ve Bugün", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 2, sayı 2, İzmir, 1981, ss. 73-100.

ERYILMAZ, Bilal, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

ESEN, Bülent Nuri, "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", AÜHF Dergisi, C. 25, sayı 1-2, 1968, ss. 35-58.

FAZLIOĞLU, İhsan, “Osmanlı Düşünce Geleneğinde Siyasi Metin Olarak Kalam Kitapları”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 1, sayı 2, 2003, ss. 379-398.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Anayasal Derinlik Türkiye'nin Anayasal Hafızası Türk Anayasa Tarihi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

FEYZİOĞLU, Turhan, (başlık belirtilmemiş), Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Laiklik (panel), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1995.

GAZEL, Ahmet Ali, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Parlamenter Denetim (1908-1920), Çizgi Kitabevi, Konya, 2007.

GENCER, Bedri, “Son Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasal Akültürasyon”, 100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyum, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 67-94.

GENÇOŞMAN, Kemal Zeki, İhtilal Meclisi, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1980.

GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010a.

GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010b.

GOLOĞLU, Mahmut, Milli Mücadele Tarihi V Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2011.

GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, C. 1, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Bursa, Haziran 2011.

GÖZLER, Kemal, Devletin Genel Teorisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.

GÖZLER, Kemal, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, AÜSBF Dergisi, C. 54, sayı 1, 1999, ss. 51-62.

GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2000.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Açıklamalı Türk Anayasaları, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 1998.

GÜNEŞ, İhsan, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜNEŞ, İhsan, Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, TBMM Yayınları, Ankara, 1997.

GÜNEŞ, İhsan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamento ve Demokrasi Anlayışı", Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, ss. 15-42.

GÜRKAN, İlker, Hukuk Sosyolojisine Giriş, AÜHF Yayınları, Ankara, 1989.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, Ali Şükrü Bey: Emperyalizme Karşı Bir Hürriyet Kahramanı, Atlas Yayınları, Ankara, 2003.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerine Etkisi", AÜHF Dergisi, C. 52, sayı 4, 2003, s. 69-92.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, Mutlak Monarşiden Günümüze Egemenlik Kavramı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Bir Asır Sonra İnkılab-ı Azim", Türkiye Günlüğü, sayı 94, yaz 2008, ss. 249-257.

HARDT, Michael, NEGRI, Antonio, İmparatorluk, ter. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2001.

HAYEK, Friedrich A., Hukuk, Yasama ve Özgürlük, ter. Mehmet Öz, Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

HÜSEYİN, Çeliker, "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 26, 2008, s 251-298.

İBA, Şeref, Parlamento İçtüzük Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İNAN, Afet, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, TTK Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1998.

İNAN, Arı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, TTK Yayınları, Ankara, 1982.

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar C. 2, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987.

İstiklal Mahkemeleri (Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları) C. 1, hazırlayanlar Mehmet Şahin, Kerim Akar ve diğerleri, TBMM Yayınları, Ankara, 2015.

KABAKCI, Enes, ADADAĞ, Özgür, “İshtan Devrime: Tanzimattan Cumhuriyet’e Osmanlı-Türk Siyasi Düşüncesinde Değişim Algısı”, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, sayı 26, 2009/1, ss. 1-44.

KABOĞLU, İbrahim Özden, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar, Legal Yayınları, İstanbul, 2014.

KALAYCIOĞLU, Ersin, “Siyasal Rejim Tasarımı ve Demokrasi”, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 423-448.

KALAYCIOĞLU, Ersin, “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 369-388.

KANSU, Aykut, “Kemalist Yeni Düzen Projesine Direniş”, Birinci Meclis, ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 135-162.

KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1993.

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 34. Basım, Ankara, 2014.

KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer, “20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 7. Maddesi Üzerinde Bir İnceleme” Mahmut Goloğlu’ya 70. Yaş Armağanı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, ss. 319-328.

KARATEPE, Şükrü, Darbeler Anayasalar ve Modernleşme, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KARPAT, Kemal, “Cumhuriyet Rejiminin Tarihi Kökenleri Üzerine”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 23-24, Eylül Aralık 1998, ss. 220-228.

KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

KARPAT, Kemal H., Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

KAVAK, Özgür, “İslam Siyaset Düşüncesi Üzerine”, içinde: Adl’e Boyun Eğmek, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 15-20.

KAYALI, Kurtuluş, “I. TBMM’de Muhalefet”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul 1982, ss. 1161-1167.

KAYMAZ, İhsan Şerif, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim/kasım/Aralık 2008, ss. 239-268.

KENDİRCİ, Hasan, Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

KILIÇ, Selda, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı 30, 2011, ss. 1-26.

KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

KİLİ, Suna, Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2008.

KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Türkiye Tarihi C. 4, Çağdaş Türkiye: 1908-1980. ed. Sina Akşin. Cem Yayınevi, 1992, ss. 85-173.

KOÇAK, Mustafa, Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik: Eski Kavramlar-Yeni Kavramlar, Ankara, Seçkin Yayınları, 2006.

KOÇİN, Abdulhekim, "Giriş Bölümü", İstiklal Mahkemeleri (Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları) C. 1, hazırlayanlar Mehmet Şahin, Kerim Akar ve diğerleri, TBMM Yayınları, Ankara, 2015.

KUTAY, Cemal, Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut, Teknokrafik Matbaa, İstanbul, 1985.

LEWIS, Bernard, İslâm'ın Siyasal Söylemi, ter. Ünsal Oskay, İstanbul, 1997.

LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, ter. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1993.

LJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, ter. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler_mmb.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0.

MEMİŞ, Emin, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu", Lütfi Duran'a Armağan, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 9, sayı 1-3, İstanbul, 1988, ss. 217-241.

MEMİŞ, Emin, Milli Mücadelenin Hukukileşme Süreci, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999.

MERT, Özcan, "Âyan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul, 1991.

MUMCU, Ahmet, “Tanzimat Döneminde Türk Hukuku”, Adalet Kitabı, ed. Halil İnalçık ve diğerleri, Kadim Yayınları, Ankara, 2012 ss. 207-228.

MUMCU, Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 1996.

MÜTEFERRİKA, İbrahim, Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller, sadeleştiren Ömer Okutan, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

NİYAZİ, Mehmet, İslam Devlet Felsefesi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010,

OKANDAN, Recai G., “Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 15, sayı 1, 1949, ss. 14-33.

OKANDAN, Recai G., “Milli Hakimiyet Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 27, sayı 1-4, 1961, ss. 21-33.

OKANDAN, Recai G., “Pozitif Amme Hukukumuzun Gelişmesi Bakımından Milli Mücadele Devri ve Onu Takip Eyleyen Merhale”, Muhammet Raşit Seviğ’e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, ss. 123-144.

OKANDAN, Recai G., Umumi Amme Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.

OKTAY, Cemil, “İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Siyasi Söyleminin Üslup Özellikleri”, 75 Yılında Cumhuriyet ve Hukuk Sempozyumu 22-23 Ekim 1998, Diyarbakır, 2000, ss. 19-22.

OLGUN, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2008.

ÖRS, Birsen, “Siyasal Temsil”, İstanbul İÜSBF Dergisi, sayı 35, Ekim 2006, ss. 1-22.

ÖZALP, Kâzım, Milli Mücadele 1919-1922 C. 1, TTK Yayınları, 4. Basım, Ankara, 1998.

ÖZBUDUN, Ergun, 1921 Anayasası, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun, 1924 Anayasası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖZBUDUN, Ergun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, AÜHF Dergisi, C. 25, sayı 1-2, 1968, ss. 59-80.

ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2013.

PARLA, Taha, Türkiye’de Anayasalar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

PARLA, Taha, Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutuk’u, Deniz Yayınları, İstanbul, 2008.

PARLA, Taha, Türkiye’nin Siyasal Rejimi, Onur Yayınları, İstanbul, 1986.

PARLA, Taha, Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, Deniz Yayınları, İstanbul, 2009.

POGGI, Gianfranco, Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği, ter. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

SARAY, Mehmet, Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1999.

SARTORI, Giovanni, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir Deneme, ter. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

SAVCI, Bahri, “Önsöz Yerine: Bir Eleştiri- Bir Değerlendirme”, Armağan Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978, ss. III-XX.

SAVCI, Bahri, “Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli”, AÜSBF Dergisi, C. 13, sayı 1, 1958, ss. 42-80.

SAVCI, Bahri, “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler”, AÜSBF Dergisi, C. 16, sayı 1, 1961 s. 62-101.

SCHMIDT, Manfred, Demokrasi Kuramına Giriş, ter. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

SCHMITT, Carl, Parlamenter Demokrasinin Krizi, ter. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

SELEK, Sabahattin, Milli Mücadele I Anadolu İhtilali, İstanbul, 1963.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 28, sayı 45, 2009, s. 1-11.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.

SEZGİN, Ömür, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.

SHAW, Standford J., SHAW, Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, ter. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul, 1983.

SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

SUNGU, İlhan, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", Tanzimat 2, MEB Yayınları, Ankara, 1999, ss. 777-857.

ŞEKER, Fatih, Osmanlı Entelektüel Geleneği, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

ŞENGİL, Mizyal Karaçam, Birinci Dönem TBMM'de Düşünce Akımları, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996.

ŞENTÜRK, Recep, Türk Düşüncesinin Sosyolojisi, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

TANİLLİ, Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.

TANÖR, Bülent, Anayasal Gelişme Tezleri, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2010.

TANÖR, Bülent, Kurtuluş Kuruluş, Cumhuriyet Kitapları, 4. Baskı, İstanbul, 2002.

TANÖR, Bülent, "Milli Mücadele'de Kongreler", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yayınları, 1985, ss. 1137-1150.

TANÖR, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2005.

TANÖR, Bülent, Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920), Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

TEKELİ, İlhan, ŞAYLAN, Gencay, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 6-7, 1978, ss. 44-110.

TEKİN, Yusuf, Osmanlı Devleti'nde Siyasal Sistemin Meşruluğu Sorunu Çerçevesinde Birinci Meşrutiyetin Tartışılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, Ankara 1997.

TEKİN, Yusuf, ÇİFTÇİ, Sabri, Türkiye’de Parlamento (22. Dönem TBMM’de Parlamento ve Parlamenter Rol Algısı), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

TEZEL, Yahya Sezai, “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’inde ‘Muhafazakârlık’ Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar”, Muhafazakârlık Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 5, ed. T. Bora, M. Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul., 2003, ss. 21-39.

TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku Genel Esaslar, Beta Yayınları 14. Baskı, İstanbul, 2012.

TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, Toplum ve Bilim Dergisi, sayı 1, 1977, ss. 92-123.

TUNAYA, Tarık Zafer, “1876 Kanun-i Esasi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, 1985, ss. 27-39.

TUNAYA, Tarık Zafer, “Hakimiyet-i Siyasiye ve Milli Egemenlik: Türkiye’de Siyasal Rejimin Meşruluğunun Dayandığı Temeller”, Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 227-244.

TUNAYA, Tarık Zafer, Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve “Hükümet-i Meşrûta”, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi (Beşeri Bilimler), vol: 6, 1978, ss. 227-238.

TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Birinci Kitap Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 C. 2, 3. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Partiler C. II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

TUNCAY, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye: 1908-1980. ed. Sina Akşin. Cem Yayınevi, 1992, ss. 27-81.

TUNCAY, Mete, Türkiye’de Sol Akımlar, Bilgi Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1978.

TUNCAY, Mete, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

TURAN, İlter, Cumhuriyet Tarihimiz, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1969.

TURHAN, Mehmet, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, AÜSBF Dergisi, C. 46, sayı 1, 1991b, s. 453-463.

TURHAN, Mehmet, Siyasal Elitler, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1991a.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler_gc?v_meclis=11&v_donem=1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=1.

UYGUN, Oktay, Devlet Teorisi, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2014.

ÜLKÜMEN, Hamdi, Hümanist Atatürk, Çağdaş Yayınları, İstanbul, (yayın tarihi belirtilmemiş).

ÜLMAN, Haluk, “Uluslararası İlişkiler Bakımından Milli Egemenlik İlkesi”, Milli Egemenlik İlkesi ve Devletlerüstü Kuruluşlar Paneli, TBMM Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 15-19.

ÜNVER, Yener, HAKERİ, Hakan, Ceza Muhakemesi Hukuku, C.1, Adalet Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 2013.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Devirden Devire 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, İlk Meclis ve Milli Mücadele’de Anadolu, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı İstanbul, 1990.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Türkiye Cumhuriyetinin Anayasal Kuruluşu”, Dr. Recai Seçkin’e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

YAYLA, Yıldızhan, Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Zezaif, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul, 1982.

YAZICI, Sedat, YAZICI, Fatih, “Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması”, Bilig Dergisi, sayı 59, gz 2011, ss. 235-254.

YILDIZ, Abdulkadir, Kanun-ı Esasi’de Yasama Yetkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Bölümü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

YILMAZ, Faruk, Türk Anayasa Tarihi 1808-2010, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

YÜCEKÖK, Ahmet N., Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamento’nun Evrimi, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983.

ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, ev: Yasemin Saner Gönen, İletifim Yayınları, 19. Basım, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan. Savaş Devrim ve Ulusallaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.